

เอกสารประกอบการอบรมเยาวชน

เพื่อการอนุรักษ์แหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร

กำแพงเพชรเมืองมหัศจรรย์

จังหวัดกำแพงเพชร ร่วมกับ กรมศิลปากร

สนับสนุนงบประมาณโดย

สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม

ดำเนินการโดย

ศูนย์พัฒนาการเรียนการสอนวิชาภาษาไทยจังหวัดกำแพงเพชร โรงเรียนวชิรปราการวิทยาคม

รุ่นที่ ๑ ๒๔-๒๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๒

รุ่นที่ ๒ ๗-๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๒

ณ ศาลาอเนกประสงค์ อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร

สารบัญ

ตอนที่ ๑

บทนำ	กำแพงเพชรเมืองมหัศจรรย์	1
สัญลักษณ์และคำขวัญประจำจังหวัดกำแพงเพชร		4
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองกำแพงเพชร		8
ชุมชนดั้งเดิม ชุมชนเขาทะล่อน ชนยุคหิน		11
กำแพงเพชรก่อนประวัติศาสตร์		12
กำแพงเพชรสมัยทวารวดี		13
กำแพงเพชรสมัยประวัติศาสตร์		14
กำแพงเพชรสมัยสุโขทัย		15
กำแพงเพชรสมัยกรุงศรีอยุธยา		18
กำแพงเพชรสมัยกรุงธนบุรี		22
กำแพงเพชรสมัยรัตนโกสินทร์		23
ทำเนียบรายนาม สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร		31
มรดกทางวัฒนธรรม		33
ชุมชนโบราณ หรือแหล่งโบราณคดี		33
เมืองประวัติศาสตร์		38
โบราณสถานสำคัญของเมืองนครชุม		40
โบราณสถานเมืองกำแพงเพชร		53
ถนนพระร่วง		73
ภาคผนวก		
โครงการอบรมเยาวชนเพื่อการอนุรักษ์แหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรม		
จังหวัดกำแพงเพชร		
คำสั่งจังหวัดกำแพงเพชรที่ ๑๐๔๗ / ๒๕๔๒ เรื่องแต่งตั้งคณะทำงานจัด		
การอบรมเยาวชนเพื่อการอนุรักษ์แหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรม		
จังหวัดกำแพงเพชรปีพุทธศักราช ๒๕๔๒		
กำหนดการอบรม		
ข้อมูลจำเพาะ		

บทนำ

สุปราณี แสงทอง

ครูผู้สอนวิชาภาษาไทยดีเด่นจังหวัดกำแพงเพชร

นับเป็นบุญของบ้านเมือง ที่เรามีพระมหากษัตริย์ผู้ทรงคุณอันประเสริฐ พระบารมีของพระองค์ท่านจึงปกเกล้าปกกระหม่อม ทำให้เกิดโครงการจัดทำหนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาของแต่ละจังหวัดขึ้น เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542

แนวคิดในการประมวลความรู้ด้านวัฒนธรรมของท้องถิ่นของตนเองเป็นเรื่องที่ดีงามที่สุด การจัดทำหนังสือเล่มนี้ เป็นการประมวลความรู้ทางด้านวัฒนธรรมของจังหวัดกำแพงเพชรอย่างเป็นระบบ มีโครงสร้างเนื้อหาที่ชัดเจน ครอบคลุม ครบถ้วนทุกด้านเป็นครั้งแรก และเป็นการร่วมเฉลิมฉลองครั้งสำคัญที่สุดครั้งหนึ่ง

การศึกษา ค้นคว้าเรื่องของบ้านเมืองกำแพงเพชรนี้ เป็นไปอย่างต่อเนื่อง ทั้งจากนักวิชาการ นักประวัติศาสตร์ นักโบราณคดี ในมุมมองของภาพรวมระดับประเทศ หรือนักวิชาการ นักการศึกษาวัฒนธรรมท้องถิ่นต่อการศึกษาเหล่านั้นเป็นการศึกษาเฉพาะเรื่อง เฉพาะมุมมองที่แต่ละท่านสนใจ ผลงานข้อมูลจึงกระจุกกระจายยังมิได้มีการรวบรวม เรียบเรียง ให้สมบูรณ์แต่อย่างใด

ดังนั้น การจัดทำหนังสือเล่มนี้ จึงเป็นการเริ่มต้นครั้งยิ่งใหญ่ ที่นักวิชาการท้องถิ่นร่วมมือกันเป็นคณะทำงาน ศึกษาค้นคว้า รวบรวมข้อมูล หลักฐานต่าง ๆ ทั้งตำรา เอกสาร งานวิจัย และที่สำคัญคือการลงพื้นที่สำรวจ พบปะผู้คน สัมผัสวัฒนธรรมท้องถิ่นทั่วกำแพงเพชร เพื่อเรียบเรียงเรื่องราวของกำแพงเพชรให้สมบูรณ์ที่สุด

จากการศึกษาพบว่า จังหวัดกำแพงเพชรของเรา มีมรดกทางศิลปวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่า สมกับเป็นเมืองแห่งประวัติศาสตร์ จนได้รับการยกย่องให้เป็นมรดกโลก จึงทำให้เกิดความภาคภูมิใจอย่างยิ่งที่จะนำเสนอเรื่องราวอันน่าสนใจของเมืองกำแพงเพชรในครั้งนี้ จากการรวบรวมข้อมูลทั้งหมดเราพบว่า..... **กำแพงเพชรเป็นเมืองมหัศจรรย์อันน่าประทับใจยิ่ง**

กำแพงเพชร เป็นเมืองที่ตั้งอยู่ในเขตภาคเหนือตอนล่าง บนดินแดนอันอุดมสมบูรณ์ มีแม่น้ำปิงไหลผ่าน ตั้งอยู่ท่ามกลางภูมิประเทศ สภาพแวดล้อมที่เหมาะสมเป็นอย่างยิ่งที่จะสร้างบ้านแปลงเมือง มีพัฒนาการมาตั้งแต่อดีตและเจริญรุ่งเรืองมาจนถึงปัจจุบัน ชากอิฐซากแลงแห่งวัดวาอาราม หลักฐานทางโบราณคดีและแหล่งศิลปกรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ มากมายที่ปรากฏอยู่ บ่งบอกให้ทราบว่า กำแพงเพชร เป็นบ้านเก่า เมืองเก่า ที่รุ่งเรืองนับพันปี มีโบราณสถาน อุทยานประวัติศาสตร์ อันเป็นมรดกโลก มีกำแพงเมืองตั้งตระหง่าน พร้อมป้อมปราการอันแข็งแกร่ง บ่งบอกว่าเมืองนี้ยืนหยัดต่อสู้ศัตรูของบ้านเมืองมาด้วยหัวใจแกร่ง ประดุจเพชร

สองฝั่งปิง เป็นที่ตั้งของเมืองเก่า ขนานขนานแม่น้ำปิงตั้งแต่เมืองไตรดริงษ์ เทพนคร
คณที นครชุม ชากังราว จนถึงกำแพงเพชร ซึ่งให้เห็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เป็นร่องทางแห่ง
ประวัติศาสตร์ที่ชวนให้น่าเข้ามาศึกษายิ่งนัก

ห่างจากตัวเมืองไปทางทิศตะวันตก กำแพงเพชรมีมรดกทางธรรมชาติอันยิ่งใหญ่ มี

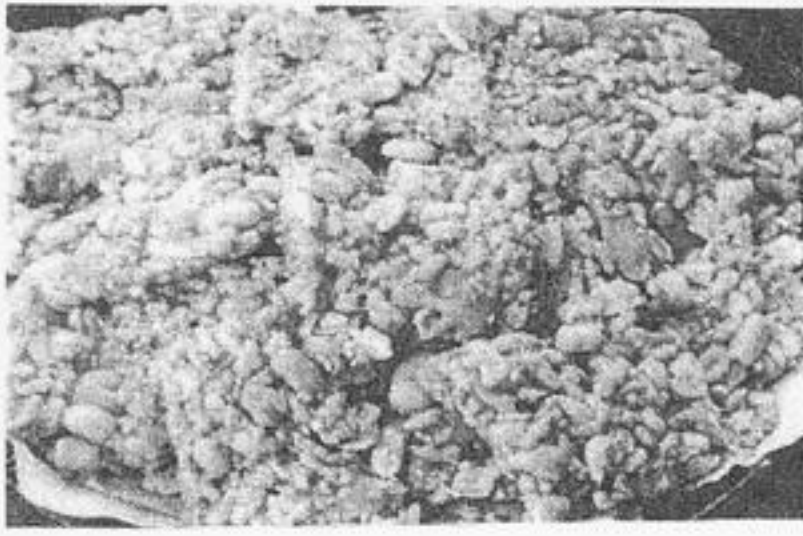
ป่าเขา ลำเนาไพร ถิ่นถ้ำ น้ำตก สายธารจากป่าผืนใหญ่
เช่น แม่वंกั คลองลาน และวังเจ้า อันเป็นป่าผืนเดียวกันกับ
ป่าตะวันตกอันยิ่งใหญ่ และอุดมสมบูรณ์ที่สุดของประเทศ
ไทย ผืนป่าเหล่านี้ เป็นต้นธารแห่งน้ำตกแม่กระสา น้ำตก
คลองลาน น้ำตกเต่าดำ และน้ำตกใหญ่น้อยอีกหลายสาย ที่
ไหลพรังพรู ธารถึงสายกลายเป็นลำธาร ทำให้ดินแดนแห่งนี้
อุดมสมบูรณ์ มีความงดงามตามธรรมชาติอยู่อย่างสมบูรณ์

กำแพงเพชร เป็นเมืองที่มีการประยุกต์ทางวัฒนธรรม ประเพณี จากอดีตสู่ปัจจุบัน ด้วย
เหตุผลว่า มีทั้งเป็นคนกำแพงเพชรแท้และคนที่อพยพมาจากภาคอื่นโดยเฉพาะภาคเหนือ ภาคอีสาน
ชาวกำแพงเพชรจึงรู้จักอนุรักษ์และปรับปรุงจนมีประเพณีของตนเอง และภาคภูมิใจเมื่อได้เอ่ยถึง อาทิ
ประเพณีรดน้ำคำหัว สรงน้ำเจ้าพ่อหลักเมือง ก่อพระทรายน้ำไหล ทอดผ้าป่าแถว สร้างสรรค์ พัฒนา
มาจนถึงงานประเพณีสารทไทยกล้วยไข่เมืองกำแพงเพชร ประเพณีนบพระเล่นเพลง ชาวกำแพงเพชร
ส่วนหนึ่งมีภาษาสำเนียงท้องถิ่นเป็นของ
ตนเอง มีการละเล่นพื้นบ้านที่ประดิษฐ์
ขึ้นเอง เช่น เพลงระบำ ก.ไก่ ระบำคล้อง
ช้าง หรือประยุกต์เอาเพลงพื้นบ้านภาค
กลางมาร้องรำเล่น ในวันสำคัญ เหล่านี้
คือสายธารแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม ที่
ผูกพันวิถีชีวิตของคนกำแพงเพชรไปสู่
ลูกหลาน

โดยภาพรวมแล้ว กำแพงเพชร
เป็นเมืองเกษตรกรรม ชาวบ้านจึงทำมา
หากินด้วยอาชีพการเกษตรทั้งทำนา ทำ
ไร่ ทำสวน มีผลผลิตที่สำคัญ อาทิ ข้าว
อ้อย ข้าวโพด กล้วยไข่ และไม้ผลอื่นๆ

ชาวบ้านมีการใช้ภูมิปัญญา และเทคโนโลยีท้องถิ่นประยุกต์สร้างสรรค์เป็นหัตถกรรม และงานฝีมือ
ของท้องถิ่นของตน เช่น การทำเครื่องเงินชาวเขา ทอผ้าไหม นอกจากนี้ยังมีหัตถกรรมหินอ่อน อัน
เนื่องมาจากอุตสาหกรรมหินอ่อนที่มีชื่อเสียงจากพรานกระต่ายอีกด้วย

ที่รู้จักกันในท้องถิ่น เช่น หน่อไม้หนอง แมงอีนูนฉู่ ของหวาน เช่น กระจาสารท ซึ่งมีรสชาติและรูปลักษณะอันเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง

คนกำแพงเพชรนั้น ได้ชื่อว่าเป็นคนเมืองพระดัง หลักฐานปรากฏชัด คือ พระเครื่อง ที่มีชื่อเสียงไปทั่วประเทศ อาทิ พระซุ้มกอ พระกำแพงลีลา จากกรุตามโบราณสถาน วัดวาอาราม ในอดีต จนถึงปัจจุบัน ชาวกำแพงเพชรยังคงสืบทอดศาสนา และรักษาประเพณีของท้องถิ่น ไว้เพื่อให้ลูกหลานภาคภูมิใจในบ้านเมืองของตนเอง คนกำแพงเพชรมีใจน้อย ที่มีหัวใจรักบ้านเมือง สร้างบ้านเมืองสืบทอดวัฒนธรรม เอกลักษณ์และภูมิปัญญาท้องถิ่นของตน มาจนถึงปัจจุบัน โดยเหตุที่กำแพงเพชรเป็นเมืองหน้าด่าน มาตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงสุโขทัยเป็นต้นมา ชาวบ้าน ชาวเมือง จึงได้อุทิศชีวิตปกป้องบ้านเมืองของตน ด้วยจิตใจที่แข็งแกร่งประดุจเพชร กำแพงเพชรมีบุคคลสำคัญของท้องถิ่นทั้งบุคคลในประวัติศาสตร์และทางวัฒนธรรม เป็นผู้มียุทธูปการต่อบ้านเมืองเป็นอเนกอนันต์ ควรเอ่ยนามยกย่อง อาทิ พระยาวิชิตปราการ กรุมาลัย ชูพินิจ คุณความดีที่ท่านได้ฝากไว้ สมควรที่ชาวกำแพงเพชร ควรร่วมใจสืบสานรักษาความดีงามของบ้านเมืองไว้ ให้สมกับที่บรรพบุรุษได้เสียสละและสร้างสรรค์เอาไว้

การรักษาบ้านเมืองสืบทอดประวัติศาสตร์อันยาวนานมานั้น เป็นเพราะได้รับพระมหา

กรุณาธิคุณจากพระมหากษัตริย์ เมืองกำแพงเพชร ก็เช่นเดียวกัน มีพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ เสด็จพระราชดำเนินทรงเยือนกำแพงเพชร อาทิ พระพุทธเจ้าหลวง เสด็จประพาสต้นเมืองกำแพงเพชร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เคยเสด็จราชดำเนินทรงเปิดศาลากลางจังหวัด พระราชทานพระราชดำริโครงการชลประทานท่อทองแดง เพื่อท่อน้ำเข้าใช้ในไร่นา พระราชกรณียกิจทั้งปวงของพระองค์ ยังคงจารึกไว้ในดวงจิตของชาวกำแพงเพชรทุกคน

จากการศึกษา ค้นคว้า พบว่า วัฒนธรรมกำแพงเพชรเป็นวัฒนธรรมประสมประสาน วิถีชีวิตเก่ากำลังจะถูกกระแสวัฒนธรรมต่างชาติกลืนไป โดยเฉพาะคนรุ่นลูกหลานสมัยนี้ ได้ละเลยวัฒนธรรมดั้งเดิมของตน การจัดทำหนังสือเล่มนี้ จึงมีคุณค่า เพื่อให้เยาวชนได้ศึกษาและรู้จักกำแพงเพชร บ้านเกิดเมืองนอนของเขา เกิดจิตสำนึกในการรักษา หวงแหนมรดกทางวัฒนธรรมของบ้านเมืองไว้ สืบไป

สัญลักษณ์และคำขวัญประจำจังหวัดกำแพงเพชร

จันทินี อภัยราช ครูผู้สอนวิชาสังคมศึกษาที่เด่นจังหวัดกำแพงเพชร

จังหวัดกำแพงเพชร เป็นเมืองโบราณที่มีความสำคัญมาก มีอายุกว่าพันปี จากตำนานสิงหนวัติกุมาร ความว่า เจ้าพรหมกุมารได้ทำสงครามชิงเมืองโยนกจากขอมดำจับไล่พระยาขอมดำลงมาทางใต้ มาเดือนหนึ่งก็ถึงเมืองกำแพงเพชร อันเป็นแดนลวรัฐเก่า เล่าว่า พระอินทร์กลัวผู้คนจะล้มตาย จึงเนรมิตกำแพงเมืองกั้นไว้ ไม่ให้ไล่ต่อไป กำแพงเมืองกลายมาเป็นกำแพงเมืองกำแพงเพชร แม้จะเป็นตำนาน แต่ก็ชี้ให้เห็นว่าเมืองกำแพงเพชรในอดีตสำคัญมาก สิ่งสำคัญทุกชนิดเมื่อไม่สามารถบอกได้ชัดเจน ว่าความวิเศษ หรือความเกิดได้อย่างไร มักจะอ้างว่าพระอินทร์สร้างเสมอ อาทิ พระพุทธชินราช พระแก้วมรกต กำแพงเพชร จึงหมายถึงเมืองที่มีกำแพงแข็งแกร่งราวกับเพชร เป็นคำเปรียบเทียบกับไพเราะและมีความหมายที่ชัดเจนมาก จังหวัดกำแพงเพชร จึงเป็นเมืองประวัติศาสตร์ที่มีความเจริญมาช้านานกว่าพันปี

ตราประจำจังหวัดกำแพงเพชร

จังหวัดกำแพงเพชร มีตราประจำจังหวัดเป็นรูปกำแพงเมือง มีเพชรประกายแสงในใบเสมา อันหมายถึง กำแพงเพชรเป็นเมืองแห่งนักรบ เป็นเมืองแห่งประวัติศาสตร์การต่อสู้ของประชาชนในการดูแลรักษาแผ่นดินแห่งมาตุภูมิประชาชนชาวกำแพงเพชร รักษาไว้ด้วยเลือดเนื้อและชีวิต สมควรที่อนุชน จะได้ชื่นชมนิยมน และบูชาบรรพบุรุษ เป็นเยี่ยงอย่างสืบไปและที่สำคัญที่สุด คือตราประจำจังหวัดกำแพงเพชร เป็นสัญลักษณ์ของจังหวัดกำแพงเพชรอย่างแท้จริง

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย ทรงกล่าวไว้ว่ากำแพงเพชรเป็นเมืองเก่าแก่ มั่นคง ยังมีความสมบูรณ์มาก และเชื่อว่าสวยที่สุดในประเทศไทย

รูปเพชรมีประกายแสง หมายถึงเมืองกำแพงเพชรแข็งแกร่งประดุจเพชร ไม่มีสิ่งใดแข็งแกร่งเท่าเพชร ชาวกำแพงเพชร จึงรักและภูมิใจ ที่ได้เกิดมาเป็นประชาชนกำแพงเพชรหรือได้อาศัยแผ่นดินเมืองกำแพงเพชรทำกิน

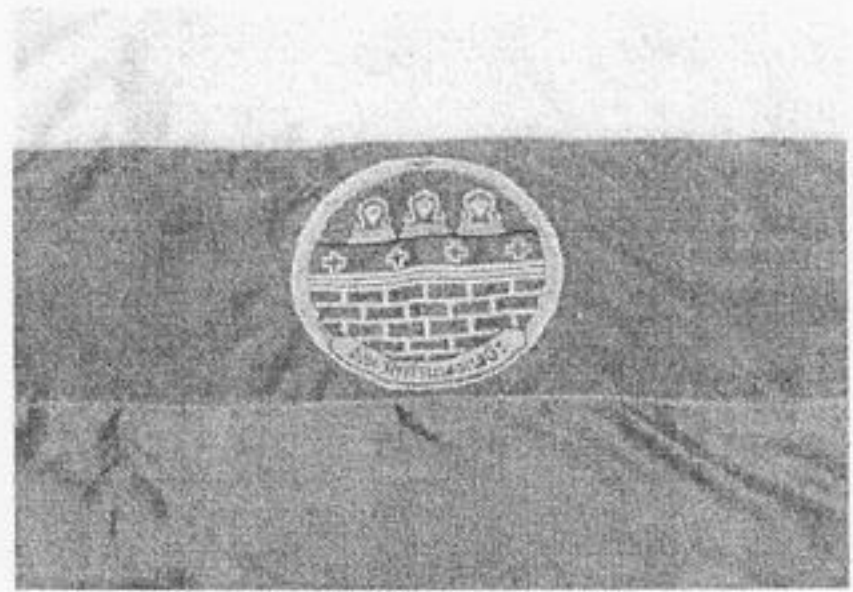
รูปวงกลม หมายถึง ประชาชนชาวกำแพงเพชรมีความรักใคร่น้ำหนึ่งใจเดียวกันตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ความหมายโดยรวม เมืองกำแพงเพชรเป็นเมืองที่มีความแข็งแกร่งราวกับเพชร มีความเจริญรุ่งเรืองมาช้านาน กว่าพันปี มีประชาชนที่เข้มแข็งในการรบ มีความรักใคร่สามัคคีกันมาตลอด กำแพงเพชรสามารถยืนหยัดอยู่ได้ด้วยศักดิ์ศรีของเมืองคนแกร่งอย่างแท้จริง

● ความหมายของสี่ธง

แถบสีเหลือง หมายถึง ความเจริญรุ่งเรืองของเมืองกำแพงเพชร โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางพระพุทธศาสนา กำแพงเพชรมีโบราณสถานและโบราณวัตถุมากมายและยิ่งใหญ่ที่สุดจังหวัดหนึ่งในประเทศไทย กำแพงเพชรมีพระเครื่องนับพันพิมพ์จนได้รับยกย่องให้เป็นจังหวัดที่มีพระเครื่องมากที่สุด และทรงคุณค่ามากที่สุดจนเป็นคำขวัญประจำจังหวัดว่า กรูพระเครื่อง

ธงประจำจังหวัดกำแพงเพชร

แถบสีเขียว หมายถึง เมืองกำแพงเพชรเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์เป็นอู่ข้าวอู่น้ำ เต็มไปด้วยป่าไม้น้ำตก และพืชพันธุ์ธัญญาหาร เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ มีประชากรจากทุกสารทิศอพยพเข้ามาสู่เมืองกำแพงเพชร อย่างมากมาย

ความหมายโดยรวม : เมืองกำแพงเพชรเป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรือง ในทุกด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ทางด้านพระพุทธศาสนา ประชาชนมีความกล้าหาญในการสงครามอย่างหาที่เปรียบมิได้ มีความอุดมสมบูรณ์ในการเป็นอู่ข้าวอู่น้ำของประเทศไทยมาโดยตลอด

คำขวัญประจำจังหวัดกำแพงเพชร

กรูพระเครื่อง เมืองคนแกร่ง ศิลาแล่งใหญ่ กล้วยไข่หวาน น้ำมันลานกระบือ

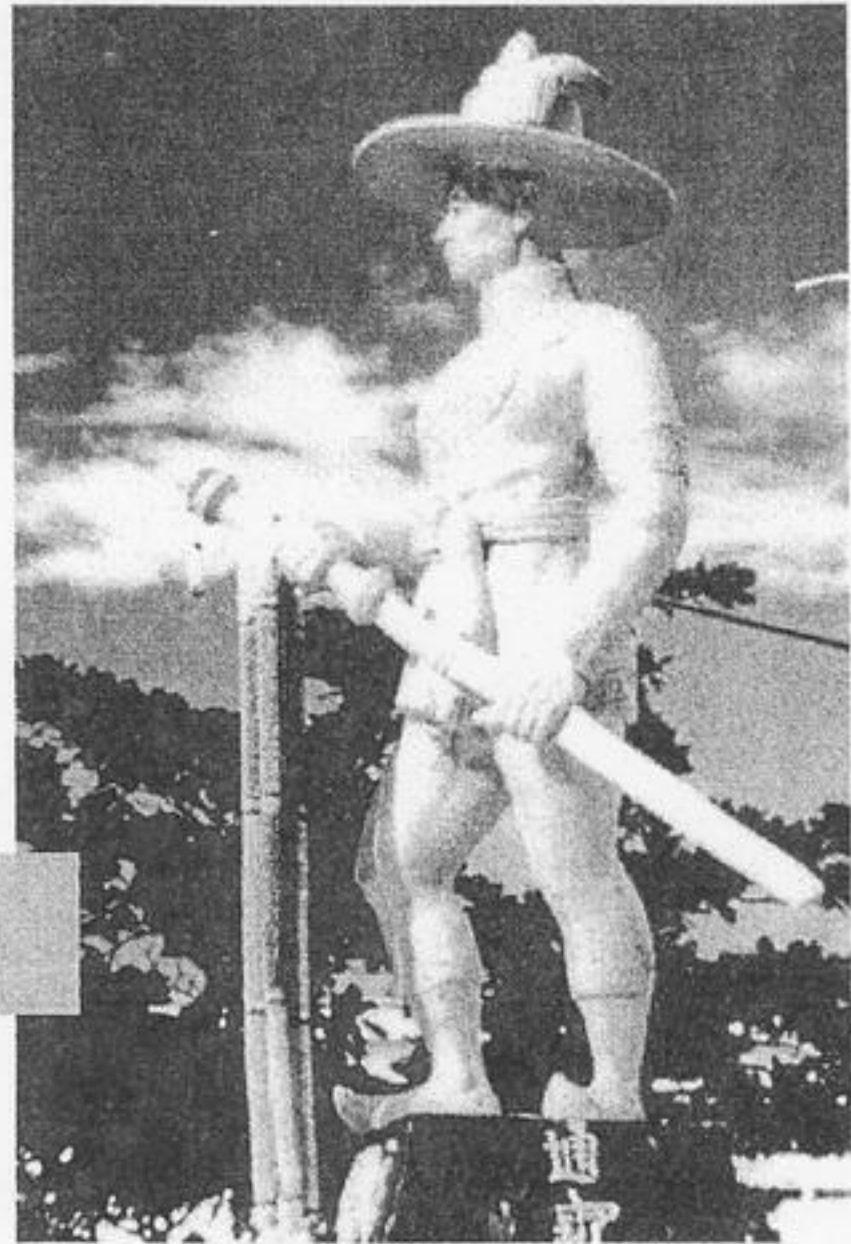

พระขุ่มกอ

กรูพระเครื่อง หมายถึง จังหวัดกำแพงเพชร เป็นจังหวัดที่มีกรูพระเครื่องมากที่สุดแห่งหนึ่งในประเทศไทย มีพระเครื่องหรือพระพิมพ์นับพันพิมพ์ พระที่มีชื่อเสียงมากที่สุดของจังหวัดกำแพงเพชร คือ พระขุ่มกอ พระเครื่องที่ศักดิ์สิทธิ์หนึ่งในเบญจภาคีของประเทศไทย

เมืองคนแกร่ง หมายถึง จังหวัด
กำแพงเพชรเป็นเมืองแห่งนักรบ นักสู้ เป็น
เมืองที่ยิ่งใหญ่ในการสงคราม ประชาชนทำ
สงครามอย่างเข้มแข็ง เจ้าเมืองกำแพงเพชร
ทุกคนได้รับพระนามว่า พระยารามณรงค์
สงคราม ซึ่งหมายความว่า มีความกล้าหาญ
ในสนามรบในสงครามราวกับพระราม มี
พระยาวชิรปราการ เป็นคนแกร่งแห่งเมือง
กำแพงเพชร

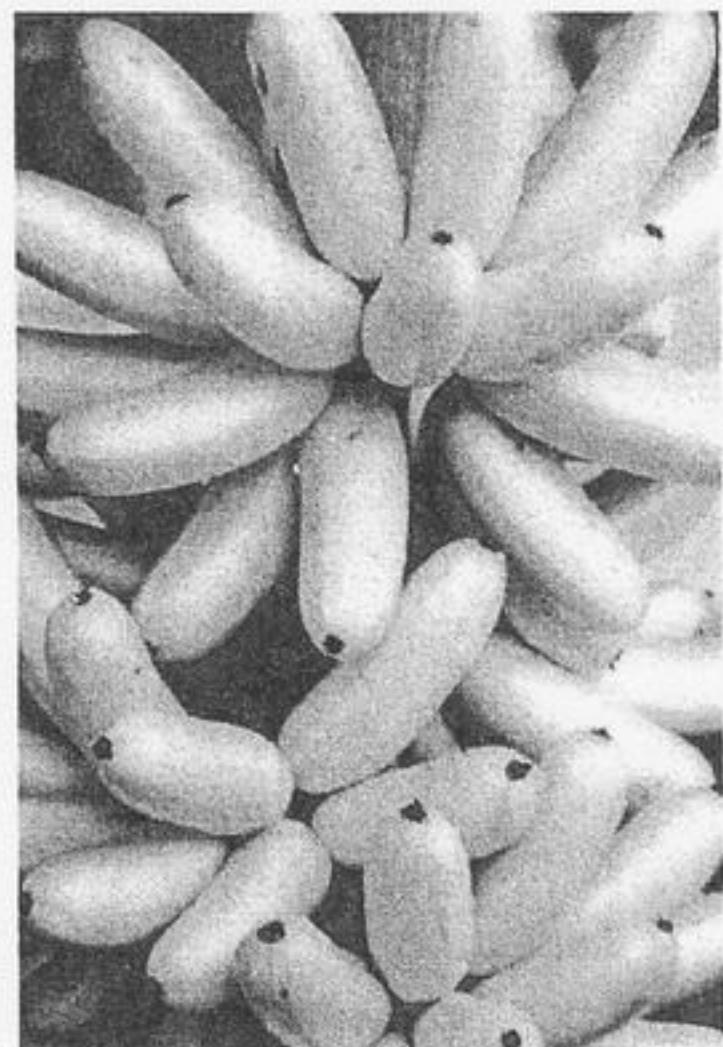
พระยาวชิรปราการ

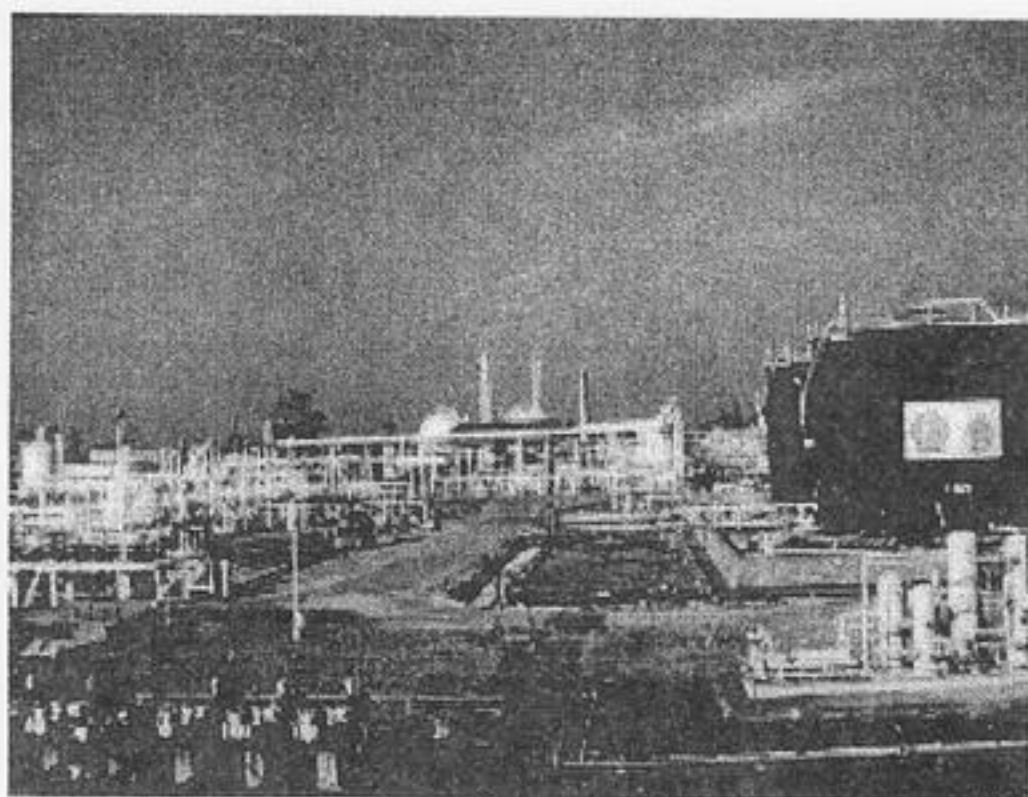

ศิลาแลงใหญ่ หมายถึง จังหวัดกำแพงเพชร มี
เสาหินแลงใหญ่ที่สุดในโลก ในวิหารวัดพระนอน
มีลักษณะเป็นเสาขนาดใหญ่ กว้างด้านละกว่าหนึ่ง
เมตร สูงขึ้นไปกว่า 8 เมตร หนักประมาณตันละ
30 ตัน มีถึง 12 ต้น คณะวิทยาศาสตร์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย ยืนยันว่า เสาหินที่วิหารวัดพระนอน
จังหวัดกำแพงเพชรเป็นเสาหินแลงที่ใหญ่ที่สุดในโลก

กล้วยไข่หวาน หมายถึง จังหวัดกำแพงเพชร
มีกล้วยไข่เป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญที่สุดของ
จังหวัด ทำให้คนทั่วไปเรียกจังหวัดกำแพงเพชรว่า
เมืองกล้วยไข่ จังหวัดกำแพงเพชรมีที่ดินปลูก
กล้วยไข่ถึง 65,000 ไร่ จากจำนวนที่ดินทำการ
เกษตรกว่า 200,000 ไร่ มีผลผลิตกว่า 32,396 ตัน
ต่อปี และกล้วยไข่เมืองกำแพงเพชร เป็นกล้วยไข่
ที่มีรสดีที่สุดในประเทศไทย ทำรายได้ให้จังหวัด
กำแพงเพชร มาก และทำให้เกิดประเพณีสารทไทย
กล้วยไข่เมืองกำแพงเพชรขึ้น

น้ำมันลานกระบือ หมายถึง จังหวัด
กำแพงเพชรเป็นแหล่งผลิตน้ำมันที่สำคัญ
แห่งหนึ่งในประเทศไทยในเขตอำเภอลาน
กระบือ จังหวัดกำแพงเพชร มีอาณาเขต
ของบ่อน้ำมัน ในพื้นที่กว่า 25 ตาราง
กิโลเมตร มีกำลังผลิตเพียงพอกับต้นทุน
น้ำมันลานกระบือ ทำชื่อเสียงให้จังหวัด
กำแพงเพชรเป็นอย่างมาก ในฐานะเมืองที่มี
เศรษฐกิจที่ดี เมืองหนึ่งของประเทศไทย

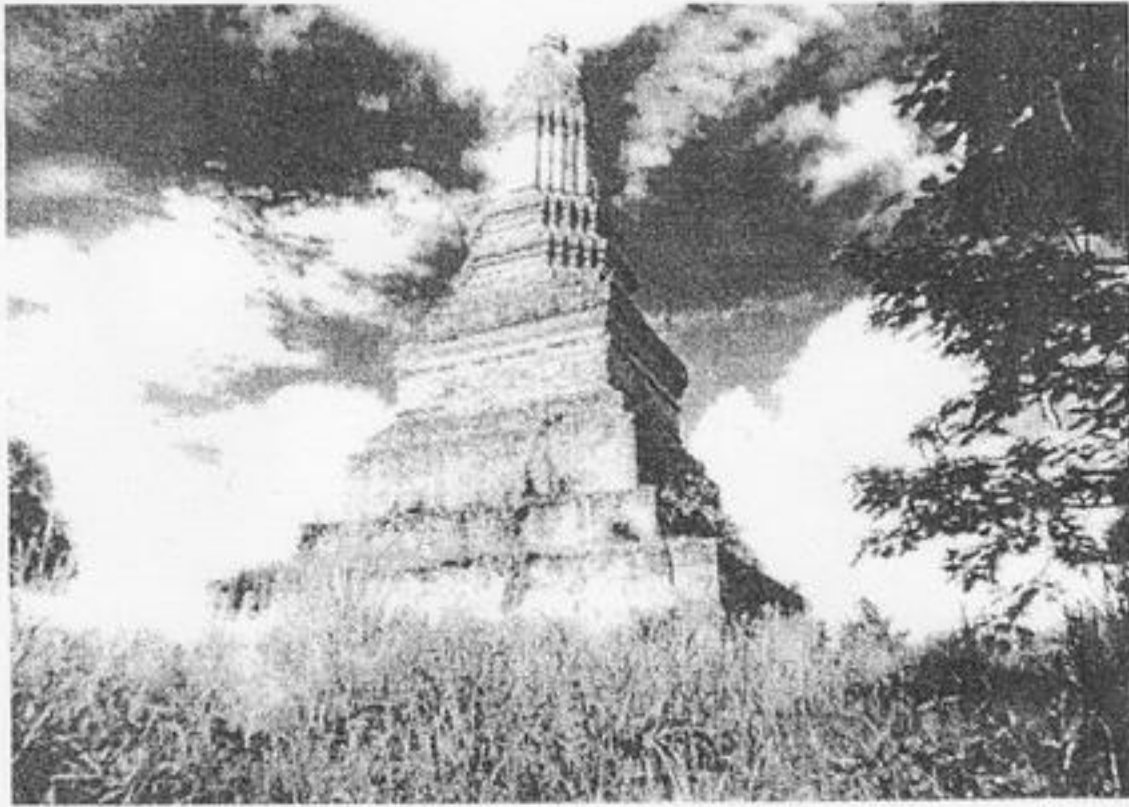
- เมืองกำแพงเพชร จึงเป็นเมืองที่มีคำขวัญที่แสดง
ถึงสิ่งที่มีความสำคัญสุดของจังหวัด อันได้แก่
กรุพระเครื่องเมืองคนแกร่ง ศิลาแลงใหญ่ กล้วย
ไข่หวาน น้ำมันลานกระบือ อย่างสมเหตุสมผล
อย่างแท้จริง

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น

สันติ อภัยราช

♦ ประวัติความเป็นมาของเมืองกำแพงเพชร

ผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรม สาขามนุษยศาสตร์
ของสำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ

บรรดาเมืองโบราณลุ่มน้ำปิง

ซึ่งสามารถค้นพบและพอมีหลักฐานชัดเจนว่าเป็นเมืองโบราณ มีจำนวนมาก คือ เมืองแปบ เมืองเทพนคร เมืองไตรตรึงษ์ เมืองพาน เมืองคณที เมืองนครชุม เมืองชากังราว เมืองพังคา เมืองโกสัมพี เมืองร่อ เมืองแสนคอ เมืองพงษ์ขงา บ้านคลองเมือง ล้วนเป็นเมืองเก่าที่อยู่บริเวณลุ่มน้ำปิง และเป็นเมือง

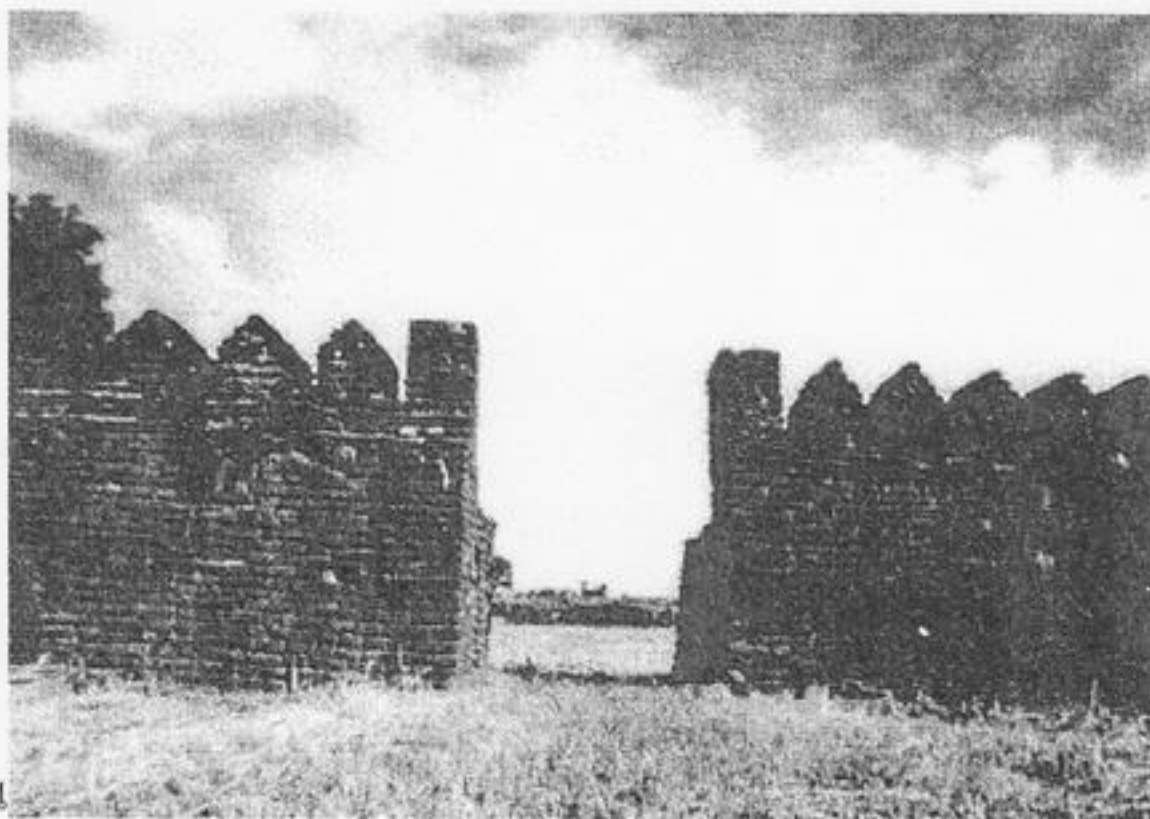
ที่อยู่ในอาณาเขตจังหวัดกำแพงเพชรทั้งสิ้น แสดงว่าเมืองกำแพงเพชรเป็นเมืองโบราณมาช้านาน ก่อนประวัติศาสตร์ไทยจะเริ่มขึ้น แม่น้ำปิงเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญมาช้านาน แม่น้ำปิงที่ไหลผ่านจังหวัดกำแพงเพชร มีความกว้าง กระแสน้ำไม่ไหลแรงเกินไป น้ำใสสะอาด มีหาดทรายที่งดงาม การเดินทางทางน้ำจึงสะดวกในการขนถ่ายสินค้า เมื่อลุ่มน้ำปิงอุดมสมบูรณ์ทำให้เกิดการตั้งเมืองโบราณห่างกันแต่ละเมืองไม่ไกลนัก เมืองที่ตั้งในยุคแรก ๆ น่าจะเป็น เมืองแปบ ซึ่งไม่มีกล่าวในจารึกแต่มีประวัติเป็นตำนานว่าเป็นเมืองที่อยู่ฝั่งนครชุมบริเวณตรงข้ามกับเมืองกำแพงเพชรในปัจจุบัน ระหว่างสะพานกำแพงเพชรกับวัดพระบรมธาตุ เคยมีเจดีย์ขนาดใหญ่ ปัจจุบันได้ถูกน้ำเซาะพังลงน้ำปิง จนไม่มีหลักฐานเหลืออยู่ แต่ประชาชนยังเรียกบริเวณดังกล่าวว่า วังแปบ ซึ่งอาจเป็นที่ตั้งเมืองแปบได้ จากจารึกหลักที่ 1 พุทธศักราช 1835 ด้านที่ 4 บรรทัดที่ 19 - 22 ได้จารึกถึงอาณาเขตเมืองสุโขทัยไว้ว่า เมืองห้วนอน รอดคน พระบางแพรก สุพรรณภูมิ ราชบุรี เพชรบุรี ศรีธรรมราชฝั่งทะเลสมุทรเป็นที่แล้วเมืองคณที อยู่ไม่ห่างจากอำเภอเมืองกำแพงเพชรไปทางทิศใต้มากนัก สมัยสุโขทัยในช่วง พ.ศ. 1800 คงเป็นเมืองใหญ่มาก ได้มีผู้พบซากเจดีย์ร้างเป็นจำนวนมากในป่าโปร่ง แสดงให้เห็นว่าเป็นเมืองที่เจริญมาก่อน ในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้รับภัยสงครามทำให้ร้าง กลายเป็นเมืองเล็กๆ ในที่สุด จากจารึกหลักที่ 3 จารึกนครชุม ซึ่งจารึกในพุทธศักราช 1900 (ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 2 - 8) ได้กล่าวถึงพญาสิทธิไธเสด็จมาที่วัดพระบรมธาตุนครชุม ความว่า หากเอาพระศรีรัตนมหาธาตุอันนี้มาสถาปนาในเมืองนครชุม และในจารึกเขาสุมณญ (หลักที่ 8) พุทธศักราช 1912 ว่า มีทั้งชาวสระหลวง สองแคว ปากยม พระบาง ชากังราว สุพรรณภาวะ นครพระชุม

(เมืองนครชุมกับเมืองนครพระชุม น่าจะเป็นเมืองเดียวกัน) และเป็นเมืองใหญ่มากในสมัยสุโขทัย
มาหมดอำนาจและเป็นเมืองเล็ก ๆ ในสมัยอยุธยาเช่นเดียวกัน ส่วนซากักราวยังทรงอำนาจในฝั่ง
ตะวันออก

จากจารึกวัดพระศรีมหาธาตุวัดสระศรี หลักที่ 38 หรือ 7ก พุทธศักราช 1916 - 1976
ด้านที่ 1 บรรทัดที่ 2 - 6 ว่าพระนครนี้ สิริสมเด็จบพิตร (มหाराชนบุตร) ราชศรีบรมจักรพรรดิราช
ท่านได้เสด็จขึ้นเสวยภิรมย์สมเด็จพระราชมนเฑียรเทศแทนแดนพระธรรมราชสีมานี้ คุณดาวดึงศา
ท่านเสด็จในกำแพงเพชรบุรี ศรีวิมลลาสน์ ด้วยพระราชศฤงคาร บริพาพลและจตุรงคนิกรธารลำน้า
จึงน่าจะสันนิษฐานได้ว่าเมืองซากักราว ได้ก่อสร้างกำแพงเมืองใหม่ อาจย้ายเมืองจากเขตรัญญิก
ปัจจุบัน (ซึ่งมีการก่อสร้างอย่างยิ่งใหญ่และมากมาย) เพราะแม่น้ำเปลี่ยนทิศทาง ดังพระราชนิพนธ์
ในเสด็จประพาสต้นเมืองกำแพงเพชร ของสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวันที่ 24
สิงหาคม 2449 ความว่า

ถ้าหากค้นคว้ากันจริง ๆ คงจะพบลำน้าเงิน พบเชิงเนินเมืองเก่า เดียวนี้พวกที่ค้นหลงว่า
เมืองเก่านี้เป็นวัดนอกเมือง จึงมัวคล่ำแต่ในกำแพง ถ้าเป็นนอกเมืองแล้วจะไปสร้างวัดออกเติมไป
เช่นนั้นที่ไหนได้ ถ้าจับบทหันไปค้นนอกเมืองซึ่งเป็นเมืองโบราณนี้ คงจะได้อะไรอีกมาก.....

จากพระราชนิพนธ์ สันนิษฐานว่ามีการย้ายเมืองมาที่เมืองเก่ากำแพงเพชร และสร้าง
กำแพงเมืองได้งดงาม มีป้อมและแนวกำแพงเมืองที่แข็งแกร่งและงดงาม จึงเรียกกันว่าเมือง
กำแพงเพชรมาตั้งแต่ครั้งกระโน้น ลักษณะการจัดวางป้อมและใบเสมากำแพงเป็นลักษณะที่น่าจะได้
อิทธิพลมาจากยุโรป ซึ่งมีหลักฐานว่าในปี พ.ศ. 2053 โปรตุเกสเป็นชาติแรก ที่เจริญสัมพันธไมตรี
ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 กำแพงเพชร เริ่มเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจในอาณาจักร

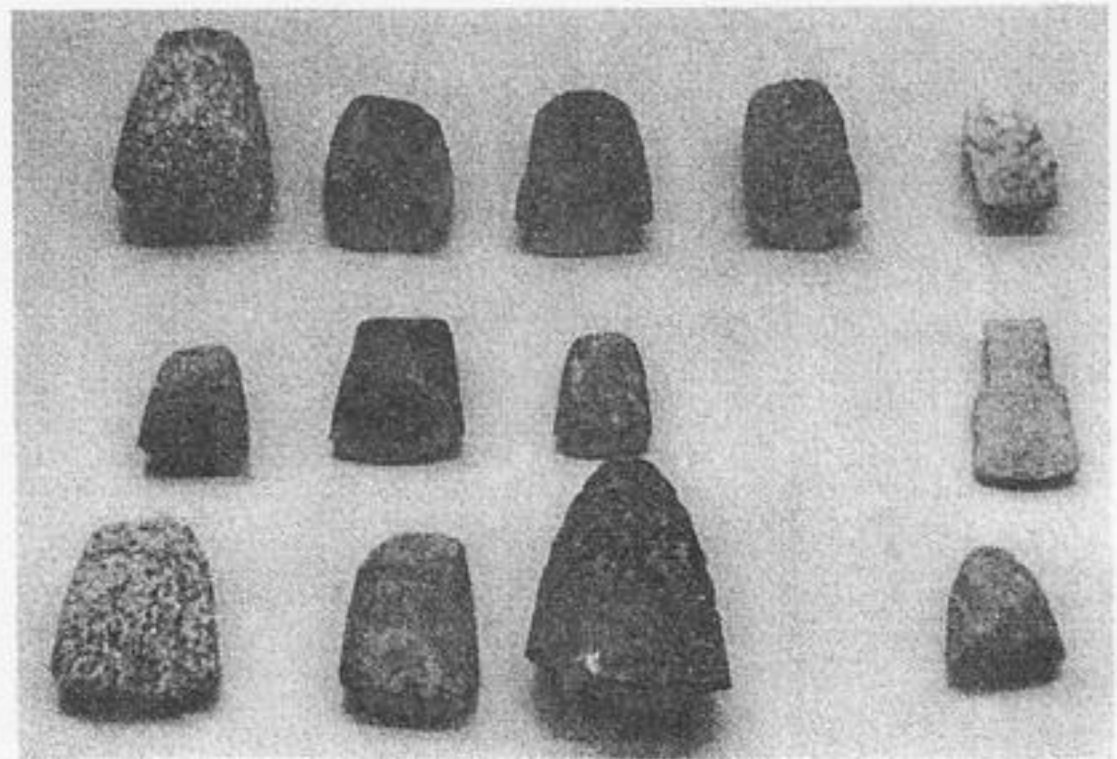

ลุ่มน้ำปิง มาตั้งแต่ก่อสร้างกำแพง
เมืองเสร็จ ร่ำลือถึงความแข็งแกร่ง
งดงามว่า เมืองกำแพงเพชร ยิ่งใหญ่
จนเป็นที่ขยาดว่าไม่มีใครอยากมาตี
เมืองกำแพงเพชร หรือตีเมือง
กำแพงเพชร ได้เมืองเดียวเท่ากับตี
เมืองสุโขทัยได้ กำแพงเพชร จึงได้
รับสมญานามว่า เมืองแห่งนักรบ
กำแพงเพชรกลายเป็นเมืองศูนย์กลาง
ทางพระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องมาหลายร้อยปี จากจารึกหลักที่ 46 ในการสร้างวัดศรีพิจิตร
กิริติกลยาคราม ที่เมืองสุโขทัย กลับต้องนิมนต์พระเถระผู้ใหญ่จากเมืองกำแพงเพชร ไปช่วยอำนวยการ
ก่อสร้างวัดที่สร้างโดยสมเด็จพระราชชนนี เหตุการณ์นี้ยืนยันได้เป็นอย่างดีว่า ศูนย์กลางพระ
พุทธศาสนาได้ย้ายมาอยู่กำแพงเพชรโดยสิ้นเชิงแล้ว

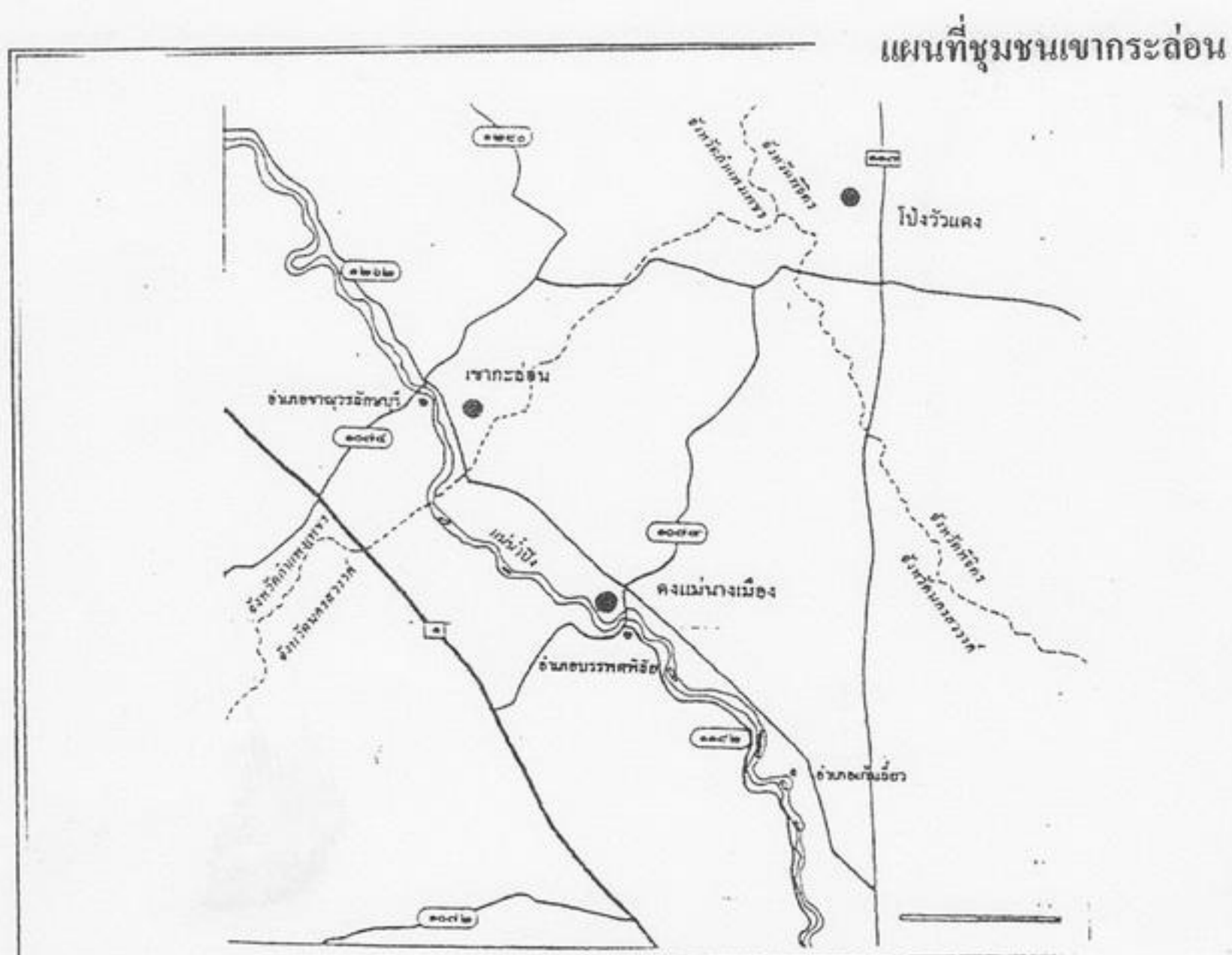
♦ ชุมชนดั้งเดิม ชุมชนเขากะล่อน ชนยุคหินของเมืองกำแพงเพชร

เขากะล่อนเป็นเทือกเขาดินและเขาลูกกรัง ที่วางต่อเนื่องกันสามลูก ในแนวทิศเหนือและทิศใต้ บ้านหาดชะอม ตำบลป่าพุทรา อำเภอขามเฒ่าลพิษบุรี จังหวัดกำแพงเพชร ตั้งห่างจากแม่น้ำปิงทางทิศตะวันออกประมาณสองกิโลเมตร จากการสำรวจของคณะนักศึกษามหาวิทยาลัยศิลปากร และคุณปรีชา สระแก้ว นายช่างกรมทางหลวง เมื่อปีพุทธศักราช 2530 จากการขุดค้นพื้นที่เชิงเขาพบโบราณวัตถุเป็นจำนวนมาก อาทิ ขวานหินขัด หัวนหิน กำไลหิน ลูกปัดหิน เศษภาชนะดินเผารูปทรงต่าง ๆ

บริเวณเขากะล่อนขณะนี้ เป็นบ่อดินลูกรังที่ทางอำเภอขามเฒ่าลพิษบุรี จังหวัดกำแพงเพชร ได้ให้สัมปทาน แก่บริษัทผู้รับเหมารสร้างทางหลวงแผ่นดินสายขามเฒ่า - แก้วเลี้ยว เพื่อขุดดินลูกรังไปใช้สร้างทาง การขุดดินลูกรังต้องไถหน้าดินสีดำหนาประมาณสองเมตรทิ้งไปก่อน จึงจะ

ขุดลูกรังไปใช้ได้ไนชั้นดินสีดำที่ถูกไถไปนี้เอง ที่พบวัตถุโบราณโดยเฉพาะขวานหินขัดเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านเรียกกันว่าบ่อลูกรัง การไถบริเวณเชิงเขา พบขวานหินที่ยังทำไม่เสร็จหลายร้อยชิ้น พบหัวนหิน กำไลหินที่ติดอยู่กับกระดูกท่อนแขนซ้อนกันถึง 8 อัน และเศษกำไลหิน ลูกปัดหิน ภาชนะดินเผาทรงพานที่ค่อนข้างสมบูรณ์จำนวนมาก อีกทั้งพบหินลับมีดและจักรหินด้วย

สภาพปัจจุบันไม่สามารถรักษาแหล่งโบราณคดีเหล่านี้ได้ ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่เข้าใจในความสำคัญของแหล่งโบราณคดี ได้ขุดค้นและเก็บสมบัติของแผ่นดินไปเป็นสมบัติของตนเอง โดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ซึ่งเหตุการณ์นี้ไม่ได้เกิดเฉพาะในจังหวัดกำแพงเพชร แต่เกิดทั่วประเทศไทย เมื่อพิจารณาจากสิ่งของที่ค้นพบ กำแพงเพชรเป็นที่อยู่ของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ น่าจะมีอายุในยุคหินใหม่ ซึ่งมีอายุประมาณ 5,000 – 1,000 ปี ยุคก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทยแบ่งออกเป็น 5 สมัย คือ

1. สมัยหินเก่า (paleolithic) หนึ่งหมื่นปีก่อนประวัติศาสตร์ไทยพบในเชียงราย เชียงใหม่ ราชบุรี และลพบุรี
2. สมัยหินกลาง (mesolithic) เมื่อประมาณ 10,000 ปี ถึง 7,000 ปีมาแล้ว พบที่ ตำบล ไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ถ้ำองบะ จังหวัดกาญจนบุรี ถ้ำผี จังหวัดแม่ฮ่องสอน
3. สมัยหินใหม่ (neolithic) เมื่อประมาณ 7,000 ปี ถึง 1,000 ปี จังหวัดกำแพงเพชรอยู่ในสมัยนี้
4. สมัยโลหะ (metal) เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อ ของโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์และ สมัยทวารวดี อายุประมาณ 2,000 ปีมาแล้ว

จังหวัดกำแพงเพชร ยังไม่มีการขุดค้นทางโบราณคดีอย่างจริงจัง ถ้าขุดค้นกันอย่างละเอียดแล้ว กำแพงเพชรน่าจะมีหลักฐานเก่ากว่ายุคหินใหม่ออย่างแน่นอน

กำแพงเพชรก่อนประวัติศาสตร์

จากการสำรวจที่บ้านหนอง กอง ตำบลนาบ่อคำ อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร ของกรมศิลปากร พบแร่ทองคำซึ่งเป็นโลหะ ที่นิยมนำมาใช้เป็นเครื่องประดับ และหลักฐานโบราณคดีสมัยต่อมาพบหลักฐานมากมายตามชุมชนโบราณลุ่มน้ำปิง อาทิ ลูกปัด แก้ว ลูกปัดหิน ตะเกียงดินเผา แวดินเผา เครื่องสำริด

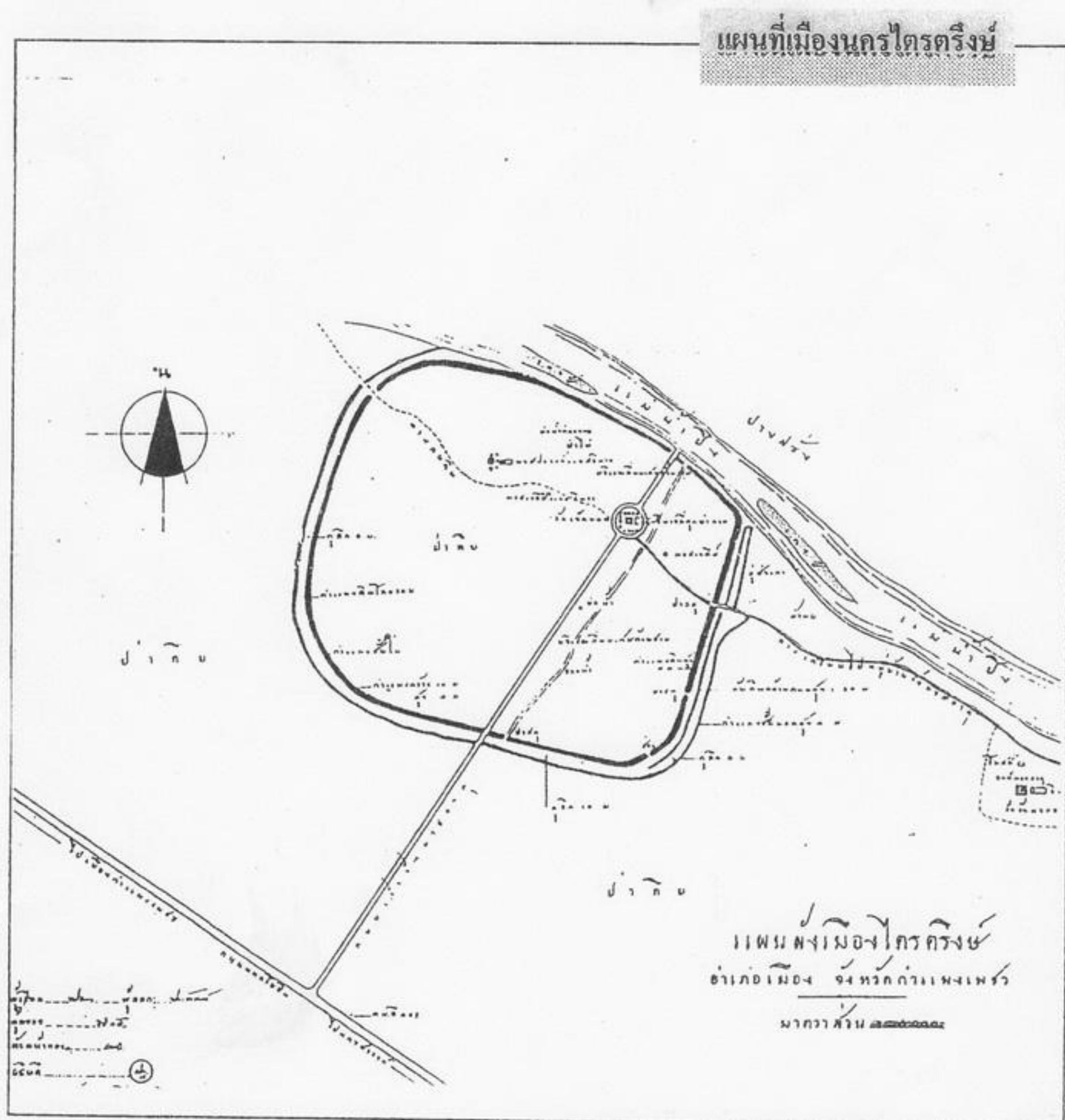

ตะกรันจีแร่ เศษภาชนะดินเผาจำนวนมาก พบทุกเมืองในชุมชนแถบลุ่มน้ำปิงทั้งสองฟาก เช่น ที่บ้านคลองเมือง นครไตรตรัง จึงน่าจะมีหลักฐานที่ยืนยันได้อย่างแน่นอนว่า เมืองกำแพงเพชรเป็นเมืองเก่าแก่ก่อนประวัติศาสตร์แน่นอน

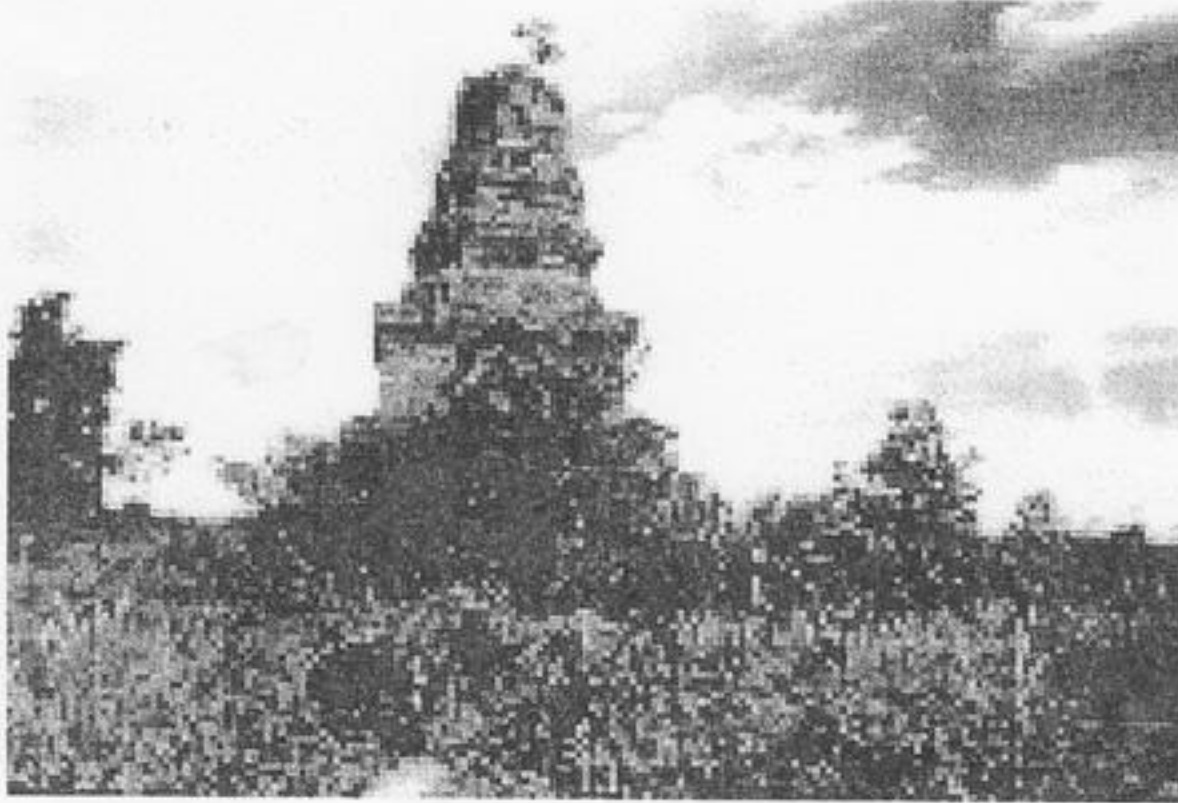
◆ กำแพงเพชรสมัยทวารวดี

เมืองโบราณของกำแพงเพชร ในยุคทวารวดี ต่อเนื่องมาถึงสมัยสุโขทัย มีหลายเมืองที่ปรากฏหลักฐาน คือ

1. เมืองไตรตรัง ที่บ้านวังพระธาตุ ห่างจากกำแพงเพชร ไปทางนครสวรรค์ กิโลเมตรที่ 18 ตามถนนสายเอเชีย เป็นเมืองสี่เหลี่ยมขนาด กว้าง 840 เมตร ยาว 800 เมตร ตั้งอยู่ติดแม่น้ำปิงฝั่งตะวันตก มีกำแพงดินล้อมรอบสามชั้น ตรงข้ามกับเมืองเทพนคร จากการขุดค้นภายในบริเวณเมืองพบเศษภาชนะดินเผา ตะกรันจีเหล็กจำนวนมาก และที่สำคัญที่สุด คือพบตะเกียงดินเผาสมัยทวารวดี จึงสันนิษฐานว่าเมืองไตรตรังน่าจะพัฒนามาตั้งแต่สมัยทวารวดีหรือก่อนหน้านั้น

2. เมืองโบราณที่บ้านคลองเมือง ซึ่งตั้งอยู่บริเวณบ้านคลองเมือง ตำบลโกสัมพีนคร อำเภอมือง จังหวัดกำแพงเพชร เป็นเมืองรูปร่างไม่สม่ำเสมอ มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 300 - 400 เมตร ภายในเมืองปรากฏหลักฐานการเป็นเมืองเก่าสมัยทวาราวดีต่าง ๆ มากมาย เช่น เครื่องมือหินขัด แวดินเผา เบ้าดินเผา

เมืองโบราณเหล่านี้ จัดว่าอยู่ในสมัยทวาราวดี เพราะขุดพบลูกปัดแก้ว ลูกปัดแร่อะเกตคานีเลียน เครื่องสำริด เครื่องมือเหล็ก ตะเกียงดินเผา ตะกรันขี้แร่ และเศษภาชนะดินเผาเป็นหลักฐานยืนยัน และยังมีเมืองโบราณอีกจำนวนมากที่ยังไม่มีการขุดค้นทางโบราณคดีจึงไม่มีหลักฐานการยืนยันที่ชัดเจน

◆ กำแพงเพชรสมัยประวัติศาสตร์

จากตำนานสิงหนวัติกุมารระบุว่า เมื่อ พ.ศ. 1480 พระเจ้าพรหมโอรสพระเจ้าพังคราช ประสูติเมื่อ พ.ศ. 1464 ขณะพระชนมายุ 16 พรรษา ก็ยกกองทัพขับไล่ขอมมาจนถึงเมืองกำแพงเพชร อันเป็นดินแดนลวรัฐเก่า ตามตำนานกล่าวว่า พระอินทร์กลัวว่าผู้คนจะล้มตาย จึงเนรมิตกำแพงขวางกั้นไว้ไม่ให้พระเจ้าพรหมตามฆ่าขอมได้ จึงเรียกกำแพงที่เนรมิตว่ากำแพงเพชร กำแพงเมืองกำแพงเพชรน่าจะมีคามงดงามและแข็งแกร่งมาก จนเป็นที่เรื่องลือและเกิดจินตนาการว่าพระอินทร์เป็นผู้สร้างเหมือนกับตำนานของพระพุทธชินราช ว่าเทพเจ้าเป็นผู้สร้างเช่นกัน เพราะสิ่งที่ยามเกินมนุษย์สร้างจึงเรียกว่าเทวดาสร้างเสมอ) ต่อมาโอรสของพระเจ้าพรหมคือพระเจ้าชัยศิริ มีข้าศึกขวามอญจากเมืองสุธรรมดี ยกกองทัพมารุกราน พระเจ้าชัยศิริอพยพไพร่พลลงมาที่เมืองกำแพงเพชร สร้างเมืองกำแพงเพชรขึ้นเป็นราชธานี ทรงพระนามว่า พระเจ้าชัยศิริเชียงแสน

โครงสร้างของเมืองกำแพงเพชรเมื่อศึกษาประวัติศาสตร์แล้ว น่าจะมีเมืองบริวารล้อมรอบ

ทิศเหนือ เมืองสุพรรณภาวะ (เชิงทอง)

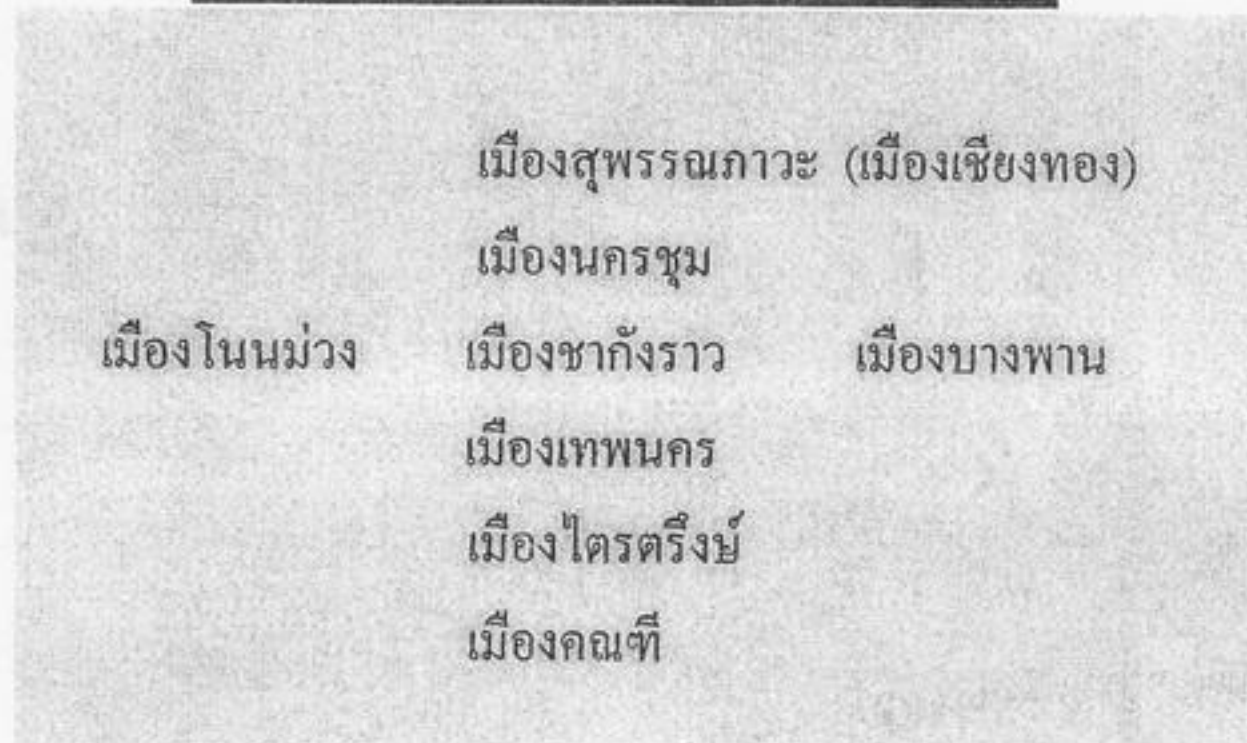
ทิศตะวันตก เมืองโนนม่วง

ทิศตะวันออก เมืองบางพาน

ทิศใต้ เมืองเทพนคร เมืองไตรตรึงษ์ เมืองคณฑี

โครงสร้างของอาณาจักรกำแพงเพชร ทำให้เมืองกำแพงเพชรเป็นศูนย์กลางในการปกครอง ศูนย์กลางทางด้านการทหาร การเศรษฐกิจ การเมือง เป็นเสมือนป้อมปราการป้องกันดูแลรอบนอก และเมืองกำแพงเพชรสามารถส่งกำลังไปบำรุงไปช่วยเหลือได้ ข้าศึกจะเข้าถึงเมืองกำแพงเพชรได้ ยาก ทำให้สะดวกในการปกครอง

โครงสร้างของเมืองกำแพงเพชร

ในชินกาลมาลีปกรณ์ ได้กล่าวถึงตำบลบ้านโค ซึ่งอาจหมายถึงบ้านโคนว่าเป็นบ้านเดิมของพระโรจนราช หรือพระร่วงแห่งกรุงสุโขทัยในช่วง พ.ศ. 1800

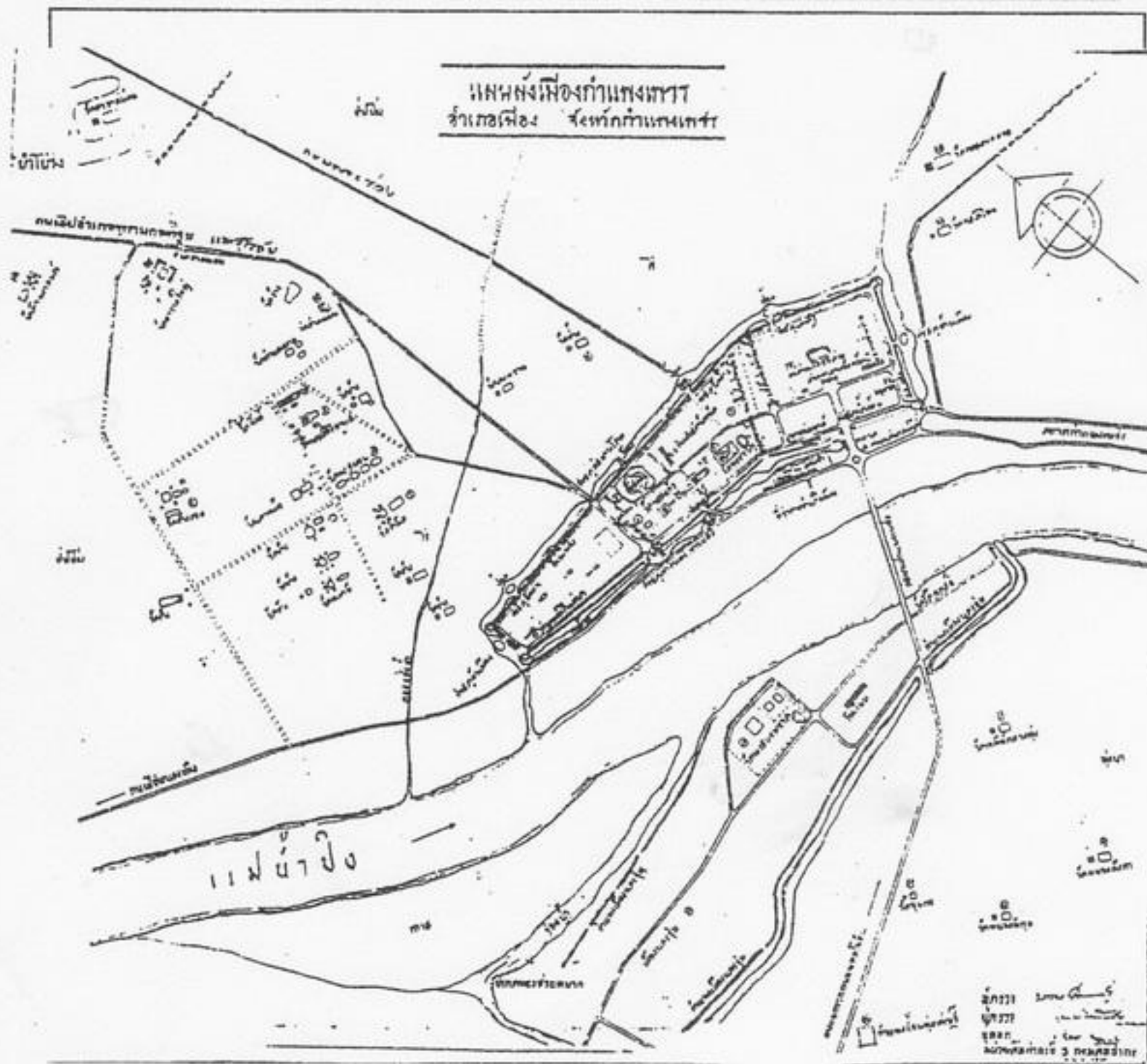
◆ กำแพงเพชรในสมัยสุโขทัย

จากจารึกหลักที่หนึ่ง ซึ่งจารึกในปี พ.ศ. 1835 ได้กล่าวถึงเมืองคณฑีเพียงเมืองเดียวว่า เบื้องหัวนอนรอด คณฑี พระบาง แพรกสุพรรณภูมิ ซึ่งหมายความว่า ทางทิศตะวันตกได้เมืองคณฑี แสดงว่าเมืองคณฑี เป็นใหญ่กว่าเมืองใด ๆ ในเมืองกำแพงเพชร จึงกล่าวนามถึงในศิลาจารึกหลักที่ 1 เมืองคณฑีอยู่ในท้องที่อำเภอเมืองกำแพงเพชรได้เมืองกำแพงเพชรประมาณ 12 กิโลเมตร เป็นเมืองใหญ่ในสมัยสุโขทัย พอถึงสมัยกรุงศรีอยุธยากลายเป็นเมืองร้างและกลายเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ ได้ มีผู้พบซากเจดีย์ร้างเป็นจำนวนมาก

จากจารึกหลักที่ 3 ซึ่งจารึกในปี พ.ศ. 1900 ได้กล่าวถึงเมืองนครชุมไว้ว่า พระยาฤาไท หลานพระยารามราชได้ราชาภิเษกเป็นท้าวพระยาชื่อศรีสุริยวงศ์มหาธรรมราชาธิราช เอาพระศรีรัตนมหาธาตุมาสถาปนาในเมืองนครชุม แสดงว่าเมืองนครชุมเป็นเมืองใหญ่ในสมัยสุโขทัย

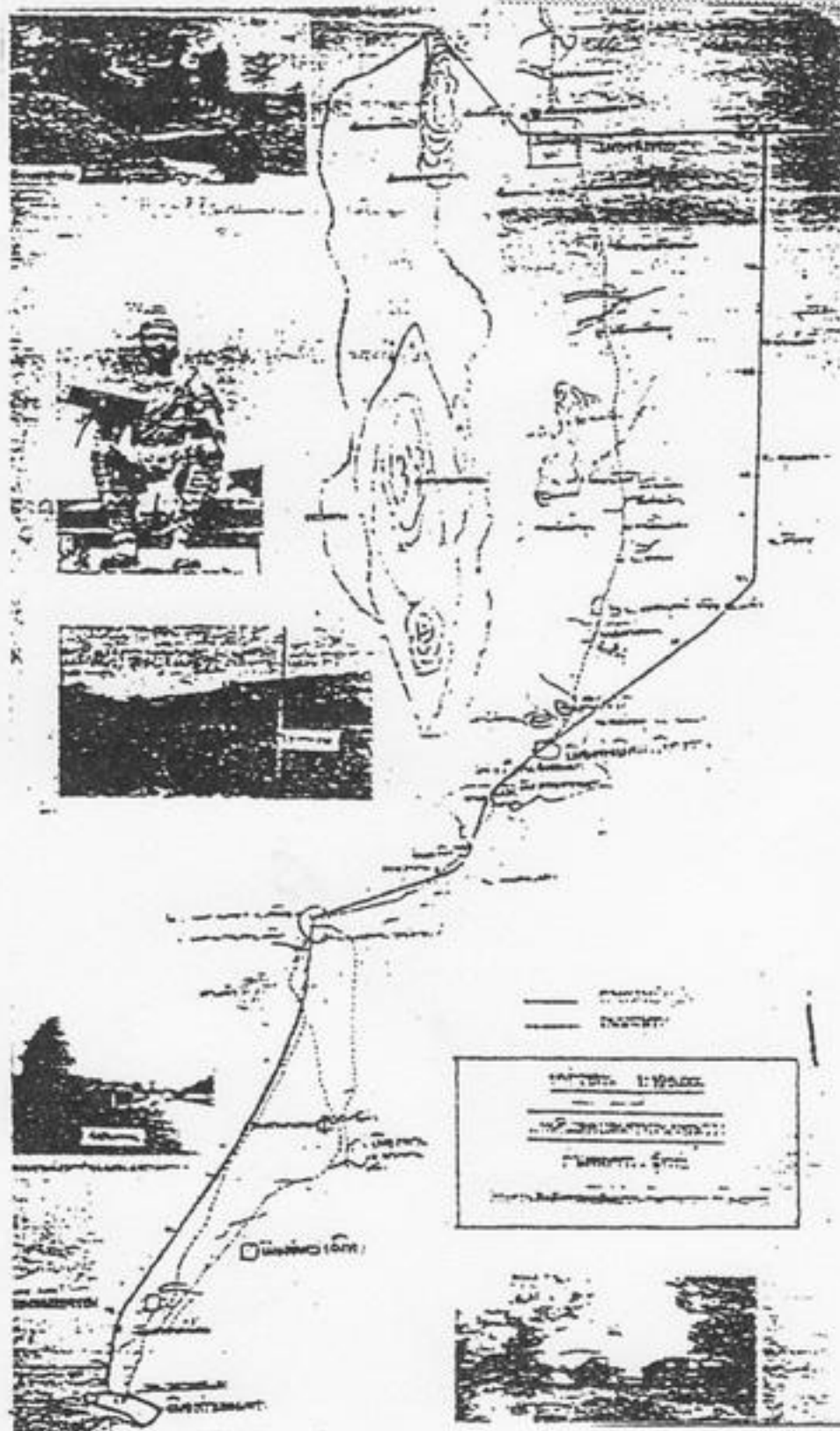
เมืองนครชุมเป็นเมืองโบราณอยู่ฝั่งตะวันออกริมน้ำปิง กำแพงเมืองเป็นมูลดินสูง 2 - 3 เมตร รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยาวไปตามลำน้ำปิง มีวัดพระบรมธาตุเป็นศูนย์กลาง เมืองนครชุมพังลงน้ำไปเสียสามส่วน เมืองนครชุมตั้งอยู่ที่ตำบลนครชุม บริเวณปากคลองสวนหมาก ตรงกันข้ามกับเมืองกำแพงเพชรโบราณ เมืองนครชุมมีขนาดกว้าง 400 เมตร ยาว 2,900 เมตร

แผนที่เมืองนครชุมและกำแพงเพชร

จากจารึกนครชุมนี้ ได้กล่าวถึงเมืองบางพานซึ่งเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่งในสมัยสุโขทัย ด้วย สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ทรงสันนิษฐานว่าอยู่ในท้องที่อำเภอพรานกระต่าย ขณะนี้ปรากฏว่ามีหมู่บ้านชื่อว่าวังพาดำบกเขาศิริส อำเภอพรานกระต่าย เป็นเมืองรูปเกือกกลม มีคูน้ำดินล้อมรอบ ภายในเมืองและนอกเมืองโดยเฉพาะบริเวณเขานางทอง พบหลักฐานซากโบราณสถานและโบราณวัตถุสมัยสุโขทัยเป็นจำนวนมาก เมืองบางพานได้รับการกล่าวขานถึงในศิลาจารึกหลายครั้งในช่วงสมัยสุโขทัยเป็นราชธานี เมืองนี้สันนิษฐานว่าเป็นเส้นทางคมนาคมระหว่างกำแพงเพชรกับสุโขทัย จากจารึกฐานพระอิศวร พ.ศ. 2053 ได้กล่าวถึงเมืองบางพาน ว่าซ่อมแซมถนนจากเมืองกำแพงเพชรไปถึงบางพาน แสดงว่าถนนสายนี้สร้างมานานจนกระทั่งชำรุดแล้ว อีกตอนหนึ่งของจารึกฐานพระอิศวรว่าได้ซ่อมแซมท่อปุพระยาร่วง ที่เอาน้ำไปทำนาที่บางพาน แสดงว่าเป็นแหล่งเกษตรกรรมที่เลี้ยงคนกำแพงเพชรและสุโขทัยที่สำคัญมาก อ่านจากแผนที่ถนนพระร่วงจะพบว่าผ่านเมืองบางพาน ในการสร้างถนนพระร่วงนี้ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ ได้กล่าวไว้ในบทความเรื่องวัฒนธรรมสุโขทัยตอนหนึ่งว่า ถนนพระร่วง ซึ่งพ่อขุนรามคำแหงทางสร้างตั้งแต่กำแพงเพชร สุโขทัย สวรรคโลก สร้างได้งดงามและแน่นหนามาก ปัจจุบันบางพานเป็นเมืองร้างที่แทบไม่มีหลักฐานอะไรเหลืออยู่เลย ชาวบ้านได้ไถทำไร่นากันหมด น่าเสียดายยิ่ง มีสภาพไม่ต่างไปจากเมืองโบราณอื่นๆ เลย

แผนที่ถนนพระร่วงตอนผ่านบางพาน

จากศิลาจารึกหลักที่ 8 ซึ่งบันทึกเหตุการณ์ระหว่าง พ.ศ. 1902 - 1911 ได้กล่าวถึงเมืองขึ้นของสุโขทัย กล่าวถึงเมืองชากังราว เมืองนครพระชุม เมืองพาน สำหรับเมืองชากังราว สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้า กรมพระบดินทร์แห่งประวัติศาสตร์ไทย ได้กล่าวไว้ในพระราชพงสาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขาฉบับพิมพ์ 2511 หน้า 242 - 243 ว่า

“ข้าพเจ้าต้องอธิบายเรื่องเมืองชากังราวได้ตรงนี้สักหน่อยหนึ่ง ด้วยยังไม่ได้อธิบายไว้ในที่อื่นว่า เมืองชากังราวเป็นเมืองไหนกันแน่ในปัจจุบัน ในหนังสือพระราชพงสาวดารที่เกี่ยวกับเมืองชากังราวหลายแห่งในคอนแผ่นดินพระบรมราชาธิราชเป็นอย่างมาก แต่ในพระราชพงสาวดารฉบับหลวงประเสริฐ อธิบายเมืองชากังราว ไปถึงแผ่นดินพระบรมไตรโลกนาถ ข้าพเจ้าได้ตรวจสอบแผนที่เข้ากับเรื่องที่มีการกล่าวในพงสาวดารเห็นว่า เมืองชากังราวเป็นเมืองอื่นไม่ได้นอกจากเมืองกำแพงเพชรทุกวันนี้”

เมืองกำแพงเพชรเริ่มมีหลักฐานชัดเจนมากขึ้น ในสมัยสุโขทัย จากชินกาลมาลีปกรณ์ พงศาวดารโยนกและตำนานพระพุทธรูปสี่องค์ กล่าวตรงกันว่า ตีปัญญาอำมาตย์ (พระยาญาณคิต) เป็นเชื้อสายของพระมหาธรรมราชาลิไทกับราชวงศ์สุพรรณภูมิ ได้ครองเมืองกำแพงเพชร และในสมัยพระยาญาณคิตนี้เองที่ได้อัญเชิญพระพุทธรูปสี่องค์มาประดิษฐานที่เมืองกำแพงเพชร เศษเครื่องปั้นดินเผาที่พบในบริเวณวัดพระแก้ว เป็นเครื่องปั้นดินเผาจากเตาบางปูนสุพรรณบุรีเป็นเครื่องชี้ความสัมพันธ์ของเมืองกำแพงเพชรกับแคว้นสุพรรณภูมิเป็นอย่างดี

เมื่อ พ.ศ. 1940 ในศิลาจารึกหลักที่ 38 หรือจารึกกฎหมายลักษณะโจร ได้แสดงความยิ่งใหญ่ทางการปกครองของกษัตริย์ผู้สวดยราชย์ในเมืองกำแพงเพชร ทรงพระนามว่าจักรพรรดิราช ผู้นำหลักกฎหมายหลักนี้มาประกาศไว้ท่ามกลางเมืองสุโขทัย กล่าวว่า

“เพลาคำ พระนครนี้สิทธิสมเด็จบพิตร(มหाराชนบุตร) ...ราชศรีบรมจักรพรรดิราช ท่านได้เสด็จขึ้นเสวย...ภิรมย์ สมดังพระราชมโนรถ ทดแทนพระธรรมราชสีมานี้ คุณดาวคิงสาพระองค์ ท่านเสด็จในกำแพงเพชรบุรี ศรีวิมลลาสน์ ด้วยพระราชศฤงคาร บริพาจรตรงคนิกร ”... จากการสันนิษฐานของบรรดานักประวัติศาสตร์ว่าพระเจ้าจักรพรรดิราช พระนามของสมเด็จพระนครินทราธิราชจากสุพรรณบัฏที่พบในพระปรางค์วัดพระศรีมหาธาตุจังหวัดสุพรรณบุรี

การมีอำนาจของกำแพงเพชรเหนือเมืองสุโขทัยนั้น มิใช่อำนาจทางการเมืองเท่านั้น เป็นเมืองศูนย์กลางทางพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้ อาจสันนิษฐานได้ว่าตั้งแต่ พ.ศ. 1940 เป็นต้นมา อำนาจทั้งทางโลกและทางธรรมอยู่ที่เมืองกำแพงเพชรเพียงแห่งเดียว อำนาจของเมืองกำแพงเพชร น่าจะหมดไปพร้อมกับเวลาที่สมเด็จพระนครินทราธิราชเสด็จขึ้นครองราชสมบัติที่กรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ.1952 ดินแดนของสุโขทัยก็ถูกผนวกเข้ากับกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

◆ เมืองกำแพงเพชรสมัยกรุงศรีอยุธยา

จากพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ซึ่งกรมพระยาดำรงราชานุภาพกล่าวว่า “หลักฐานจะถูกต้องดีกว่าพงศาวดารฉบับอื่นที่เห็นแล้ว ได้บันทึกเรื่องราวของเมืองกำแพงเพชรไว้ละเอียดและชัดเจนว่า พ.ศ.1916 สมเด็จพระบรมราชาธิราช เสด็จไปเมืองชากังราว พระยาไสแก้วและพระยาคำแหง เจ้าเมืองชากังราวออกรบ พระยาไสแก้วตาย พระยาคำแหงหนีเข้าเมืองได้ ทัพหลวงเสด็จกลับคืน ”

แสดงว่าสมเด็จพระบรมราชาธิราชไม่สามารถเข้าเมืองชากังราวได้ พ.ศ. 1919 เสด็จไปเอาเมืองชากังราว ครั้นนั้นพระยาคำแหง และท้าวผาคองคิดด้วยกันว่าจะยกทัพหลวงทำมิได้ ท้าวผาคองเลิกทัพหนีไป และจับได้ตัวท้าวพระยาและเสนานุชนหมื่นเป็นจำนวนมากและทัพหลวงเสด็จกลับคืน

แสดงว่าสมเด็จพระบรมราชาธิราชไม่สามารถเข้าเมืองชากังราวได้อีกครั้งหนึ่ง พ.ศ. 1931
 เสด็จไปเอาเมืองชากังราวอีกครั้ง สมเด็จพระบรมราชาธิราชไม่สามารถเข้าเมืองชากังราวได้ เพราะ
 ประชวรหนักและเสด็จสวรรคตกลางทาง พ.ศ. 1994 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเข้าเมือง
 กำแพงเพชรได้ พ.ศ. 2004 มหาราชเจ้าเมืองเชียงใหม่ เสด็จเข้าปล้นเมืองกำแพงเพชร 7 วัน มิได้
 ยกกองทัพกลับเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2088 สมเด็จพระไชยราชาธิราชเจ้า เสด็จไปเชียงใหม่ ให้พระยา
 พิษณุโลกเป็นทัพหน้า...ยกทัพหลวงไปเมืองกำแพงเพชรตั้งทัพชัย ณ เมืองกำแพงเพชรทัพหลวง
 กลับคืนจากเชียงใหม่....ทัพหลวงถึงเมืองกำแพงเพชร....สมเด็จพระชัยราชาธิราชเจ้าเสด็จไปเมือง
 เชียงใหม่...แรมทัพหลวงอยู่ ณ เมืองกำแพงเพชรนั้นหนึ่งเดือน สมเด็จพระไชยราชาธิราชเสด็จ
 ยกทัพไปรบเชียงใหม่ 2 ครั้ง มาประทับเมืองกำแพงเพชรทุกครั้ง และในครั้งที่ 2 ประทับแรมอยู่ถึง
 หนึ่งเดือน แสดงว่าเมืองกำแพงเพชรยังอุดมสมบูรณ์และยังเข้มแข็งมีศูนย์กลางแห่งอำนาจยังอยู่ที่
 กำแพงเพชรสมัยนี้ พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาเชื่อมั่นในความเป็นเมืองนักรบของเมือง
 กำแพงเพชร

จากหลักฐานอื่น ๆ ที่กล่าวถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของกำแพงเพชรโดยละเอียด
 จัดลำดับตามพุทธศักราชที่ปรากฏ ดังนี้

จากกฎหมายตราสามดวง ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้บันทึกไว้ว่า
 กำแพงเพชรได้เป็นเมืองพระยามหานคร ความว่า พญามหานครแต่ได้ถือน้ำพระพิพัฒน์ 8 เมือง คือ

เมืองพิษณุโลกเมืองสัชชาโล เมืองสุโขทัย
 เมืองกำแพงเพชร เมืองนครศรีธรรม เมือง
 ทวาย..... เมืองลูกหลวง คือเมืองพิษณุโลก
 เมืองสวรรคโลก เมืองกำแพงเพชร เมือง
 ลพบุรี เมืองสิงห์บุรี

เมืองลูกหลวง หมายถึง เมืองเอก
 ที่พระราชโอรสของพระเจ้าแผ่นดิน ไป
 ครอง

เมืองพระยามหานคร หมายถึง หัว
 เมืองชั้นนอก เจ้าเมืองเป็นเชื้อพระวงศ์
 หรือขุนนางผู้ใหญ่ที่พระเจ้าแผ่นดินส่งไป
 กินเมือง พ.ศ. 1975 พระยาแสนสอยดาว
 มาถึงเมืองกำแพงเพชร ให้เจ้าศรีวักกคียก
 ทัพหน้าไปไต่ตรึงษ์ พระยาเชลียงยกไป
 ช่วยตีและเข้าไกรกำแพงได้กินเมือง
 ไต่ตรึงษ์

- จากจารึกลานเงินเสด็จพ่อพระยาสอย หลักที่ 292 ขุดพบที่พระเจดีย์เก่าน้ำวัดพระยืน (วัดพระสี่อิริยาบถ) นอกกำแพงเมืองเก่า จังหวัดกำแพงเพชร ได้รับมอบจารึกนี้จากร.ต.อ. ก่าย กรองแก้ว พระตำมระงจังหวัดกำแพงเพชรมอบให้พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ความว่า ว่าเสด็จพ่อพระยาสอย เสวยราชย์ในบุรีศรีกำแพงเพชร เสร็จฤกษ์ได้ขึ้นราชา อาสน์ อภิรมย์สมกอรป คลามาสู่ อยู่เสวยมโนรมย์ สอดเสพย์สมควรเทพชุมสนุก ปลุกใจเดิน.....
- พ.ศ. 2051 จากกฎหมายตราสามดวง เมืองกำแพงเพชรลดฐานะเป็นหัวเมืองชั้นโท เจ้าเมืองกำแพงเพชร ได้รับนามว่า ออกญารามณรงค์ สงครามภักคือภัยพิริพาหา เมือง โทนา 10,000 ชั้น
- พ.ศ. 2053 จากจารึกฐานพระอิศวร ความว่า จึงเจ้าพระยาศรีธรรมมาโสกราชประดิษฐานพระอิศวรเป็นเจ้านี้ไว้ ให้ครองสัตว์สี่ตีนสองตีนในเมืองกำแพงเพชร.....และกล่าวถึงการขุดแม่ไทรบางพล้อ ซ่อมถนนไปบางพานและซ่อมท่อปู่พระยาร่วงไปถึงบางพาน ได้รายละเอียดและประวัติเมืองกำแพงเพชรที่ชัดเจนและเป็นหลักฐานมากกว่าที่อื่นใด พระแก้วมรกต มาประดิษฐานที่เมืองกำแพงเพชร จากตำนานสิงหนวัติ บันทึกไว้ว่า พ.ศ. 2058 เจ้าเมืองกำแพงเพชรทูลขอพระแก้วมรกตจากอยุธยาไว้กำแพงเพชร เมื่อพระแก้วมรกตมาประดิษฐานที่เมืองกำแพงเพชร จึงน่าจะประดิษฐานในวัดที่สำคัญที่สุดในเมืองกำแพงเพชร วัดประจำเมืองกำแพงเพชรมีชื่อว่าวัดพระแก้ว มีมณฑปสูงใหญ่ อยู่ที่วัดพระแก้ว คนกำแพงเพชรเชื่อว่าน่าจะเป็นที่ประดิษฐานพระแก้วมรกต ในยุคนั้น

วัดพระแก้วมรกต

- พ.ศ. 2058 จากตำนานสิงหนวัติ หมื่นมาลาแห่งนครลำปาง เข้าปล้นเมืองกำแพงเพชรไม่สำเร็จ
- พ.ศ. 2061 จากจดหมายเหตุสมัยอยุธยาภาคที่ 1 เมืองกำแพงเพชร ตั้งตัวเป็นอิสระ ไม่สำเร็จ สมเด็จพระชัยราชา ยกกองทัพเข้าปราบ ยึดกำแพงเพชรได้
- พ.ศ. 2088 จากพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐ พระชัยราชาธิราช เสด็จตั้งทัพหลวงในเมืองกำแพงเพชร 1 เดือน
- พ.ศ. 2091 จากพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เสด็จออกไปรบศึกหงสา ศีกครั้งนี้ พม่าจับสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้า และพระราเมศวรไปเป็นเชลยจึงเอาพระยาปราบและช้างต้นพระยานุภาพไปส่งให้พระยาหงสาวดี ถึงเมืองกำแพงเพชร
- พ.ศ. 2097 จากพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา สมเด็จพระมหินทราธิราช กราบทูลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พระราชบิดาว่าเมืองกำแพงเพชร เป็นทางกำลังศึก จะขอทำลายเมืองกำแพงเพชร กวาดเอาครอบครัวอพยพไปไว้ ณ กรุงศรีอยุธยาถ้ามีข้าศึกมาก็จะได้หย่อนกำลังลง สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงเห็นด้วย ทัพหลวงจึงยังตั้งอยู่ที่นครสวรรค์ สมเด็จพระมหินทราธิราช ยกกองทัพขึ้นไปยังกำแพงเพชร ทัพหลวงจึงยังตั้งอยู่ที่นครสวรรค์ สมเด็จพระมหินทราธิราชยกกองทัพขึ้นไปยังกำแพงเพชร ทัพหลวงตั้งค่ายท้ายเมือง พระยาศรีเป็นกองหน้าตั้งค่ายแทบคูเมือง ฝ่ายขุนอินทรเสนา และขุนต่างใจ ข้าหลวงซึ่งตั้งไปแต่เมืองพิษณุโลกนั้น พอรู้ข่าวก็ตรวจจัดรีพลแต่งงาน เมืองกำแพงเพชรเป็นสามารภ ครั้นกองทัพตั้งเข้าแทบคูเมือง จัดแต่งพลออกหักค่าย พระยาศรีฯ ก็พ่ายแพ้ ชาวเมืองกำแพงเพชรในครั้งแรก พระยาศรีโกรธเข้าปล้นเมืองอยู่สามวันไม่สำเร็จ พระมหินทราธิราชยกกองทัพกลับพระนครศรีอยุธยา
- พ.ศ. 2107 จากหนังสือไทยรบพม่าพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ พระเจ้าหงสาวดีรับสั่งให้นันทสูกับราชสังครา คุมพลพม่ากับไทยใหญ่ นำทางเข้ามาจากเขตแดน และมาตั้งขังฉางที่เมืองกำแพงเพชร
- พ.ศ. 2108 จากพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา สมเด็จพระนเรศวร ใช้กำลังขับไล่พม่าที่มาตั้งทำนุอยู่ที่เมืองกำแพงเพชร
- พ.ศ. 2109 สมเด็จพระมหาธรรมราชา ผู้ครองพระนครศรีอยุธยา โปรดให้เทครัวอพยพชาวเมืองเหนือ ตลอดทั้งเมืองพิษณุโลก กำแพงเพชร สุโขทัย พิษณุพิจิตรลงมารวมกันตั้งทัพรับพม่าที่กรุงศรีอยุธยา ทำให้เรื่องราวของกำแพงเพชรหายไปจากหน้าประวัติศาสตร์ไทย

- พ.ศ. 2309 พระยาตาก (สิน) ได้เลื่อนเป็นพระยาวชิรปราการ เข้าเมือง กำแพงเพชร แต่มีทันได้รับตำแหน่ง ได้ไปทัพที่กรุงศรีอยุธยา และได้ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระเจ้ากรุงธนบุรี

ตลอดระยะเวลา ที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี กำแพงเพชรทำหน้าที่เป็นเมืองพระยามหานคร เมืองหน้าด่าน เมืองสะสมเสบียงอาหาร ทั้งฝ่ายพม่าและไทย ทางฝั่งตะวันออกของเมืองกำแพงเพชร

ปัจจุบันยังมีชื่อ นามพม่า นามอยุธยา เป็นหลักฐานอยู่ ในบางครั้ง กำแพงเพชรถูกทำลาย โดยกรุงศรีอยุธยา เพราะถูกอ้างว่า จะเป็นฐานทัพให้พม่า กำแพงเพชรตั้งตัวเป็นอิสระหลายครั้ง โดยไม่ยอมเป็นเมืองขึ้นของอยุธยา ในที่สุด กำแพงเพชร ก็ตกเป็นเมืองขึ้นแก่กรุงศรีอยุธยา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 1994

ในรัชกาลพระบรมไตรโลกนาถเป็นต้นมา ในสมัยอยุธยาตอนปลาย พม้ามักยกทัพเข้ามาทางด่านเจดีย์สามองค์กาญจนบุรี ทำให้เมืองกำแพงเพชร ลดฐานะลงมาแทบจะไม่มียุทธบาทในสงครามกรุงศรีอยุธยา ครั้งสุดท้าย

◆ กำแพงเพชรในสมัยกรุงธนบุรี

เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าใน พ.ศ. 2310 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกู้เอกราชได้ และได้ทรงทำสงครามศึกอะแซหวุ่นกี้ หลายครั้งในปี พ.ศ. 2319 จากหนังสือไทยรบพม่า พระนิพนธ์สมเด็จพระยาดำรงชานุภาพ ความว่า

พระเจ้ากรุงธนบุรีประทับอยู่ที่ค่ายหลวง ตำบลบางแขม ได้ทรงทราบว่า มีพม่าตั้งอยู่ที่เมืองกำแพงเพชร ประมาณ 2,000 เศษ กะละโป้ เป็นนายกองจึงตรัสสั่งให้กองทัพพระยาอมราชเดินบกขึ้นไปทางแม่น้ำปิงปากตะวันตกกองหนึ่ง ให้กองทัพพระยาราชสุภาวดียกขึ้นไปฝั่งตะวันออกกองหนึ่ง ให้พระยานครสวรรค์ซึ่งตั้งค่ายอยู่ ณ บ้านโคกใต้เมืองกำแพงเพชรยกขึ้นไปสมทบกันตีทัพพม่าที่เมืองกำแพงเพชร ส่วนพระเจ้ากรุงธนบุรียกทัพหลวงหนุนขึ้นไปตีปากคลองขลุง....

- พ.ศ. 2313 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี โปรดตั้งพระยาสุรบดินทร์ ข้าหลวงเดิมเป็นพระยากำแพงเพชร อยู่ครองเมืองกำแพงเพชร
- พ.ศ. 2318 ทัพพม่ายกมาตีกำแพงเพชร กำแพงเพชรเห็นเหลือกำลังก็พากันหนีเข้าป่า พระเจ้ากรุงธนบุรียกกองทัพมาช่วยขับไล่พม่าแตกพ่ายไป

เมืองเก่ากำแพงเพชร น่าจะเริ่มร่างตั้งแต่ต้นสมัยรัตนโกสินทร์ เพราะบอบช้ำมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาและมาซ้ำเติมอีกครั้งในสมัยกรุงธนบุรี ทำให้ภายในเมืองเก่ากำแพงเพชรเริ่มร่างมาตั้งแต่สมัยนั้น

◆ กำแพงเพชรในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

พระยากำแพงเพชร (เกริก) เป็นเจ้าเมืองกำแพงเพชรในปลายสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ในนามพระยารามรณรงคสงคราม (เกริก) มีบุตรชาย 1 คน รับราชการกับพระพุทธรอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช นามว่านุช ต่อมาได้ตำแหน่งพระยากำแพง (นุช) มีบุตรชายชื่อนายบุญศรี พระพุทธรอดฟ้าโปรดให้เป็นแม่ทัพไปราชการที่เมืองตานี ตีบ้านตานีแตก ได้รับชัยชนะ พระราชทานชาวปัตตานีมาเป็นเชลยถึง 100 ครอบครัว มาตั้งบ้านเรือนอยู่เกาะแขก ท้ายเมืองกำแพงเพชร โปรดพระราชทานดาบคู่พระหัตถ์ดาบฝักทองเป็นบำเหน็จมือ และให้ไปเป็นเจ้าเมืองกำแพงเพชรแทนบิดาซึ่งถึงแก่อนิจกรรม ณ เมืองกำแพงเพชร ส่วนนายบุญศรีบุตรชาย ได้รับความดี ความชอบพระราชทานหม่อมฉิม ไปเป็นภริยา และพระราชทานตำแหน่งให้เป็นพระยา ฤทธิเดช เจ้าเมืองสวรรคโลก

- ในสมัยรัชกาลที่ 1 พระยากำแพงเพชร (นุช) เป็นเจ้าเมืองกำแพงเพชรแต่งงานกับท่านผู้หญิงชื่อนามเดิมเกา ท่านได้สร้างวัดขึ้นทางเกาะขึ้นที่ริมฝั่งแม่น้ำปิงนอกเมือง พระยากำแพง (นุช) มีธิดากับท่านผู้หญิงเกาหนึ่งคน นามว่า แพง ท่านแพงได้แต่งงานกับคุณนาค และได้เป็นพระยารามรณรงคสงคราม (นาค) แทนพระยากำแพง (นุช) ที่ถึงแก่อนิจกรรม
- ในสมัยรัชกาลที่ 2 - 3 พระยากำแพง (นาค) มีบุตรชายที่ได้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองกำแพงเพชร ถึง 4 ท่าน คือ
 1. พระยากำแพง (บัว)
 2. พระยากำแพง (เถื่อน)
 3. พระยากำแพง (น้อย)
 4. พระยากำแพง (เกิด)
- ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระยากำแพง (เถื่อน) ขณะมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาสวรรคโลกไปราชการทัพที่เวียงจันทน์ มีความชอบ รัชกาลที่ 4 พระราชทานชาวลาวเชลยมา 100 ครอบครัว มาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน ณ คลองสวนหมาก
 - * พระยากำแพง (น้อย) ได้ช่วยสมเด็จพระพุทธเจ้าจารย์ (โต) ค้นพบวัดพระบรมธาตุตามจารึกนครชุมว่า มีเจดีย์โบราณบรรจุพระบรมสารีริกธาตุอยู่ริมแม่น้ำแม่ปิงฝั่งตะวันตก ตรงหน้าเมืองเก่า 3 องค์ ได้ทำค้นหา และพบเจดีย์สมดังอักษรในแผ่นศิลา
 - * พระยากำแพง (เกิด) แต่งงานกับคุณหญิงทรัพย์ฯ เข้าเฝ้ารัชกาลที่ 5 คราวเสด็จประพาสต้นเมืองกำแพงเพชร เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2449 ขณะเมื่อมีอายุ 93 ปี

- * พระยากำแพง (บัว รามโกมุท) มาจากสกุลอื่น
- * พระยากำแพง (อ่อง) บุตรชายพระยาฤทธิเดช เจ้าเมืองสวรรคโลก หลานปู่พระยากำแพง (นุช) กลับมาเป็นเจ้าเมืองกำแพงเพชร พญาตะก่า (แซงพอกะเหียง) ขออนุญาตเรือพระบรมธาตุมารวมกันสร้างเจดีย์ทรงมอญครอบไว้

- ในสมัยรัชกาลที่ 5 พระยามหานุภาพได้มารับตำแหน่งเจ้าเมืองกำแพงเพชร พ.ศ. 2428

- * สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ดำรงราชการกรมไปรษณีย์โทรเลข โปรดเกล้าฯ ให้ หม่อมเทวาริราช ทำทางสายโทรเลขไปยังเมืองกำแพงเพชร
- * โปรดให้ทำพระเมรุมาศท้องสนามหลวง เพราะกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทิวศด ให้ นำไม้จากกำแพงเพชรไปทำพระเมรุมาศ
- * เกณฑ์กองทัพจากกำแพงเพชรไปตีเมืองพิชัย พระอินทแสนแสง พระศรี สิงหนเทพ เจ้าหมื่นไวยวรนาถ เป็นผู้ยกทัพไป
- * แต่งตั้งหลวงพิชัยภักดี ผู้ช่วย เป็นพระกำแพงสงคราม
- * ทำทะเบียนคนจีนในเมืองกำแพงเพชร
- * มองม่อพม่า ขอทำไม้ขนสั๊ก ที่คลองขลุง
- * พระยารามณรงค์สงครามภักดีคือภักดิ์พิริยภัก (ผู้ว่าราชการเมือง) กรมการเมืองกำแพงเพชร จัดดอกไม้ รูป เทียน เครื่องไทยทาน ผ้าขาว 10 ไม้ ให้หลวงพิพิธภักย์ นำไปบูชาพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่กรุงเทพฯ

- * มีคำสั่งจากเมืองหลวงให้ผู้ว่าราชการเมือง และกรรมการเมืองกำแพงเพชร ทำบัญชีวัดในกำแพงเพชร โดยรวมจำนวนพระสงฆ์ เณร ฆราวาสที่เรียนหนังสือกับพระ แล้วรายงานไปกรุงเทพฯ
- * พระอินทแสนแสง ปลัดเมืองกำแพงเพชร ได้รับใบบอกจากกรุงเทพฯ ให้เก็บเงินผูกปีซื้อมือจีน ในเขตกำแพงเพชร และมอบให้กรรมการเมือง คุมเงินไปส่งที่กรุงเทพฯ
- * พระยาราม แจ้งไปกรุงเทพฯ ว่า ได้รับบริจาคที่ดินสร้างอุโบสถ วัดบ้านลานดอกไม้อำเภอเมือง กำแพงเพชร
- * พระยาราม แจ้งไปกรุงเทพฯ ว่า จัดไพร่ 70 คน รักษาเสาโทรเลข ในเขตกำแพงเพชร
- * พระยากำแพงเพชร (ฮั่น) บุตรพระยากำแพง (เกิด) ได้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองกำแพงเพชร
- * พระยากำแพง (หรุ่น) บุตรเขยพระยากำแพง (ฮั่น) เป็นพระยารามรณรงค์สงครามคนสุดท้าย ที่ได้เป็นเจ้าเมืองกำแพงเพชร
- * พระวิเชียรปการ หลวงสรนุรักษ์ (ฉาย อัมพเสวต) นายอำเภอเมืองสรรค์บุรี จังหวัดชัยนาท มาช่วยราชการ ณ เมืองกำแพงเพชร ในนามพระวิเชียรปการ ได้มีโอกาสรับเสด็จ สมเด็จพระปิยมหาราช คราเสด็จประพาสต้นเมืองกำแพงเพชร เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2449
- * พระวิเชียรปการ มีโอกาสรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในขณะที่ดำรงอิสริยยศที่สยามมกุฎราชกุมารถึง 2 ครั้ง
 - ครั้งที่ 1 เมื่อวันที่ 16 - 17 มกราคม พ.ศ. 2448
 - ครั้งที่ 2 เมื่อวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2450 ได้ทรงปลูกต้นสักไว้หน้าศาลากลางหลังเดิม บริเวณสนามเด็กเล่นเทศบาลเมืองริมถนนเทศา พร้อมกับจารึกการเสด็จประพาสไว้ที่ใบเสมา บริเวณวงเวียนบริเวณคันโพ ในปัจจุบัน
- * 24 พฤศจิกายน 2456 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เสด็จตรวจการคณะสงฆ์จังหวัดกำแพงเพชร
- ในรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2453 - 2468
 - กำแพงเพชรมีเจ้าเมืองปกครองดังนี้
 - * พระยาวิเชียรปการ (ฉาย อัมพเสวต) พ.ศ. 2447 - 2454
 - * พระกำแพงพลน่าน (ชื่น คชภูมิ) พ.ศ. 2455 - 2456
 - * พระยารามราชภักดี (ใหญ่ ศรีลพภัก) พ.ศ. 2456 - 2467

⇒ พ.ศ. 2460 บริษัทล่าช้า ขออนุญาตทำไม้ขอนสักในป่าคลองขลุ
จังหวัดกำแพงเพชร และพระวิสุทธิสุริยศักดิ์ ขออนุญาตรัชกาล
ที่ 6 ปฏิสังขรณ์ วัดน้อยวรลักษณ์ เมืองกำแพงเพชร ได้รับเงิน
บริจาคจากพระบรมราชินีพระพันปีหลวง ขณะเสด็จกำแพงเพชร

⇒ พ.ศ. 2464 พระยาศรีวรวงศ์ มีหนังสือแจ้งเจ้าพระยา
ธรรมาธิกรณธิบดี เรื่อง พระธรรมไตรโลกาจารย์ เจ้าคณะมณฑล
นครสวรรค์ ขอพระราชทานที่วิสุงคามสีมา สำหรับวัดอมฤต
ดามลลานคอกไม้ อำเภอเมืองกำแพงเพชร

⇒ พ.ศ. 2465 เสนาบดีมีหนังสือแจ้งไปกรุงเทพฯ ว่า ขอยกเว้นการ
เก็บภาษีบางแห่งในเขตอำเภอเมือง และเขตอำเภออุ้มผาง

⇒ พระวิสุทธิสุริยศักดิ์ ขออนุญาตรัชกาลที่ 6 ปฏิสังขรณ์วัด
น้อยวรลักษณ์ เมืองกำแพงเพชร ได้รับเงินบริจาคจากพระบรม
ราชินีพระพันปีหลวง ขณะเสด็จกำแพงเพชร

⇒ พ.ศ. 2465 เสนาบดีมีหนังสือแจ้งไปกรุงเทพฯ ขอยกเว้นการเก็บ
ภาษีบางแห่งในเขตอำเภอเมือง และเขตอำเภออุ้มผาง

* พระผดุงภูมิพิพัฒน์ (สิน สุกันทรกุล) พ.ศ. 2468 - 2469

⇒ พ.ศ. 2468 พระยาเมธาธิบดี แจ้งไปกรุงเทพฯ ว่า พระครูธรรมมา
ธิมุตมุนีศรี เจ้าคณะจังหวัดกำแพงเพชร มรณภาพ วันที่ 18
กันยายน 2498 และให้แจ้งต่อแผนกสังฆการี

● ในรัชกาลที่ 7 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2468 - 2477 กำแพงเพชร
มีเจ้าเมืองปกครองดังนี้

* พระรังสรรค์สารกิจ (เทียน กาญจนประกร) พ.ศ. 2469 - 2470

* พระยาสำราญนฤปกิจ (เชื้อ โรจนวิภาติ) พ.ศ. 2470 - 2470

* หลวงศรีนฤนาท (ม.ล.สวาสดิ์ อิศรางกูร ณ อยุธยา) พ.ศ. 2470 - 2471

* พระภักดีดินแดน (เชื้อ มุสิกวัต) พ.ศ. 2472 - 2478

● ในรัชกาลที่ 8 พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พ.ศ. 2477 - 2489
กำแพงเพชรมีผู้ว่าราชการจังหวัด ดังนี้

* หลวงประสิทธิบุรียักษ์ พ.ศ. 2478 - 2485

* หลวงปรีวรดาวโรจิตร (จันทร์ เจริญชัย) พ.ศ. 2482 - 2484

* พระภูมิพิชัย (ม.ร.ว. บุง ลดาวัลย์) พ.ศ. 2484 - 2486

* นายใหญ่ สิมเส็ง พ.ศ. 2486 - 2487

* หลวงนครคุณปลัมภ์ (หยาก ไผโรจน์) ไม่ได้มารับตำแหน่ง พ.ศ. 2488-2489

• ในรัชกาลที่ 9 พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช
พ.ศ. 2489 - ปัจจุบัน มีเหตุการณ์สำคัญ ดังนี้

- ⇒ 5 พฤศจิกายน 2491 สำนักนายกรัฐมนตรี ประกาศให้กิ่งอำเภอ
ขามเฒ่าลี้ อําเภอลองโขง จังหวัดกำแพงเพชร เป็นอําเภอได้
และขนานนามว่า “อําเภอขามเฒ่าลี้”
- ⇒ พ.ศ. 2497 อนุมัติงบประมาณ จำนวน 25 ล้านบาท สร้างสะพาน
กำแพงเพชร ความยาวประมาณ 840 เมตร โครงการ 3 ปี
- ⇒ 24 มิถุนายน 2499 ขุนไตรพิทยานุกุล ผู้ว่าราชการภาค 6 เปิดศาลากลาง
ใหม่ เปิดโรงเรียนกำแพงเพชรพิทยาคม เปิดสะพานถนนหนองปลิง ที่
สร้างใหม่
- ⇒ 18 ธันวาคม 2502 หลวงวิจิตรวาทการ ปลัดบัญชาการสำนักนายกรัฐมนตรี กับคุณหญิงประภาพรรณ วาทการ เยี่ยมกำแพงเพชร
- ⇒ 26 เมษายน 2506 ไฟไหม้กำแพงเพชรครั้งใหญ่
- ⇒ 30 เมษายน 2506 พลเอกถนอม กิตติขจร เยี่ยมกำแพงเพชรเนื่องจากไฟไหม้
- ⇒ 25 มกราคม 2510 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้า
พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินทรงบวงสรวงดวงพระวิญญาณ
สมเด็จพระนเรศวรมหาราช โดยมีจอมพลเอกถนอม กิตติขจร รับเสด็จ
- ⇒ 13 ตุลาคม 2514 นายอภัย จันทวิมล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ
เปิดชุมนุมลูกเสือกำแพงเพชร ครั้งที่ 1 และเปิดป้ายชื่อโรงเรียน
กำแพงเพชรพิทยาคม
- ⇒ 20 พฤศจิกายน 2515 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรม
ราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินทรงถวายผ้าพระกฐินส่วนพระองค์ ณ
วัด คูยาง และทรงเยี่ยมราษฎรชาวกำแพงเพชร
- ⇒ 29 มกราคม 2521 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช
เสด็จพระราชทานธงลูกเสือชาวบ้าน อําเภอเมืองกำแพงเพชร
- ⇒ 27 พฤษภาคม 2521 พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ รัฐมนตรีช่วยว่าการ
กระทรวงมหาดไทย ตรวจเยี่ยมชาวจังหวัดกำแพงเพชร
- ⇒ 24 กุมภาพันธ์ 2523 สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหา
สังฆปริณายก เสด็จประกอบศาสนกิจ ณ วัดนาควัชรโสภณ (วัดช้าง)

- ⇒ 6 เมษายน 2527 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จประกอบพิธีเจิมเสาหลักเมืองกำแพงเพชร
- ⇒ 3 สิงหาคม 2532 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จประกอบพิธีเปิดอาคารเรียน มัธยมจุฬาวัชร
- ⇒ 1 สิงหาคม 2533 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เยี่ยมและพระราชทานพระพุทธรูปพระพิตรประจำจังหวัดและพระพุทธรูปประจำอำเภอแก่งหวัดกำแพงเพชร และเสด็จเยี่ยมโรงเรียนมัธยมจุฬาวัชร
- ⇒ 18 พฤษภาคม 2534 สมเด็จพระญาณสังวรสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) เสด็จเปิดอาคารสมเด็จพระญาณสังวร และพระราชทานเพลิงศพ พระครูนาควัชราร (วิชัย ปสันโน) ณ วัดนาควัชรโสภณ
- ⇒ 29 สิงหาคม 2534 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จเยี่ยมเป็นการส่วนพระองค์ พระราชทานหนังสือแบบเรียน พร้อมทั้งปลูกต้นชัยพฤกษ์ ไว้เป็นต้นไม้ประจำโรงเรียนมัธยมจุฬาวัชร
- ⇒ 20 สิงหาคม 2535 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จประกอบพิธีเปิดอาคารเรียนโรงเรียนมัธยมจุฬาวัชร
- ⇒ 27 พฤษภาคม 2537 สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เสด็จวัดคูยาง
- ⇒ 1 สิงหาคม 2537 - 16 เมษายน 2537 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จเยี่ยมโรงเรียนมัธยมจุฬาวัชร พร้อมด้วยพระโอรสทุกพระองค์ พร้อมพระราชทานทุนการศึกษาแก่นักเรียน
- ⇒ 22 - 23 ธันวาคม 2539 สมเด็จพระญาณสังวรสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เสด็จตรวจการคณะสงฆ์ภาคเหนือ ประทับค้างแรม ณ วัดนาควัชรโสภณและเสด็จเยี่ยมชมพิพิธภัณฑ์สถานจังหวัดกำแพงเพชร (เฉลิมพระเกียรติ)
- ⇒ 15 พฤษภาคม 2540 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงวาสีลาฤกษ์ศูนย์ราชการจังหวัดกำแพงเพชร
- ⇒ 10 พฤศจิกายน 2541 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดศูนย์ราชการจังหวัดกำแพงเพชร

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
เสด็จพระราชดำเนินเปิดศูนย์ราชการจังหวัดกำแพงเพชร

ศูนย์ราชการจังหวัดกำแพงเพชร

นายยงยุทธ ตะโกพร
ผู้ว่าราชการจังหวัดกำแพงเพชร

ผู้ว่าราชการจังหวัดกำแพงเพชร ในสมัยรัชกาลปัจจุบัน

◆ นายทำนุก รัตนดิถ ฦ ภูเก็ด	พ.ศ. 2490 - 2490
◆ หลวงอนุมัตติราชกิจ	พ.ศ. 2490 (มิถุนายน - ธันวาคม)
◆ นายสุวรรณ รื่นยศ	พ.ศ. 2490 - 2493
◆ นายนารถ มนต์เสวี	พ.ศ. 2493 - 2498
◆ นายสนิท จุฑารพ	พ.ศ. 2499 - 2500
◆ นายลิขิต สัตยาบุตร	พ.ศ. 2500 - 2500
◆ ขุนอักษรสารสิทธิ	พ.ศ. 2500 - 2501
◆ นายชุนท์ นกแก้ว	พ.ศ. 2501 - 2502
◆ นายพัฒน์ พินทุโยธิน	พ.ศ. 2503 - 2507
◆ ร.ต.ท. ปิ่น สหสโชติ	พ.ศ. 2507 - 2512
◆ นายบุญรอด โชตมังสยะ	พ.ศ. 2512 - 2514
◆ นายรำไพ นิमितกุล	พ.ศ. 2514 - 2519
◆ นายกาจ รักษ์มณี	พ.ศ. 2519 - 2521
◆ นายประกิต อุดตะโมต	พ.ศ. 2521 - 2522
◆ นายฉลอง วงษา	พ.ศ. 2522 - 2523
◆ นายจ้านง ยังเทียน	พ.ศ. 2523 - 2525
◆ นายเชาว์ศ สดลาภา	พ.ศ. 2525 - 2527
◆ นายชาญ พันธุมรัตน์	พ.ศ. 2527 - 2531
◆ พ.ท. กมล ประจวบเหมาะ	พ.ศ. 2531 - 2532
◆ ร.ต. ทวี ผดุงรัตน์	พ.ศ. 2532 - 2533
◆ ร.อ. อริย อุปบารมี	พ.ศ. 2533 - 2534
◆ ร.ต. สมนึก เกิดเกษ	พ.ศ. 2534 - 2536
◆ นายศิระ แสงมณี	พ.ศ. 2536 - 2539
◆ นายกฤษณ์ วีระชัยชยดี	พ.ศ. 2539 - 2541
◆ นายขงบุตร ตะโกพร	พ.ศ. 2541 - ปัจจุบัน

ทำเนียบรายนามสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดกำแพงเพชร

สมัยการเลือกตั้ง	รายนาม	สังกัดพรรค
1. 15 พฤศจิกายน 2476	นายกำแพง (ฮั่ว ตามไท)	ยังไม่มีระบบพรรค
2. 12 พฤศจิกายน 2480	นายบุญช่วย ชูทรัพย์	ยังไม่มีระบบพรรค
3. 6 กุมภาพันธ์ 2489	นายประสิทธิ์ ชูพินิจ	ประชาธิปัตย์
4. 23 มกราคม 2491	นายเกษม จงสวัสดิ์	สหภูมิ
5. 23 มีนาคม 2492	นายเกษม จงสวัสดิ์	สหภูมิ
6. 15 ธันวาคม 2500	นายประสิทธิ์ ชูพินิจ	เสริมสังคม
7. 27 กุมภาพันธ์ 2512	นายประสิทธิ์ ชูพินิจ	สหประชาไทย
8. 27 กุมภาพันธ์ 2512	นายเกษม จงสวัสดิ์	สหประชาธรรม
9. 2518	น.พ.ปรีชา มุสิกกุล	ประชาธิปัตย์
10. 2518	นายมีชัย พันธุวร	ประชาธิปัตย์
11. 2518	นายเสนาะ พึ่งเจียม	ประชาธิปัตย์
12. 4 เมษายน 2519	น.พ.ปรีชา มุสิกกุล	ประชาธิปัตย์
13. 4 เมษายน 2519	พ.ต.ต.อร่าม จงสวัสดิ์	ประชาธิปัตย์
14. 4 เมษายน 2519	นายเสนาะ พึ่งเจียม	ประชาธิปัตย์
15. 22 เมษายน 2522	น.พ.มานิตย์ สุคนธพานิช	ชาติไทย
16. 22 เมษายน 2522	พ.ต.ต.อร่าม จงสวัสดิ์	ประชาธิปัตย์
17. 22 เมษายน 2522	นายเสนาะ พึ่งเจียม	ประชาธิปัตย์
18. 22 เมษายน 2522	นายเสนอ พึ่งเจียม	ประชาธิปัตย์
19. 12 เมษายน 2526	นายเรืองวิทย์ ลิกค์	กิจสังคม
20. 18 เมษายน 2526	น.พ.ปรีชา มุสิกกุล	ประชาธิปัตย์
21. 18 เมษายน 2526	นายเสนาะ พึ่งเจียม	ประชาธิปัตย์
22. 18 เมษายน 2526	นายเสนอ พึ่งเจียม	ประชาธิปัตย์
23. 27 กรกฎาคม 2529	นายเรืองวิทย์ ลิกค์	สหประชาไทย
24. 27 กรกฎาคม 2529	พ.ต.ต.อร่าม จงสวัสดิ์	สหประชาไทย
25. 27 กรกฎาคม 2529	นายมีชัย พันธุสังวร	สหประชาไทย
26. 27 กรกฎาคม 2529	นายถวิล ฤกษ์ห่วย	สหประชาไทย
27. 24 กรกฎาคม 2531	นายเรืองวิทย์ ลิกค์	รวมไทย
28. 24 กรกฎาคม 2531	น.พ.ปรีชา มุสิกกุล	ประชาธิปัตย์

สมัยการเลือกตั้ง	รายนาม	สังกัดพรรค
29.24 กรกฎาคม 2531	นายเสนาะ พึ่งเจียม	ประชาธิปัตย์
30.24 กรกฎาคม 2531	นายเสนอ พึ่งเจียม	ประชาธิปัตย์
31.22 มีนาคม 2535	นายเรืองวิทย์ ลิกค์	สามัคคีธรรม
32.22 มีนาคม 2535	น.พ.ปรีชา มุสิกุล	ประชาธิปัตย์
33.22 มีนาคม 2535	นายสนั่น สบายเมือง	สามัคคีธรรม
34.22 มีนาคม 2535	นายเสนอ พึ่งเจียม	ประชาธิปัตย์
35.13 กันยายน 2535	นายเรืองวิทย์ ลิกค์	ชาติไทย
36.13 กันยายน 2535	น.พ.ปรีชา มุสิกุล	ประชาธิปัตย์
37.13 กันยายน 2535	นายถวิล ฤกษ์ห่วย	ชาติพัฒนา
38.13 กันยายน 2535	นายวราเทพ รัตนากร	ชาติไทย
39. 2 กรกฎาคม 2538	นายเรืองวิทย์ ลิกค์	ชาติไทย
40.2 กรกฎาคม 2538	นางสาวคณิ่ง ไทยประสิทธิ์	ชาติไทย
41.2 กรกฎาคม 2538	น.พ.ปรีชา มุสิกุล	ประชาธิปัตย์
42.2 กรกฎาคม 2538	นายวราเทพ รัตนากร	ชาติไทย
43.2 กรกฎาคม 2538	นายสนั่น สบายเมือง	ชาติไทย
44.17 พฤศจิกายน 2539	นายเรืองวิทย์ ลิกค์	ความหวังใหม่
45.17 พฤศจิกายน 2539	น.พ.ปรีชา มุสิกุล	ประชาธิปัตย์
46.17 พฤศจิกายน 2539	นายวราเทพ รัตนากร	ความหวังใหม่
47.17 พฤศจิกายน 2539	พ.ต.ท.ไวพจน์ อารณรัตน์	ความหวังใหม่
48.17 พฤศจิกายน 2539	นายถวิล ฤกษ์ห่วย	ชาติพัฒนา

มรดกทางวัฒนธรรม

อนันต์ ชูโชติ

หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร

โบราณวัตถุ โบราณสถาน

แหล่งโบราณสถานสำคัญของจังหวัดกำแพงเพชร มีดังนี้

1. ชุมชนโบราณหรือแหล่งโบราณคดี

1.1 ชุมชนโบราณบ้านทุ่งเมือง ตำบลวังตะแบก อำเภอพรานกระต่าย เป็นชุมชนโบราณที่อยู่บนเส้นทางถนนพระร่วง พบร่องรอยคันดินล้อมรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดเล็ก มีสระน้ำรูปสี่เหลี่ยม 2-3 แห่ง บนผิวดิน พบเศษภาชนะดินเผาแบบสุโขทัย ทั้งชนิดเคลือบและเนื้อแกร่งไม่เคลือบ

1.2 เมืองกันเตา บ้านคลองน้อย ตำบลหนองหัววัว อำเภอพรานกระต่าย เป็นชุมชนโบราณขนาดเล็กรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ บริเวณมุมด้านตะวันออกเฉียงเหนือมีแนวคันดินที่เป็นลักษณะคันชักน้ำเชื่อมระหว่างเนินเขาลานกระรอกกับลำน้ำคลองน้อย พบเศษภาชนะดินเผาเคลือบแบบสุโขทัยและหม้อบรรจุกระดูกคนตาย

1.3 เมืองบางพาน บ้านวังพาน ตำบลเขาคีรีส อำเภอพรานกระต่าย เป็นชุมชนโบราณที่ตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมถนนพระร่วงที่จะไปยังกรุงสุโขทัย ลักษณะเมืองค่อนข้างกลม มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบสามชั้น ภายในเมืองพบซากโบราณสถานขนาดเล็กมีสภาพเป็นกองศิลาแลง ทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองมีเขานางทอง บนยอดเขามีซากโบราณสถาน มีฐานพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม

ภายในเมืองบางพานแม้ว่าจะพบซากโบราณสถานขนาดเล็กเมื่อเปรียบเทียบกับขนาดของเมือง แต่ความสำคัญของชุมชนแห่งนี้ก็เป็นเมืองที่อยู่บนเส้นทางคมนาคมที่ติดต่อกับเมืองอื่นและกรุงสุโขทัยได้สะดวก ตลอดจนเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ท่ามกลางที่ราบลุ่มที่ทำการเพาะปลูกได้ดี ด้วยเหตุนี้ศิลาจารึกสมัยสุโขทัยหลายหลักได้กล่าวถึงชื่อเมืองแห่งนี้

ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 3 (จารึกนครชุม) ได้กล่าวไว้ว่า หลังรัชกาลพ่อขุนรามคำแหงแล้ว เมืองบางพานหาเป็นขุนหนึ่ง อาจจะหมายความว่าผู้ปกครองหรือเจ้าเมืองบางพานมีท่าทีแข็งข้อต่อกษัตริย์กรุงสุโขทัย ดังนั้นในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท จึงได้ประณามร่ายพระพุทธรูปที่จำลองมาจากเขาสุมณภู ประเทศศรีลังกา ไว้บนยอดเขานางทอง แสดงให้เห็นว่ากษัตริย์สุโขทัย ตระหนักถึงบทบาทความสำคัญของเมืองบางพาน

เมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทได้อาราธนาพระมหาสามีสังฆราชจากลังกาทวีปให้มาจำพรรษาที่กรุงสุโขทัยในปี พ.ศ. 1904 ตามที่ปรากฏในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 4 (จารึกวัดป่ามะม่วง) พระมหาสามีสังฆราชจากลังกาทวีปได้ขึ้นเดินทางบกจากเมืองฉอด ผ่านเมืองเชียงทอง เมืองบางจันทร์ เมืองบางพาน จนถึงเมืองสุโขทัย นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานในจารึก พบที่ฐานพระอิศวร เมืองกำแพงเพชร ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกำแพงเพชรกับเมืองบางพานว่า ได้มีการสร้างท่อปู้พระยาร่วง (คลองส่งน้ำ) โดยชักน้ำจากแม่น้ำปิงบริเวณเมืองกำแพงเพชรส่งไปยังเมืองบางพาน เพื่อช่วยให้ชาวเมืองได้ทำนาในระบบนาเหมืองนาฝาย จารึกที่ฐานรอบบาทพระอิศวรกล่าวถึงเจ้าพระยาศรีธรรมมาโศกราชเจ้าเมืองกำแพงเพชรประดิษฐานรูปพระอิศวร เมื่อ พ.ศ. 2053 ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 แห่งกรุงศรีอยุธยา แต่ก็น่าจะเชื่อได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกำแพงเพชรกับเมืองบางพานคงจะมีมาก่อนนานแล้วโดยเฉพาะการสร้างคลองส่งน้ำเพื่อชักน้ำจากแม่น้ำปิง เอื้อความอุดมสมบูรณ์ให้กับชุมชนเมืองบางพาน คงจะมีมาแล้วตั้งแต่สุโขทัยหรือตั้งแต่เมื่อครั้งปู้พระยาร่วง ชื้อท่อน้ำหรือคลองส่งน้ำในจารึกจึงเรียกว่า ท่อปู้พระยาร่วง

1.4 ชุมชนโบราณบ้านคลองเมือง ตำบลโกสัมพี กิ่งอำเภอโกสัมพีนคร รูปร่างคล้ายสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิง มีคลองเมือง(ต้นเงินแล้ว) ไหลโอบทางด้านตะวันออกและหักเข้ามาทางด้านทิศใต้ของชุมชน พบซากเจดีย์ก่อด้วยอิฐแต่ถูกรื้อทำลายจนหมด ในบริเวณชุมชนโบราณแห่งนี้พบหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญ เช่น เศษขี้แร่ (ตะกรัน) ที่เหลือจากการถลุงโลหะ แวดินเผา (ดินเผาเจาะรูตรงกลางเป็นอุปกรณ์ในการปั้นด้วยในสมัยโบราณ) ขวานหินขัดแบบมีใบ ค้อนถ่วงแห เศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งมีทั้งเคลือบและไม่เคลือบแบบสุโขทัย

หลักฐานทางโบราณคดีดังกล่าวข้างต้น ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ชุมชนโบราณบ้านคลองเมืองได้มีมนุษย์เข้ามาตั้งถิ่นฐานแล้วนับตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ซึ่งเป็นช่วงที่มีการใช้โลหะทำเป็นเครื่องมือ ต่อมาชุมชนแห่งนี้อาจจะเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมทวารวดีในลักษณะชุมชนที่มีการก่อสร้างคูน้ำคันดินล้อมรอบ ดังที่พบทั่วไปในเขตภาคกลางของประเทศไทย ในสมัยสุโขทัยได้มีการตั้งถิ่นฐานในลักษณะชุมชนขนาดเล็กดังหลักฐานที่ปรากฏคือซากเจดีย์ขนาดเล็กก่อด้วยอิฐ และเศษเครื่องถ้วยแบบสุโขทัย ทั้งนี้ชุมชนในแต่ละยุคสมัยอาจจะไม่ต่อเนื่องเกี่ยวข้องกัน

1.5 เมืองไตรตรึงษ์ บ้านวังพระธาตุ ตำบลไตรตรึงษ์ อำเภอเมืองฯเป็นเมืองโบราณมีคูน้ำคันดินล้อมรอบสามชั้น ลักษณะผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน ขนาดกว้างประมาณ 800 เมตร ยาวประมาณ 840 เมตร อยู่บนฝั่งแม่น้ำปิงด้านตะวันตก แต่ไม่ใช่ลำน้ำเป็นแนวคูเมืองเพราะพบร่องรอยคูเมืองเดิมขนานกับแนวแม่น้ำแนวกำแพงเมืองทางด้านเหนือที่อยู่ติดกับแม่น้ำบางส่วนได้ถูกกัดเซาะพังทลาย

บริเวณกลางเมืองมีโบราณสถานขนาดใหญ่ 2 แห่ง แห่งแรกเรียกว่าเจดีย์เจ็ดยอด เป็นกลุ่มเจดีย์ก่อด้วยอิฐ เจดีย์ประธานเป็นลักษณะเจดีย์ทรงดอกบัวหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ฐานล่างก่อเป็นแบบฐานหน้ากระดานสี่เหลี่ยมซ้อนกันสี่ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวคว่ำ-บัวหงาย จึงเป็นส่วนเรือนธาตุย่อไม้ยี่สิบส่วนยอด ได้พังทลายฐานด้านหน้าหรือด้านตะวันออก ทำเป็นซุ้มพระ

ขึ้นออกมา เจดีย์แบบนี้นิยมสร้างในช่วงสมัยสุโขทัย ราชรอบเจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ มีฐานเจดีย์รายเล็กๆก่อด้วยอิฐหลายองค์ โบราณสถานอีกแห่งหนึ่งตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของเจดีย์เจ็ดยอดห่างออกไปประมาณ 200 เมตร ลักษณะเป็นเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังขนาดใหญ่ก่อด้วยอิฐ มีฐานวิหารและฐานเจดีย์รายเล็กๆก่อด้วยอิฐเช่นเดียวกัน ตามผิวดินภายในเมืองไตรตรึงษ์พบเศษภาชนะดินเผาทั้งประเภทเครื่องเคลือบแบบสุโขทัยหรือที่เรียกเครื่องถ้วยสังคโลก เศษภาชนะดินเผาเนื้อเครื่องดินและชนิดเผาแกร่งไม่เคลือบ จากการขุดค้นทางโบราณคดีของกรมศิลปากรในบริเวณกลางเมืองไตรตรึงษ์พบว่า ถัดจากชั้นดินที่พบเศษภาชนะดินเผาแบบสุโขทัย พบโบราณวัตถุสมัยทวารวดี เช่น เศษภาชนะดินเผา ลูกปัดแก้ว และชิ้นส่วนตะเกียงดินเผา โดยเฉพาะชิ้นส่วนตะเกียงดินเผานั้นเป็นแบบที่พบทั่วไปตามแหล่งทวารวดีในเขตภาคกลางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา หลักฐานดังกล่าวทำให้สันนิษฐานได้ว่า บริเวณเมืองไตรตรึงษ์ก่อนที่จะเป็นบ้านเมืองในสมัยสุโขทัย ได้มีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่แล้วในสมัยทวารวดี แต่คงไม่เป็นเมืองหรือชุมชนใหญ่ เป็นเพียงแค่ชุมชนที่อยู่บนเส้นทางคมนาคมฝั่งแม่น้ำปิงที่สามารถเชื่อมต่อระหว่างทางเหนือกับที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา นอกเมืองไตรตรึงษ์ไปทางทิศตะวันออกตาม ลำน้ำปิง มีโบราณสถานขนาดใหญ่แห่งหนึ่ง เรียกว่าวัด วังพระธาตุ เจดีย์ประธานของวัดเป็นลักษณะเจดีย์ทรงดอกบัวหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์แบบศิลปะสุโขทัย สภาพค่อนข้างสมบูรณ์ ยังเห็นรูปทรงทางสถาปัตยกรรมขององค์เจดีย์ได้ครบถ้วน เจดีย์ทรงดอกบัวแห่งนี้ นับได้ว่าใหญ่ที่สุดในบรรดาพระเจดีย์แบบเดียวกันทั้งในเขตกำแพงเพชรและสุโขทัย บริเวณที่ตั้งเมืองไตรตรึงษ์ แต่ก่อนจะเป็นป่าทึบไม่มีคนมาตั้งถิ่นฐาน จะมีเฉพาะบริเวณริมน้ำใกล้กับวัดวังพระธาตุเท่านั้น ชาวบ้านโดยทั่วไปจะเรียกกันว่าดงแสนปม

1.6 บริเวณที่มีคูน้ำและคันดินรูปสี่เหลี่ยม เขตบ้านปากอ่าง ตำบลไทรตรีงษ์ อำเภอเมือง อยู่ทางด้านทิศใต้ของเมืองไทรตรีงษ์ มีแนวคันดินตัดออกจากแนวกำแพงเมืองไทรตรีงษ์ออกไปประมาณ 1 กิโลเมตร ไปถึงบริเวณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดกว้างประมาณ 200 เมตร ยาวประมาณ 300 เมตร เนินดินขนาดเล็กแห่งนี้น่าจะเป็นป้อมมากกว่าแหล่งที่อยู่อาศัย อาจจะเป็นป้อมหน้าด่านของเมืองไทรตรีงษ์ ไม่ปรากฏซากศาสนสถานแต่อย่างใด บนผิวดินพบเศษภาชนะดินเผาเคลือบแบบสุโขทัย และชนิดเผาแกร่งไม่เคลือบเช่นเดียวกับที่พบที่เมืองไทรตรีงษ์

1.7 เมืองเทพนคร บ้านเทพนคร ตำบลเทพนคร อำเภอเมือง ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง ตรงข้ามกับบริเวณเมืองไทรตรีงษ์ เป็นชุมชนโบราณมีคูน้ำและคันดินล้อมรอบชั้นเดียวเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดกว้างประมาณ 800 เมตร ยาวประมาณ 900 เมตร แนวคันดินและคูน้ำถูกทำลายไปมากที่เหลือพอเห็นอยู่บ้างเฉพาะด้านทิศตะวันออกเท่านั้น พื้นที่ส่วนใหญ่ภายในกำแพงถูกไถปรับระดับเพื่อการเกษตรกรรม พบร่องรอยหลักฐานศาสนสถาน 2 แห่ง แห่งหนึ่งถูกลักลอบขุดจนเหลือเฉพาะกองอิฐลักษณะอิฐมีขนาดใหญ่เช่นเดียวกับที่พบทางฝั่งเมืองไทรตรีงษ์ ส่วนโบราณสถานอีกแห่งหนึ่งพังลงแม่น้ำ

เมืองไทรตรีงษ์ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิงกับเมืองเทพนครที่อยู่ทางฝั่งตะวันออก มีลักษณะคล้ายกับเมืองนครชุมและเมืองกำแพงเพชร เมืองไทรตรีงษ์ลักษณะเป็นแบบเมืองเก่าที่มีกำแพงที่เป็นคันดินล้อมรอบสามชั้นที่เรียกว่าตรีบูร แบบเดียวกับเมืองสุโขทัย เมืองนครชุม เมืองบางพาน อาจจะเป็นไปได้ว่าเมื่อเมืองไทรตรีงษ์หมดความสำคัญแล้วได้มีการย้ายชุมชนไปอยู่ทางฝั่งแม่น้ำปิงด้านตะวันออก คือเมืองเทพนคร ซึ่งมีคูน้ำและคันดินเพียงชั้นเดียวจนเป็นแบบแผนของเมืองที่เกิดขึ้นทีหลัง แต่เมืองเทพนครคงไม่ได้เป็นเมืองที่มีบทบาทสำคัญ จึงไม่ได้มีการก่อสร้างกำแพงให้มั่นคงแข็งแรงอย่างเมืองกำแพงเพชร และอาจจะดำรงอยู่เพียงแค่ระยะหนึ่งก็หมดความสำคัญลงไป

1.8 ชุมชนโบราณบ้านโคก บ้านโคก ตำบลคณทิ อำเภอเมืองกำแพงเพชร เป็นชุมชนโบราณที่ไม่มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระยศสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธมกุฎราชกุมาร ได้เสด็จทอดพระเนตรชุมชนโบราณแห่งนี้เมื่อปี พ.ศ. 2450 ทรงกล่าวถึงชุมชนบ้านโคกว่าคงจะเป็นเมืองมาแต่โบราณกาล แต่หาคูหรือเนินและกำแพงไม่ได้ วัดเก่าที่อยู่ในบริเวณนี้ชื่อวัดกาตั้ง ซึ่งมีสิ่งก่อสร้างสำคัญ คืออุโบสถก่อด้วยอิฐแผ่นใหญ่ ถัดจากอุโบสถไปทางทิศตะวันออกเป็นวิหารที่มีขนาดใหญ่กว่า ก่อด้วยอิฐแผ่นใหญ่เช่นเดียวกัน พระประธานภายในวิหารพระพักตร์ยาว 7 เป็นพระพุทธรูปหมวดกำแพงเพชร ตามโคกเนินได้พบเศษภาชนะดินเผาแบบธรรมดาและแบบเผาแกร่งไม่เคลือบ และเครื่องเคลือบแบบสุโขทัย

ชุมชนโบราณบ้านโคกเชื่อกันว่าน่าจะเป็นเมืองคณทิ ตามที่กล่าวไว้ในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 ว่า "...เบื้องหัวนอน รอดคณทิ พระบาง..." นอกจากนี้ที่บ้านโคกยังมีตำนานที่กล่าวถึงเรื่องเกี่ยวกับบรรพบุรุษของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ด้วย

1.9 ชุมชนโบราณบ้านหัวถนน ตำบลหัวถนน อำเภอลองขลุง พบเนินดินที่มีแนวคันดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดเล็ก พื้นที่ส่วนใหญ่ในแหล่งโบราณคดีถูกไถปรับเพื่อการเพาะปลูกพืชไร่ พบซากสตูปเจดีย์ขนาดเล็ก พบเศษภาชนะดินเผาแบบธรรมดาและแบบเผาแกร่งไม่เคลือบ เศษภาชนะดินเผาแบบเคลือบมีทั้งที่เป็นของสุโขทัยและจีน แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิงเช่นเดียวกับเมืองไตรดิ่ง

1.10 ชุมชนโบราณบ้านทุ่งทราย อำเภอลองขลุง จังหวัดกำแพงเพชร พบเนินดินขนาดเล็กที่มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง พื้นที่ภายในบริเวณเนินดินส่วนใหญ่ถูกชาวบ้านไถปรับเพื่อการเพาะปลูก พบเศษภาชนะดินเผาแบบธรรมดาและแบบเคลือบของสุโขทัย เครื่องถ้วยจีนพบบ้างเล็กน้อย

1.11 ชุมชนโบราณบ้านสระตาพรหม ตำบลคอนแดง อำเภอขามเฒ่าบุรี พบบริเวณที่มีแนวคันดินล้อมรอบรูปสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่และเล็กสลับกัน รวม 5 แห่ง พื้นที่ 2 ใน 3 ของแหล่งโบราณคดีเหล่านี้ คือ สระน้ำ ส่วนบริเวณที่เหลือคงเป็นพื้นที่ทำการเพาะปลูกเพราะเป็นบริเวณที่ราบลุ่มต่ำไม่เหมาะกับการอยู่อาศัย บนเนินดินที่ชาวบ้านเรียกว่าเนินศาลาได้พบเศษอิฐที่เป็นหลักฐานแสดงให้เห็นว่ามีซากศาสนสถานหรือซากสิ่งก่อสร้าง บริเวณโดยรอบซากสิ่งก่อสร้างดังกล่าว พบเศษภาชนะดินเผาแบบธรรมดาหรือแบบเนื้อดิน และแบบเผาแกร่งที่เป็นลักษณะเศษภาชนะดินเผาในสมัยลพบุรี แต่ไม่พบเศษภาชนะดินเผาเคลือบแบบสุโขทัยหรือแบบจีนแต่อย่างใด ชาวบ้านที่ทำไร่ในบริเวณนี้ได้เคยขุดพบพระพุทธรูปทรงเครื่องแบบลพบุรีด้วย จึงอาจจะกล่าวได้ว่าแหล่งโบราณคดีบ้านสระตาพรหมเป็นชุมชนโบราณที่อยู่ในช่วงสมัยลพบุรี

1.12 ชุมชนโบราณบ้านโลกเถาะ อำเภอขามเฒ่าบุรี พบบริเวณที่มีแนวคูน้ำและคันดินล้อมรอบขนาดเล็ก ห่างจากถนนพหลโยธินไปทางทิศตะวันตกประมาณ 1 กิโลเมตร ตั้งอยู่ใกล้กับร่องน้ำเก่า ชาวบ้านเรียกเนินโลกวัด ได้พบเศษอิฐในบริเวณที่คาดว่าเคยเป็นศาสนสถานมาก่อน เป็นอิฐขนาดใหญ่แบบที่พบตามโบราณสถานในสมัยสุโขทัยและอยุธยาตอนต้น

1.13 แหล่งโบราณคดีเอกราชละอ่อน บ้านหาดชะอม ตำบลป่าพุทรา อำเภอขามเฒ่าบุรี เอกราชละอ่อน เป็นเทือกเขาหินและหินลูกรังวางตัวต่อกันประมาณ 3 ลูก ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง ห่างจากลำน้ำประมาณ 2 กิโลเมตร จากการขุดพื้นที่เชิงเขา พบโบราณวัตถุเป็นจำนวนมาก เช่น ขวานหินขัด หัวธนู กำไลหิน ลูกปัดหิน ภาชนะดินเผารูปทรงต่างๆ ทั้งที่มีลวดลาย ลายเขียนสี และที่ไม่ได้ตกแต่งลวดลาย หลักฐานทางโบราณคดีเหล่านี้ คล้ายคลึงกับที่พบบริเวณดงแม่นางเมือง เขตอำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์ จึงทำให้สันนิษฐานได้ว่า บริเวณเทือกเขาละอ่อนเป็นชุมชนโบราณที่มีการพัฒนามาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จนเข้าสู่ประวัติศาสตร์ยุคเริ่มแรกของบริเวณลุ่มแม่น้ำปิง

2. เมืองประวัติศาสตร์

คำว่าเมืองประวัติศาสตร์ ได้แก่เมือง (นคร) ซึ่งมีประวัติศาสตร์ยาวนาน มีสิ่งก่อสร้างที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองและสืบทอดกันต่อมา โดยมีองค์ประกอบที่แสดงถึงความเป็นเมืองทั้งทางกายภาพและวัฒนธรรมหรือชีวิตความเป็นอยู่ ความหมายยังรวมไปถึงเมือง(นคร) ที่มีการทิ้งร้างไปเพราะเหตุใดเหตุหนึ่งพร้อมกับสังคมประเพณีและวิถีชีวิตของชาวเมือง สิ่งก่อสร้างต่างๆภายในเมืองมีลักษณะเป็นซากโบราณสถานที่เป็นหลักฐานทางอารยธรรมในอดีตมากกว่าการเป็นสิ่งก่อสร้างที่มีประโยชน์ ใช้อยู่ในปัจจุบัน เมืองประวัติศาสตร์ตามความหมายดังกล่าวข้างต้นที่ปรากฏในเขตจังหวัดกำแพงเพชรมี 2 แห่ง คือ

2.1 เมืองนครชุม ตำบลนครชุม อำเภอเมือง

2.1.1 รูปทรงและโครงสร้างของเมือง : เมืองนครชุมตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มบริเวณปากคลองสวนหมากทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิง ตรงข้ามกับเมืองกำแพงเพชร ลักษณะตัวเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้างประมาณ 400 เมตร ยาวประมาณ 2900 เมตร มีคูเมือง 2 ชั้น กำแพงเมืองเป็นลักษณะคันดินสามชั้นหรือที่เรียกว่าตริบูร เช่นเดียวกับเมืองสุโขทัย กำแพงเมืองด้านทิศตะวันออกเริ่มจากบริเวณปากคลองสวนหมาก ผ่านชุมชนที่อยู่อาศัยไปทางทิศใต้ของสะพานกำแพงเพชรไปสิ้นสุดตรงบ้านหัวยาง กำแพงเมืองด้านนี้จะถูกลำน้ำปิงเซาะพังทลาย กำแพงเมืองด้านทิศเหนือปัจจุบันยังแลเห็นเป็นช่วงๆอยู่ตอนที่ขานนามกับลำคลองสวนหมาก ส่วนที่ผ่านย่านชุมชนจะถูกทำลายลงหมดแล้ว คูเมืองกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกจะถูกทำลายหมดสิ้นจนไม่อาจคาดคะเนรูปของเมืองในตอนนี้ได้ว่าเป็นอย่างไร คูเมืองกำแพงเมืองด้านทิศใต้ยังพอเห็นร่องรอยบ้างเป็นแนวนานไปกับถนนที่แยกจากถนนพหลโยธินไปยังสะพานข้ามแม่น้ำปิง จากนั้นตัดผ่านถนนไปบรรจบกับคูเมืองกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออกที่บ้านหัวยาง

จากสภาพที่ตั้งของเมืองนครชุมที่อยู่บนที่ราบลุ่มต่ำที่เป็นพื้นที่เอียงลาดจากทิศตะวันตกมาสู่แม่น้ำปิงทางทิศตะวันออก ลำน้ำสำคัญคือคลองสวนหมากซึ่งไหลมาจากภูเขาสูงทางทิศตะวันตก และก่อนที่จะลงสู่แม่น้ำปิงได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของคูเมืองนครชุม จากลักษณะดังกล่าวน่าจะเชื่อได้ว่าบริเวณเมืองนครชุมอาจจะเกิดน้ำท่วมอยู่เสมอ แต่อาจจะแก้ปัญหาโดยการทำระบบชลประทานแบบเหมืองฝาย เช่นเดียวกับเมือง สุโขทัยและบ้านเมืองอื่นๆ ในแคว้นล้านนา ภายในตัวเมืองนครชุม ไม่เหลือร่องรอยโบราณสถานเนื่องจากถูกรื้อทำลายไปจนหมดจากการสร้างถนนและอาคารบ้านเรือนของราษฎร ยังเหลืออยู่แห่งเดียวคือเจดีย์วัดพระบรมธาตุซึ่งตั้งอยู่เกือบกึ่งกลางเมือง เป็นเจดีย์แบบพม่า สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงกล่าวว่าพระเจดีย์องค์นี้น่าจะเป็นพระมหาธาตุที่สมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไททรงสถาปนาในปี พ.ศ. 1900 ตามที่กล่าวไว้ใน ศิลปจารึกสุโขทัยหลักที่ 3 (ศิลปจารึกนครชุม) เจดีย์องค์เดิมเชื่อกันว่าเป็นทรงดอกบัวหรือพุ่มข้าวบิณฑ์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้อนุญาตให้คนพม่าซ่อมแซมปฏิสังขรณ์และก่อใหม่จนเป็นเจดีย์รูปแบบพม่า

กลุ่มโบราณสถานหรือกลุ่มวัดโบราณที่เรียกว่าบริเวณอรัญญิกของเมืองนครชุมอยู่ทางทิศใต้ของเมือง ห่างจากแนวกำแพงเมืองออกไปประมาณ 500 เมตร กลุ่มวัดบริเวณนี้จะแตกต่างจากกลุ่มวัดเขตอรัญญิกของเมืองกำแพงเพชรคือส่วนใหญ่นิยมก่อสร้างด้วยอิฐ ขนาดสิ่งก่อสร้างไม่ใหญ่โตมากนักและรูปแบบจะเหมือนกันอย่างมากกับที่พบในเมืองเก่าสุโขทัยและศรีสัชนาลัย วัดที่สำคัญเช่น วัดเจดีย์กลางทุ่ง วัดหนองพิกุล วัดหนองลังกา วัดซุ้มกอ วัดหนองพลับ วัดหม่องกาเล เป็นต้น โบราณสถานที่น่าสนใจอีกแห่งหนึ่ง อยู่นอกเมืองทางด้านทิศใต้ คือ ป้อมทุ่งเศรษฐี มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสก่อด้วยศิลาแลงตลอด ลักษณะป้อมเป็นแบบอิทธิพลจากทางตะวันตก คงจะสร้างในสมัยอยุธยา

2.1.2 รูปแบบทางสถาปัตยกรรม : รูปแบบสถาปัตยกรรมของวัดต่างๆ โดยเฉพาะที่อยู่นอกเมืองทางทิศใต้เป็นศิลปะสุโขทัย ซึ่งไม่น่าจะเก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 19 หรือสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท เพราะตามหลักฐานในศิลาจารึกนครชุมที่ว่าสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทเสด็จมาสร้างพระมหาธาตุที่เมืองนครชุมในปี พ.ศ. 1900

- **แผนผัง :** ลักษณะการวางผังวัดจะหันหน้าไปทางทิศตะวันออกมีเจดีย์หรือมณฑปเป็นประธานวัด ด้านหน้าเจดีย์เป็นวิหารแต่จากสภาพที่ตั้งของกลุ่มวัดที่อยู่นอกเมืองทางด้านทิศใต้เป็นที่ลุ่มต่ำ จึงมีการขุดคูเป็นขอบเขตวัดเพื่อนำดินจากการขุดคูไปปรับถมที่บริเวณวัดให้สูงขึ้น ตลอดจนเป็นคูน้ำเพื่อเก็บกักน้ำในฤดูแล้งด้วย

- **หน้าที่และรูปทรงอาคาร :** สถาปัตยกรรมของเมืองนครชุมอาจแบ่งออก ได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ

1. อาคารที่ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา อาคารประเภทนี้มีโบสถ์และวิหาร โบสถ์จะสร้างขนาดเล็กส่วนพระวิหารซึ่งใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาให้สังคมจะสร้างขนาดใหญ่อยู่หน้าเจดีย์ประธาน ลักษณะวิหารเป็นแบบอาคารโถงหรือเรียกว่าวิหารโถง ไม่มีผนังด้านข้าง แต่ใช้ปีกนกหรือชายคาแผ่เหยียดไปในระดับต่ำ เพื่อกันแดด

ฝน ภายในวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นเป็นพระประธานของวัด ฐานจะเป็นแบบฐานเตี้ย ไม่ทำฐานสูงหรือทำฐานทักษิณรองรับดังเช่นวิหารของเมืองกำแพงเพชร เสาอาคารเป็นแบบเสาสี่เหลี่ยมก่ออิฐ โดยก่ออิฐสลับกว้างหนึ่งแถวด้านยาวหนึ่งแถวขึ้นไปโครงสร้างหลังคาอาคารเป็นไม้ ใช้กระเบื้องดินเผาแบบตะขอมุงหลังคาซึ่งลักษณะวิหารรูปแบบดังกล่าวปรากฏทุกวัดของโบราณสถานเมืองนครชุม อาคารอีกแบบหนึ่ง คือ มณฑป ปรากฏที่วัดหนองพิกุล แห่งเดียว ทำหน้าที่เป็นเจดีย์ประธานอยู่หลังวิหาร

2. เจดีย์ รูปแบบเจดีย์ที่สร้างเป็นประธานวัดในเขตเมืองนครชุมมี 2 รูปแบบใหญ่ คือ

2.1 เจดีย์ทรงดอกบัวหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นแบบเจดีย์ที่เกิดขึ้นในสมัยสุโขทัยมีกระจายอยู่ตามเมืองโบราณต่างๆของแคว้นแคว้นสุโขทัย ที่เมืองนครชุมมีที่วัดเจดีย์กลางทุ่ง และวัดโนนม่วง ห่างจากเมืองนครชุมไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ 3 กิโลเมตร รูปแบบทางสถาปัตยกรรมจะเป็นแบบเดียวกับที่สุโขทัย ประกอบด้วยฐานสี่เหลี่ยมซ้อนกันสามชั้น ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ชั้นแฉ่นฟ้าสองชั้นย่อเหลี่ยมไม้ยี่สิบ เป็นเรือนธาตุย่อเหลี่ยมไม้ยี่สิบจากนั้นเป็นดอกบัวตูมถัดไปเป็นส่วนยอด

2.2 เจดีย์ทรงกลม หรือทรงระฆัง ที่เป็นเจดีย์ประธานวัดพบที่วัดหนองลังกา วัดซุ่มกอ วัดหนองยายช่วยและวัดหม่องกาเล เจดีย์แบบนี้พบทั่วไปในสมัยสุโขทัย ลักษณะฐานล่างจะเป็นฐานสี่เหลี่ยม ถัดไปมักจะเป็นฐานแปดเหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป หรืออาจจะเป็นฐานสี่เหลี่ยมตอนบนเป็นองค์ระฆัง ที่วัดหนองลังกาและวัดหนองยายช่วยที่ฐานสี่เหลี่ยมล่างมีซุ้มทิศประดิษฐานพระพุทธรูปทั้งสี่ทิศ ข้อสังเกตของเจดีย์ทรงระฆังเมืองนครชุมคือองค์ระฆังจะตั้งอยู่บนฐานเตี้ยไม่สูงมากนัก ต่างจากฝั่งเมืองกำแพงเพชรที่นิยมทำฐานสูง ขึ้นมาลัยเถาที่วัดหนองลังกาเป็นแบบบัวคว่ำ-บัวหงาย ไม่เป็นแบบชั้นบัวถลาดังที่พบทั่วไปทางเมืองกำแพงเพชร

โบราณสถานสำคัญของเมืองนครชุม

1. วัดพระบรมธาตุ เป็นวัดที่ตั้งอยู่ภายในเมืองนครชุม สันนิษฐานว่าสร้างมาแล้วตั้งแต่สมัยสุโขทัยตามที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 3 (จารึกนครชุม) ได้กล่าวถึงสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิไท ได้เสด็จมา สร้างพระธาตุและปลูกต้นศรีมหาโพธิ์ที่เมืองนครชุม ในปี พ.ศ. 1900 พระธาตุที่กล่าวไว้ในจารึกเชื่อกันว่าคือวัดพระบรมธาตุแห่งนี้ เจดีย์ที่วัดพระบรมธาตุเดิมมี 3 องค์ องค์กลางเป็นรูปพระเจดีย์ไทย (น่าจะหมายถึงพระเจดีย์ทรงดอกบัวหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์) ฝีมือช่างสมัยสุโขทัย แต่ที่เห็นเป็นแบบพระเจดีย์พม่าในปัจจุบัน เพราะเมื่อครั้งสมัยรัชกาลที่ 5 ได้อนุญาตให้พ่อค้าชาวพม่าซื้อพญาตะก่าซ่อมแซมปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุ จึงได้สร้างพระเจดีย์ใหม่ใหญ่กว่าองค์เดิมซึ่งชาวพม่าผู้ศรัทธานั้นได้สร้างตามแบบเจดีย์พม่า

2. วัดเจดีย์กลางทุ่ง ตั้งอยู่นอกเมืองนครชุมทางด้านทิศใต้ ตัววัดหันหน้าไปทางทิศตะวันออกไม่ปรากฏแนวกำแพงวัด แต่มีการขุดคูน้ำโดยรอบซึ่งเป็นลักษณะที่เรียกว่าอุทกสีมาอันเป็นการจัดแผนผังวัดที่นิยมกันมากในช่วงกรุงสุโขทัยเรืองอำนาจ

ด้านหน้าเป็นฐานวิหารก่อด้วยอิฐ ถัดไปเป็นเจดีย์ประธานลักษณะเจดีย์ทรงดอกบัวหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์สภาพค่อนข้างสมบูรณ์ ซึ่งเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมของกรุงสุโขทัยโดยเฉพาะ วัดแห่งนี้คงสร้างขึ้นในช่วงตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 20

3. วัดซุ้มกอ เป็นวัดที่สร้างขึ้นในกลุ่มอรัญญิกของเมืองนครชุม ตั้งอยู่นอกเมืองทางด้านทิศใต้ ไม่ปรากฏแนวกำแพงวัด เดิมคงจะมีคูน้ำล้อมรอบ เจดีย์ประธานเป็นลักษณะเจดีย์ทรงระฆังฐานแปดเหลี่ยม ส่วนยอดเหนือองค์ระฆังขึ้นไปพังทลายลงหมดแล้ว ด้านหน้าของเจดีย์ประธานมีฐานวิหารขนาดเล็ก 1 หลังที่วัดแห่งนี้ได้ขุดพบพระพิมพ์ที่มีชื่อเสียงของเมืองกำแพงเพชรที่เรียกกันว่า“พระซุ้มกอ”

4. วัดหนองพิกุล เป็นวัดที่สร้างขึ้นในกลุ่มอรัญญิกนอกเมืองทางด้านทิศใต้ ลักษณะแผนผังของวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีคูน้ำโดยรอบทั้ง 4 ด้าน หรือที่เรียกอุทกสีมา สิ่งก่อสร้างภายในวัดจะแตกต่างจากวัดแห่งอื่นๆคือการสร้างมณฑปอยู่หลังวิหารทำหน้าที่เป็นเจดีย์ประธานของวัด ลักษณะมณฑปเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมฐานสูงประมาณ 1.50 เมตร ยอดเหลี่ยมไม้สิบสองทั้งที่ฐานและตัวอาคาร เครื่องบนพังลงหมด เดิมเป็นเครื่องไม้ ใช้ประเบื้องดินเผาแบบตะขอเป็นกระเบื้องมุงหลังคา ทรงหลังคาเป็นแบบมณฑปยอดแหลมภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ ลักษณะมณฑปแบบนี้เหมือนกับมณฑปวัดศรีชุม มณฑปวัดตระพังทองกลางกรุงสุโขทัย ด้านข้างและด้านหลังมณฑปมีฐานเจดีย์ 8 องค์ ศาสนสถานกลุ่มนี้มีกำแพงแก้วก่อด้วยศิลาแลงล้อมรอบ ด้านหน้ามณฑปนอกกำแพงแก้วมีฐานวิหาร 1 หลัง สันนิษฐานว่าวัดแห่งนี้คงสร้างขึ้นในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 20

5. วัดหนองลังกา เป็นวัดในกลุ่มอรัญญิกของเมืองนครชุมตั้งอยู่นอกเมืองทางด้านทิศใต้ แผนผังวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีคูน้ำโดยรอบ 4 ด้าน อันเป็นลักษณะแบบอุทกสีมาของพระพุทธรศาสนาแบบลังกาวงศ์ที่นิยมแพร่หลายในช่วงสมัยสุโขทัย

เจดีย์ประธานเป็นลักษณะเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังก่อด้วยอิฐตั้งอยู่ภายในกำแพงแก้ว ลักษณะองค์เจดีย์ตั้งอยู่บนฐานเชิงเดี่ยวๆ ตรงฐานล่างทำเป็นซุ้มยื่นออกมาทั้ง 4 ด้าน ถัดขึ้นไปเป็นฐานหน้ากระดานสี่เหลี่ยมและฐานบัวลูกแก้วอกไก่หรือฐานปัทม์สี่เหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป ชั้นมาลัยเถาซึ่งมีลักษณะเป็นแบบชั้นบัวคว่ำ-บัวหงาย ซ้อนกันสามชั้นรองรับองค์ระฆังซึ่งปากไม่ผายออกมากนัก บัลลังก์เป็นแบบฐานปัทม์สี่เหลี่ยม ส่วนท้องไม้ประดับลูกแก้วอกไก่ ถัดจากบัลลังก์ขึ้นไปเป็นแกนปล้องไฉน ซึ่งประดับลูกแก้วอกสองแถว แล้วเป็นบัวฝาละมี ปล้องไฉนปลียอด เจดีย์ทรงระฆังวัดหนองลังการูปทรงค่อนข้างสูงชะลูดหรือเพรียวสมส่วน และเป็นเจดีย์ที่มีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์องค์หนึ่งในเขตเมืองนครชุมกำแพงเพชร

6. วัดหนองยายช่วย (วัดหนองพลับ) ตั้งอยู่นอกเมืองนครชุมทางทิศใต้ ถัดจากวัดหนองลังกาไปทางทิศตะวันออก แผนผังวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีคูน้ำโดยรอบเช่นเดียวกับวัดอื่นๆในบริเวณนี้ เจดีย์ประธานเป็นเจดีย์ทรงระฆังก่ออิฐ ฐานเชิงล่างสี่เหลี่ยม ถัดขึ้นไปเป็นฐานหน้ากระดานแปดเหลี่ยม

และฐานปัทม์แปดเหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป ชั้นมาลัยเถารองรับองค์ระฆังเป็นแบบบัวถลา องค์ระฆัง
ค่อนข้างเล็กและตั้งอยู่ในตำแหน่งที่สูงเมื่อเทียบกับเจดีย์วัดหนองลังกา นับเป็นเจดีย์ทรงระฆังที่มีลักษณะ
คล้ายกับเจดีย์ทรงระฆังฝั่งเมืองกำแพงเพชร โดยเฉพาะการทำฐานปัทม์แปดเหลี่ยมรับส่วนมาลัยเถาที่
เป็นแบบบัวถลา หน้าเจดีย์ประธานมีวิหารขนาด 5 ห้อง หรือห้าช่วงเสาก่อด้วยอิฐ 1 หลัง

7. ป้อมทุ่งเศรษฐี เป็น

โบราณสถานขนาดใหญ่อีกแห่งหนึ่งที่ตั้งอยู่
นอกเมืองนครชุมทางด้านทิศใต้ ลักษณะ
ป้อมเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ก่อด้วยศิลาแลง
ยาวด้านละ 84 เมตร ด้านตะวันออกถูกรื้อ
ทำลายตลอดแนว แต่ละด้านมีประตูเข้า
บริเวณกึ่งกลาง กำแพงด้านนอกก่อเป็นผนัง
สูง ด้านในก่อเป็นแท่นหรือเชิงเทิน บนเชิง
เทินเดินตรวจตราได้ ต่อจากนั้นจะก่อเป็น

ไบเสมา ได้ไบเสมาทุกไบจะมีช่อง อาจจะใช้เป็นช่องปืน ตรงมุมกำแพงทั้งสี่ด้านมีป้อมหัวมุมยื่นออกมาเป็น
รูปสี่เหลี่ยม คอล้างของกำแพงมีช่องกุดทำเป็นวงโค้งยอดแหลม ภายในบริเวณป้อมไม่ปรากฏสิ่งก่อ
สร้างอื่นใด จากลักษณะช่องกุดที่เจาะเป็นรูปวงโค้งเข้าไปในตัวกำแพง คล้ายกับช่องหน้าต่างอาคารที่
สร้างในสมัยอยุธยา โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์ลงมา จึงสามารถจะคาดคะเนได้ว่า ป้อมทุ่ง
เศรษฐีแห่งนี้คงจะสร้างในช่วงสมัยอยุธยาและเป็นลักษณะป้อมที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก

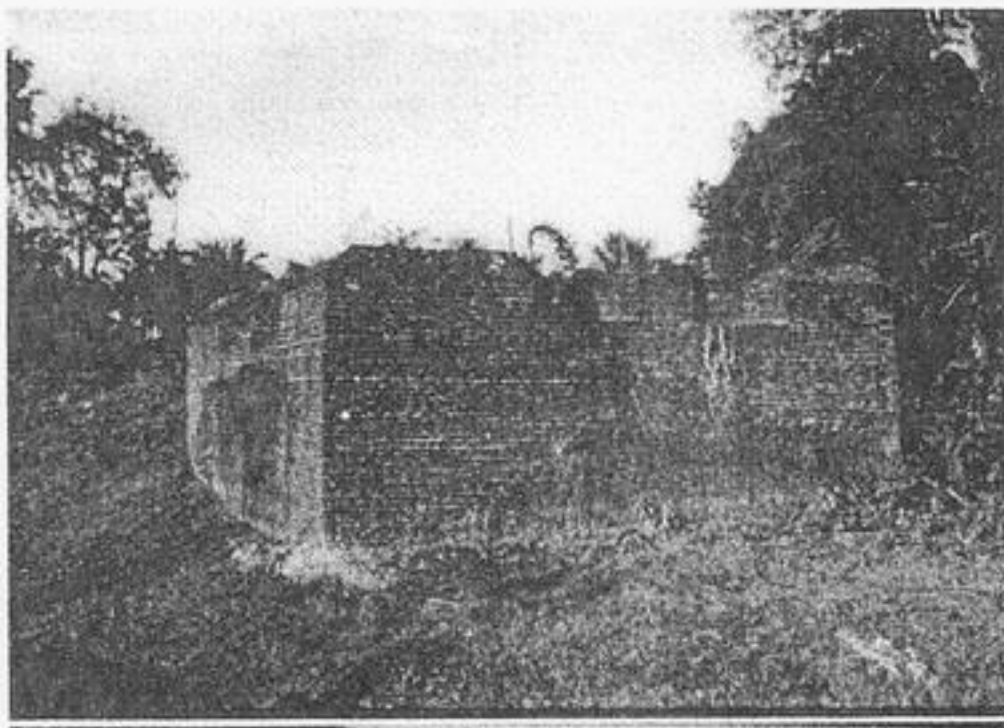
จากหลักฐานศิลาจารึกสมัยสุโขทัยโดยเฉพาะศิลาจารึกหลักที่ 1 (ศิลาจารึกพ่อขุนราม
คำแหง) และศิลาจารึกหลักที่ 2 (ศิลาจารึกวัดศรีชุม) ได้กล่าวถึงบทบาทของเมืองสำคัญในระดับนครของ
แคว้นสุโขทัยในระยะแรก คือ เมืองสุโขทัย - ศรีสัชนาลัย ในเขตลุ่มแม่น้ำยม และเมืองสระหลวง-สองแคว
ในเขตลุ่มแม่น้ำน่าน หลักฐานดังกล่าวค่อนข้างจะชัดเจนว่าเมืองนครชุมเป็นเมืองที่มีบทบาทหลังรัชกาลพ่อ
ขุนรามคำแหง

เมืองนครชุมเป็นเมืองโบราณที่ตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมตามลำน้ำปิง ความเจริญของ
เมืองนครชุมน่าจะเจริญสูงสุดในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท เนื่องจากพระองค์ได้ให้ความสำคัญถึงกับ
เสด็จมาสถาปนาพระมหาธาตุประจำเมืองพร้อมกับทรงปลูกต้นศรีมหาโพธิ์ ในขณะที่บทบาทและศูนย์
กลางการปกครองของชุมชนแถบลุ่มแม่น้ำปิงอยู่ที่เมืองนครชุม บริเวณฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิงก็คงจะมี
ชุมชนอยู่แล้วอาจจะเป็นชุมชนขนาดเล็กที่เป็นส่วนหนึ่งของเมืองนครชุม แต่เมื่อพิจารณาหลักฐานจากศิลา
จารึกจะพบว่าเมืองนครชุมมีความเจริญรุ่งเรืองในฐานะเมืองศูนย์กลางแถบลุ่มแม่น้ำปิงค่อนข้างสั้นช่วง
ปลายสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทหรือหลังสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท ศูนย์กลางการปกครองในแถบ

แม่น้ำปิงได้ย้ายมาอยู่ทางฝั่งเมืองกำแพงเพชรหรือทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง ปัญหาและสาเหตุการย้ายศูนย์กลางเมืองไม่ปรากฏชัดเจน อาจจะเนื่องจากฝั่งเมืองนครชุมประสบปัญหาแม่น้ำปิงกัดเซาะตลิ่งริมกำแพงเมือง หรืออาจเกิดอุทกภัยน้ำหลากจากภูเขาทางทิศตะวันตกอยู่บ่อยครั้ง สาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งอาจจะเกิดจากปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองระหว่างสุโขทัยกับอยุธยา ทางฝั่งเมืองกำแพงเพชรมีตำแหน่งที่ตั้งทางยุทธศาสตร์ที่เหมาะสมกว่าเมืองนครชุม เป็นเมืองที่เป็นจุดเริ่มต้นที่จะเดินทางไปยังเมืองสุโขทัย และเมืองอื่นที่อยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิงได้สะดวกกว่า เมื่อมีการย้ายศูนย์กลางเมืองเขตลุ่มแม่น้ำปิงจากเมืองนครชุม ฝั่งตะวันตกมาอยู่ทางฝั่งตะวันออกเมืองกำแพงเพชรแล้ว เมืองนครชุมคงจะไม่หมดสภาพความเป็นบ้านเป็นเมืองไปในทันทีทันใดยังคงมีชุมชน บ้านเรือนและวัดวาอารามอยู่ ขณะเดียวกันเมืองกำแพงเพชรก็ได้สืบเนื่องความเจริญจากเมืองนครชุมทั้งลักษณะผังเมือง ศาสนสถานโดยเฉพาะการก่อสร้างวัดทั้งในเมืองและนอกเมือง

2.2 เมืองกำแพงเพชร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง

2.2.1. รูปทรงและโครงสร้างของเมือง : เมืองกำแพงเพชรตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิงตรงข้ามกับเมืองนครชุม ลักษณะผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมคางหมู วางแนวยาวตามทิศตะวันตกเฉียงเหนือ-ตะวันออกเฉียงใต้ ขนานไปกับแม่น้ำปิง ความยาวของกำแพงด้านเหนือประมาณ 2,200 เมตร ความยาวทางด้านใต้ประมาณ 2,000 เมตร ความกว้างที่ด้านสกัดทางทิศตะวันออกประมาณ 500 เมตร และที่ด้านสกัดทางทิศตะวันตกประมาณ 250 เมตร สำหรับแนวกำแพงเมืองด้านทิศใต้ถูกรื้อทำลายไปประมาณ 475 เมตร

กำแพงเมืองกำแพงเพชรเดิมมีรูปแบบลักษณะเป็นกำแพงเมืองแบบตรีบูร คือ มีคูน้ำคันดินสามชั้น ต่อมาได้มีการพัฒนากำแพงเมืองชั้นในเป็นกำแพงศิลาแลง มีการสร้างเชิงเทิน ใบเสมา และป้อมประตुरอบ กำแพงเมืองที่เป็นคันดินชั้นกลางและชั้นนอกยังคงเห็นร่องรอยอยู่บ้างบริเวณทางด้านทิศเหนือ

สมัยอยุธยา จากหลักฐานเอกสารในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับ “วันวลิต” ได้กล่าวเอาไว้ว่า ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ.1991-2031) พระองค์ทรงสร้างกำแพงเมืองและป้อมปราการรอบเมืองสำคัญๆหลายแห่ง รวมทั้งเมืองกำแพงเพชร

ลักษณะการก่อสร้างกำแพงเมืองศิลาแลง แกนในเป็นคันที่ขุดจากคูเมืองขึ้นมาถมเป็นคันดิน จากนั้นก่อศิลาแลงหุ้มแกนดินขึ้นไปจนถึงชั้นเชิงเทินและใบเสมา กำแพงเมืองโดยรอบมีป้อมประตูเข้าออกรวม 10 ประตู ได้แก่ ประตูน้ำอ้อย (ถูกรื้อทำลายไปแล้ว) ประตูบ้านโนน ประตูคั่น ประตูเจ้าอินทร์

ประตูหัวเมือง ประตูผีหรือประตูผิออก ประตูสะพานโคม ประตูวัดช้าง ประตูเตาอิฐและประตูท้ายเมือง นอกจากประตูเข้าออกทุกด้านกำแพงเมืองแล้ว ยังมีป้อมปราการทั้งในแนวกำแพงเมืองและป้อมหน้าประตูเมือง ปัจจุบันเหลือเพียง 9 ป้อม ได้แก่ ป้อมมุมเมือง 3 ป้อม (มุมทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ถูกรื้อทำลายหมดแล้ว) ป้อมเจ้าจันทร์(ป้อมหน้าประตูคั่น) ป้อมเจ้าอินทร์ ป้อมเพชร ป้อมประตูวัดช้าง (หน้าประตูวัดช้าง) ป้อมประตูเตาอิฐ (หน้าประตูเตาอิฐ) และป้อมประตูบ้านโนน

กำแพงเมืองด้านที่น่าสังเกตคือด้านทิศใต้ที่ติดกับแม่น้ำปิง บริเวณถึงกลางแนวกำแพงเมืองมีประตูคั่นและคูน้ำล้อมรอบตัวป้อมเจ้าจันทร์ จากลักษณะที่ตั้งดังกล่าวอาจจะเป็นไปได้ว่าในอดีต ใช้ป้อมเจ้าจันทร์เป็นป้อมหลักในการควบคุมเส้นทางแม่น้ำปิงที่โอบโค้งเข้ามา และอาจจะใช้เป็นจุดในการควบคุมการเข้า-ออกในการติดต่อระหว่างเมืองทั้งสองฝั่งแม่น้ำปิง ถัดจากกำแพงเมืองศิลาแลงเป็นคูเมืองกว้างประมาณ 30 เมตร แต่ปัจจุบันบางส่วนแคบและตื้นเขินเนื่องจากการก่อสร้างถนนและการก่อสร้างอาคารต่างๆรุกล้ำเข้ามา เนื่องจากที่ตั้งเมืองกำแพงเพชรทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิงตั้งอยู่บนตลิ่งสูงระดับพื้นดินริมตลิ่งมีความสูงและค่อยๆลาดลงไปทางทิศตะวันออก ได้พบหลักฐานว่ามีระบบนำน้ำจากแม่น้ำปิงเข้ามาหล่อเลี้ยงคูเมืองทั้ง 3 ชั้น โดยการสร้างคลองไขน้ำเข้าสู่คูเมืองบริเวณมุมเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งปัจจุบันคลองไขน้ำเข้าเมืองบริเวณดังกล่าวถูกถมทำลายจากการสร้างถนนสายกำแพงเพชร-หนองปลิงจนแทบไม่เหลือร่องรอยเดิม เมื่อน้ำจากแม่น้ำปิงเข้าสู่คูเมืองเต็มก็จนเกินความต้องการก็จะมีการระบายออกทางด้านมุมเมืองทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งจะเป็นมุมเมืองที่ทะแยงกับด้านที่ไขน้ำเข้าเมือง น้ำที่ระบายออกจะไหลไปรวมกับคลองแม่น้ำเก่าที่ไปยังหมู่บ้านลำนะโกรก คลองระบายน้ำออกด้านนี้ปัจจุบันถูกถมไปจนหมดจากการปลูกสร้างบ้านเรือนและการก่อสร้างถนน

ประมาณเกือบกลางเมืองกำแพงเพชรมีวัดพระแก้ว และวัดพระธาตุเป็นศูนย์กลาง โดยก่อสร้างยาวนานกับแนวกำแพงเมืองด้านทิศใต้ วัดพระแก้วเป็นวัดที่มีขนาดใหญ่ที่สุดของเมือง สิ่งก่อสร้างภายในวัด เห็นได้ชัดว่ามีการก่อสร้างต่อเนื่องหลายยุคหลายสมัย ส่วนวัดพระธาตุถัดจากวัดพระแก้ว ไปทางด้านตะวันออกของวัดพระแก้วเป็นบริเวณที่เรียกว่าสระมนซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นเขตวัง ส่วนโบราณสถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งคือศาลพระอิศวร ซึ่งเป็นเทวาลัยในศาสนาฮินดูที่ปรากฏเพียงแห่งเดียวในเขตเมืองกำแพงเพชร นอกจากนี้ยังมีซากวัดเล็ก ๆ อีกประมาณ 10 แห่ง รวมทั้งสระน้ำขนาดเล็กและคูน้ำ

บริเวณนอกเมืองทางด้านทิศเหนือหรือบริเวณอรัญญิกห่างจากกำแพงเมืองด้านทิศเหนือประมาณ 500 เมตร มีกลุ่มวัดในพระพุทธศาสนาตั้งอยู่บนเนินเขาสูงชันขนาดย่อมมากกว่า 40 แห่ง นับเป็นเขตโบราณสถานที่สำคัญและเป็นจุดเด่นของเมืองกำแพงเพชรทั้งขนาดปริมาณและเทคนิคการก่อสร้าง วัดที่สำคัญประกอบด้วย วัดพระนอน วัดป่ามด วัดพระสี่อิริยาบถ วัดหม่องชัย วัดสิงห์ วัดกำแพงงาม วัดช้างรอบ วัดนาเจ็ดยอด วัดเตาหม้อ วัดอวาสใหญ่ วัดอวาสน้อย ฯลฯ

นอกเมืองทางด้านทิศตะวันออก โบราณสถานกระจัดกระจายไม่เป็นกลุ่มที่หนาแน่น เหมือนกับเขตอรัญญิก ประกอบกับมีการใช้พื้นที่เพื่อเพาะปลูกพืชไร่และสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยทำให้โบราณสถานถูกรื้อทำลายไปมาก มีซากโบราณสถานประมาณ 15 แห่ง ที่สำคัญ เช่น วัดกะโลทัย วัดตะแบกลาย วัดโพธิ์สามขา วัดช้าง วัดคงหวาย ฯลฯ

จากลักษณะรูปทรงและโครงสร้างของเมืองกำแพงเพชรเห็นได้ว่าเป็นเมืองที่เกิดขึ้นภายใต้รูปแบบวัฒนธรรมสุโขทัยโดยสืบเนื่องมาจากเมืองนครชุมและมีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องมาจนถึงสมัยอยุธยา มีการสร้างศาสนสถานขนาดใหญ่อยู่กลางเมือง ที่เรียกกันว่าวัดหลวง และบริเวณเดียวกันนั้นจะเป็นเขตวังเจ้าเมืองหรือวังหลวง จากนั้นจะสร้างวัดอยู่นอกเมืองที่เรียกว่าเขตอรัญญิก ซึ่งแบบแผนการสร้างวัดเช่นนี้มีมาแล้วในสมัยสุโขทัย ข้อแตกต่างที่อาจจะเห็นชัดเมื่อเปรียบเทียบกับเมืองสุโขทัย คือเมืองกำแพงเพชรเป็นเมืองที่มีรูปร่างไม่สม่ำเสมอ อันอาจจะเกิดจากสภาพภูมิประเทศโดยเฉพาะแม่น้ำปิงเป็นตัวกำหนด เมืองจึงสร้างขนานไปกับลำน้ำและอาจจะใช้ลำน้ำเป็นแนวป้องกันเมืองทางด้านทิศตะวันตก นอกจากนี้โบราณสถานที่สร้างนอกเมืองจะรวมเป็นกลุ่มใหญ่เฉพาะทางด้านทิศเหนือหรือเขตอรัญญิกเท่านั้น ส่วนด้านอื่นๆจะกระจัดกระจายจนไม่มีจุดเด่น ซึ่งแตกต่างจากเมืองสุโขทัยที่บริเวณนอกกำแพงเมืองแต่ละด้านจะมีวัดที่สำคัญกระจัดกระจายโดยเฉลี่ยเท่าๆกัน ทั้งขนาด ปริมาณและความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี

2.2.2. รูปแบบทางสถาปัตยกรรม : สถาปัตยกรรมในเมืองกำแพงเพชรหรือบริเวณฝั่งตะวันออกแม่น้ำปิง เกือบทั้งหมดเป็นศาสนสถานในพุทธศาสนาเถรวาทหรือเถรวาทแบบลังกาวงศ์ โดยไม่น่าจะเก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 19 หรือสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท เช่นเดียวกับโบราณสถานเมืองนครชุม เพราะตามหลักฐานในศิลาจารึกนครชุมได้กล่าวว่าพระมหาธรรมราชาลิไทเสด็จมาสร้างพระธาตุที่เมืองนครชุมในปี พ.ศ. 1900 ศาสนสถานเหล่านี้สร้างขึ้นภายใต้ศิลปกรรมแบบสุโขทัย แต่ในขณะเดียวกันช่วงเมืองกำแพงเพชรได้พัฒนาปรับเปลี่ยนรูปแบบตามความนิยมของท้องถิ่น มีการผสมผสาน อิทธิพล ศิลปะล้านนาและอยุธยา จนในที่สุดได้เกิดเป็นสกุลช่างเฉพาะเมืองกำแพงเพชรขึ้น และเมื่อกรุงศรีอยุธยามีอำนาจทางการเมืองการปกครองเหนือเมืองกำแพงเพชร สกุลช่างเมืองกำแพงเพชร คงไม่ได้สิ้นสุดลงไปด้วย แต่ยังคงมีการสืบสานปรับปรุงซ่อมแซมสิ่งก่อสร้างต่างๆอย่างต่อเนื่อง จากหลักฐานทางเอกสารทั้งที่เป็นพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาและโดยเฉพาะจารึกบนฐานพระอิศวรที่เมืองกำแพงเพชรได้กล่าว

ถึงการซ่อมแซมพระธาตุและวัดต่าง ๆ ทั้งในเมืองและนอกเมืองกำแพงเพชรในช่วงอยุธยา ซึ่งการบูรณะปฏิสังขรณ์ในระยะหลังนี้อาจจะทำให้อิทธิพลทางสถาปัตยกรรมของอยุธยาเข้ามาปะปน

โบราณสถานทั้งในเมืองและนอกเมืองกำแพงเพชรมีข้อแตกต่างจากโบราณสถานฝั่งเมืองนครชุมคือวัสดุก่อสร้าง ในขณะที่วัดโบราณทางนครชุมสร้างด้วยอิฐแต่ฝั่งเมืองกำแพงเพชรมักสร้างด้วยศิลาแลงและสร้างโบราณสถานขนาดใหญ่ เพราะแหล่งศิลาแลงที่นำมาสร้างโบราณสถานจะมีอยู่ที่บริเวณอรัญญิกนอกเมือง ทางด้านทิศเหนือ

ศิลาแลงเป็นหินชนิดหนึ่ง เมื่ออยู่ใต้ดินมีลักษณะอ่อนแต่ถูกลมแล้วแข็งมีสีแดงหรือน้ำตาลเข้มและเป็นรูปทรงแปดเหลี่ยมเกิดเป็นพีคใหญ่อยู่ใต้ดิน ขณะที่เปิดหน้าดินลงไปถึงชั้นศิลาแลงจะไม่แข็งมากนักสามารถนำขวานหรือชะแลงเจาะเป็นร่องและงัดออกมาเป็นแท่งสี่เหลี่ยมใหญ่ๆ ได้ เมื่อยกขึ้นมาแล้วต้องรีบถากออกด้วยขวาน หรือมีดให้ได้รูปร่างตามต้องการ

การก่อทOWER แข็งตัว ศิลาแลงมสารประกอบทางเคมีธาตุ คือ เหล็กออกไซด์ อะลูมิเนียมออกไซด์ และซิลิกอนออกไซด์ ผสมผสานในอัตราส่วนที่แตกต่างกัน พบอยู่ทั่วไปในบริเวณภูมิภาคเขตร้อน โดยปกติถ้าดินที่ปกคลุมศิลาแลงถูกชะล้างออกไปโดย กระบวนการทางธรรมชาติ ทำให้ศิลาแลงโผล่มาบนผิวดินและเปื่อยยุ่ยกระจายออกไปกลายเป็นดินลูกรัง

รูปแบบศิลปะและสถาปัตยกรรมเมืองกำแพงเพชร อาจจะจำแนกเป็นหัวข้อต่างๆ ดังต่อไปนี้

ก. แผนผัง : โบราณสถานในเมืองกำแพงเพชรแบ่งได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ โบราณสถานหรือวัดที่อยู่ในเมืองหรือวัดคามวาสี และกลุ่มวัดที่อยู่นอกเมืองหรืออรัญวาสี

- วัดที่อยู่ในเมืองจะเหลือหลักฐานเฉพาะเขตพุทธาวาสเท่านั้น การวางผังวัดจะหันหน้าไปทางทิศตะวันออก แต่ไม่ตรงกับแกนตะวันออก-ตะวันตกมากนัก เนื่องจากลักษณะผังเมืองเป็นตัวบั้งคับ โดยเฉพาะวัดพระแก้ว-วัดพระธาตุ ซึ่งเป็นวัดศูนย์กลางเมืองจะวางผังให้อาคารสิ่งก่อสร้างขนานไปกับแนวกำแพงเมืองด้านใต้ สิ่งก่อสร้างภายในวัดจะประกอบด้วยวิหารอยู่ด้านหน้าเจดีย์ประธานซึ่งส่วนใหญ่เป็นเจดีย์ทรงระฆัง

- วัดที่อยู่นอกเมืองโดยเฉพาะในเขตอรัญญิก การวางผังอาคารจะใช้แกนตะวันออก-ตะวันตก เกือบทั้งหมด ผังบริเวณวัดมักจะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีกำแพงศิลาแลงแสดงขอบเขตของวัดไว้อย่างชัดเจน ลักษณะกำแพงวัดส่วนใหญ่จะใช้ศิลาแลงแท่งสี่เหลี่ยมปักในแนวตั้งเรียงติดต่อกันไปด้านบนจะมีศิลาแลงรูปหกเหลี่ยมวางพาดเป็นทับหลังอีกชั้นหนึ่ง หน้าวัดมักจะมีศาลา บ่อน้ำและห้อง

น้ำ ภายในวัดจะแบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 ส่วน คือ เขตพุทธาวาส ประกอบด้วยวิหารขนาดใหญ่อยู่ด้านหน้า เจดีย์หรือมณฑปจะอยู่ด้านหลัง ส่วนโบสถ์จะมีขนาดเล็กและมักจะสร้างแยกออกไปจากแกนหลักของ วัด วัดบางแห่งสร้างกำแพงแก้วต่อจากฐานวิหารล้อมรอบเจดีย์ประธาน และบางแห่งจะสร้างล้อมรอบ เขตพุทธาวาสทั้งหมด ลักษณะกำแพงแก้วจะก่อสร้างเหมือนกำแพงวัดแต่มีขนาดย่อมกว่า อีกส่วนหนึ่งของวัดคือเขตสังฆาวาสหรือเขตที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์ ส่วนใหญ่จะถัดจากเขตพุทธาวาสไปทางด้าน หลังวัดหรืออาจจะเป็นด้านข้างวัด จะประกอบด้วยสิ่งก่อสร้างเป็นกุฏิสงฆ์ ศาลา บ่อน้ำ และเวจกุฏิหรือ ห้องส้วม

ข. หน้าที่และรูปทรงอาคาร : แบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

● อาคารที่ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา อาคารประเภทนี้ได้แก่ โบสถ์ วิหารและ ระเบียงคด วิหารจะสร้างขนาดใหญ่ตั้งเด่นอยู่ในแกนหลักของวัด แผนผังจะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลักษณะ พิเศษหรือรูปแบบเฉพาะของฐานวิหารเมืองกำแพงเพชรคือการสร้างฐานย่อมุมหรือทำเป็นมุขทั้งด้านหน้า และด้านหลัง สองฟากข้างของมุขทั้งหน้า-หลังจะเป็นบันไดขึ้น-ลง ส่วนลักษณะฐานจะเป็นแบบฐานบัว ลูกแก้วอกไก่ (ฐานบัวคว่ำ-บัวหงาย ที่มีแถบปูนเป็นสันคาดประดับที่ท้องไม้) ฐานวิหารแบบนี้พบทั้งใน เมืองและนอกเมือง ลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งของฐานวิหารเมืองกำแพงเพชรคือนิยมทำฐานสูง บางแห่ง จะยึดฐานเชิงหรือฐานหน้ากระดานล่างที่รองรับฐานบัวลูกแก้วอกไก่ให้สูงมากจนมีลักษณะเป็นผนังสูง เช่น วิหารวัดหม้อชัย นอกจากนี้ยังนิยมสร้างฐานขนาดใหญ่รองรับฐานวิหารอีกชั้นหนึ่งที่เรียกว่าฐาน ทักขิณ (ฐานที่มีพื้นที่เป็นลานสำหรับเดินเวียนประทักษิณ) เช่น วัดพระสี่อิริยาบถและวัดอวาสใหญ่ หรือ อาจะสร้างฐานไพทีขนาดใหญ่รองรับสิ่งก่อสร้างหลายชนิดรวมกัน รวมทั้งวิหารด้วย เช่นฐานไพทีที่อยู่ ตอนหน้าสุดของวัดพระแก้ว อย่างไรก็ตามฐานวิหารที่ทำเป็นแบบฐานหน้ากระดานเตี้ยๆ เช่นวิหารที่อยู่ ด้านหน้าเจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยมที่วัดพระแก้ว ฐานทักษิณที่รองรับฐานวิหารทั้งที่วัดพระสี่อิริยาบถ และวัดสิงห์ ขานศาลาด้านหน้าของฐานทักษิณจะมีการประดับสิงห์ปูนปั้น และทวารบาล ซึ่งมีแกนเป็น ศิลาลง โดยเฉพาะสิงห์ที่วัดสิงห์แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะเขมรที่อาจจะเข้ามาในช่วงต้นสมัย อยุธยา คือสิงห์ยกบันท้ายขึ้นมาลอยตัวเหมือนกับสิงห์ในศิลปะเขมร

วิหารจะมีขนาดตั้งแต่ 5-9 ห้อง (ช่วงเสา) ส่วนด้านกว้างหรือด้านสกัดจะมีช่วงเสากลาง และช่วงเสาเล็กที่รับชายคาปีกนก ลักษณะวิหารจะมีทั้งแบบก่อผนังด้านข้างสูง ไม่มีหน้าต่างแต่จะเจาะ ผนังเป็นช่องแสงหรือช่องลม เช่นวิหารวัดพระนอนส่วนอีกแบบหนึ่งจะเป็นอาคาร โถงไม่มีผนัง แต่ใช้ชาย คาหรือปีกนกแผ่เหยียดออกไปในระดับต่ำเพื่อใช้กันแดดฝน วิหารโถงจะพบทั่วไปและเป็นอาคารที่นิยม สร้างแพร่หลายในสมัยสุโขทัย เสาวิหารเมืองกำแพงเพชรส่วนใหญ่จะเป็นเสาสี่เหลี่ยมและเสาแปดเหลี่ยม โดยใช้เชิงศิลาลงเรียงซ้อนกันขึ้นไป เสาสี่เหลี่ยมบางแห่งใช้ศิลาลงแท่งสี่เหลี่ยมผืนผ้าก่อเรียงสลับ โดย หันด้านกว้างหนึ่งแถวด้านยาวหนึ่งแถวสลับกันขึ้นไป วัสดุที่ใช้ก่อสร้างซึ่งส่วนใหญ่เป็นศิลาลงจะใช้ปูน

ฉาบผิวด้านนอก ภายในวิหารจะมีอาสนสงฆ์ก่อเป็นแท่นสูงประมาณ 20-30 ซม. ยาวไปตามฐานหรือผนัง วิหารด้านทิศใต้ เครื่องบนของอาคารจะเป็นไม้ ใช้กระเบื้องดินเผาแบบตะขอเป็นกระเบื้องมุงหลังคา

วิหารวัดพระนอนจะมีลักษณะต่างกับวิหารแห่งอื่นๆ คือ ฐานวิหารทำเป็นแบบบัวคว่ำอย่างเดียว ซึ่งวิหารส่วนใหญ่จะเป็นแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่ มีหลังคาชั้นเดียวและมีปีกนกคลุมถึง 3 ชั้น ปีกนกชั้นสุดท้ายมีทวยรองรับเรียกอาคารแบบนี้ว่าอาคารทรงโรง วิหารวัดสิงห์ตั้งอยู่บนฐานทักษิณในปัจจุบันจะปรากฏฐานใบเสมาโดยรอบ แต่เชื่อกันว่าเดิมอาคารหลังนี้ใช้เป็นวิหารเพราะนอกจากจะสร้างขนาดใหญ่ให้เป็นแกนหลักของวัดแล้ว ภายในยังปรากฏอาสนะสงฆ์ตามแนวฐานด้านทิศใต้ ระเบียงหลังซึ่งอาจจะเปลี่ยนยุคได้เปลี่ยนหน้าที่การใช้งานจากวิหารเป็นอุโบสถโดยปักใบเสมารอบอาคาร

อาคารที่เป็นอุโบสถมักจะสร้างขนาดเล็กเนื่องจากพระสงฆ์ใช้ทำสังฆกรรมโดยเฉพาะ ส่วนใหญ่จะตั้งอยู่โคกเดี่ยวนอกแกนหลักของวัด มีใบเสมาสลักจากหินชนวนปักโดยรอบ เช่น โบสถ์วัดพระสี่อิริยาบถ วัดช้างรอบ หรือวัดกำแพงงามซึ่งตั้งอยู่นอกกำแพงวัด

สำหรับโบสถ์วัดพระนอนสร้างขนาดใหญ่ตั้งอยู่ด้านหน้าวิหารคงจะก่อสร้างในสมัยอยุธยา หรือโบสถ์วัดสิงห์เป็นการเปลี่ยนหน้าที่อาคารจากวิหารให้เป็นโบสถ์ในระบะหลัง

อาคารที่เรียกว่าระเบียงคด พบเพียง 2 แห่ง คือที่วัดพระแก้วและวัดพระธาตุ เป็นระเบียงสี่เหลี่ยมล้อมรอบเจดีย์ทรงระฆังขนาดใหญ่ ลักษณะระเบียงคดทั้งสองแห่งเหมือนศาลาเล็กๆ ด้านในโล่งมีแท่นประดิษฐานพระพุทธรูป องค์พระพุทธรูปหันหน้าออกด้านนอก ก่อผนังที่ด้านหลังพระพุทธรูป

• เจดีย์ : เจดีย์ที่สร้างเป็นประธานของวัดที่เมืองกำแพงเพชรมี 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1) เจดีย์ทรงดอกบัวหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นแบบเฉพาะของสถาปัตยกรรม

สุโขทัย พบที่วัดกะโลทัยนอกเมืองทางด้านตะวันออก รูปทรงของเจดีย์เหมือนกับที่วัดเจดีย์กลางทุ่งเมือง นครชุม คือประกอบด้วยฐานหน้ากระดานสี่เหลี่ยมซ้อนกัน 4 ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ จากนั้นเป็นชั้นแฉ่นฟ้าย่อเหลี่ยมไม้ยี่สิบ 2 ชั้น เรือนธาตุย่อเหลี่ยมไม้ยี่สิบเท่ากับชั้นแฉ่นฟ้า แล้วจึงเป็นส่วนที่เรียกว่าดอกบัวตูมและส่วนยอดถัดขึ้นไป

2) เจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆัง เป็นเจดีย์ในแบบศิลปะสุโขทัยที่มีการสร้างอย่างกว้างขวาง นอกจากจะสร้างให้เป็นเจดีย์ประธานของวัดแล้วยังสร้างเป็นเจดีย์ประจำมุม เจดีย์ทิศหรือเจดีย์ราย เจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังของเมืองกำแพงเพชรได้มีการพัฒนารูปแบบจนเป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นกำแพงเพชรกล่าวคือองค์เจดีย์จะมีรูปทรงที่เพรียวและชะลูดมากกว่าที่เมืองสุโขทัย องค์ระฆังจะเล็กและอยู่ในตำแหน่งที่สูง ปากระฆังจะไม่บานหรือผายมาก นอกจากนี้ยังนิยมทำฐานหน้ากระดานแปด

เหลี่ยมและฐานบัวลูกแก้วอกไก่แปดเหลี่ยมรองรับส่วนยอดเจดีย์ ซึ่งฐานแปดเหลี่ยมดังกล่าวจะปรากฏน้อยมากหรือแทบไม่พบเลยที่เมืองสุโขทัย รูปแบบสถาปัตยกรรมของเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังของเมืองกำแพงเพชรประกอบด้วยฐานล่างสุดมักจะเป็นฐานหน้ากระดานสี่เหลี่ยมหรือฐานเขียง ถัดขึ้นไปเป็นฐานหน้ากระดานแปดเหลี่ยม และฐานบัวลูกแก้วอกไก่แปดเหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป จากนั้นเป็นชั้นมาลัยเถาที่ทำเป็นชุดบัวลดหลั่นกัน 3 ชั้น เรียงลดหลั่นกันรองรับองค์ระฆัง ส่วนล่างขององค์ระฆังหรือปากระฆังจะประดับรูปกลีบบัวคว่ำและบัวหงายที่เรียกว่าบัวปากระฆัง การประดับกลีบบัวบริเวณปากระฆังของเจดีย์ทรงกลมในสมัยสุโขทัย ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะพม่า ถัดจากองค์ระฆังเป็นบัลลังก์ทำเป็นแท่นฐานทรงสี่เหลี่ยม รูปแบบเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่เฉพาะที่วัดพระแก้วบัลลังก์มีซุ้มพระทั้ง 4 ด้าน ซึ่งปรากฏเพียงแห่งเดียวในเขตเมืองกำแพงเพชร - นครชุม ถัดจากบัลลังก์เป็นแกนปล้องไฉนที่มีการประดับด้วยแถบลูกแก้วอกไก่แถบเดียวหรือสองแถบ ถัดขึ้นไปเป็นส่วนที่เรียกว่าบัวฝาละมี ปล้องไฉนและปลียอด

เฉพาะเจดีย์รายด้านหน้าวิหารวัดพระธาตุ ซึ่งเป็นเจดีย์ทรงระฆังเช่นเดียวกับเจดีย์ประธานตรงปลียอดซึ่งทำเป็นกรวยแหลมต่อจากปล้องไฉนขึ้นไปมีการประดับกลีบบัวถึงหุบถึงบานที่เรียกกันว่าบัวกลุ่ม ซึ่งไม่พบที่เจดีย์ทรงระฆังแห่งอื่นทั้งในเขตกำแพงเพชรและสุโขทัย อาจจะเป็นไปได้ว่าเป็นการรับอิทธิพลมาจากทางเหนือหรือล้านนา เจดีย์ทรงระฆังแบบพิเศษคือเจดีย์ที่นำประติมากรรมรูปช้างมาประดับไว้โดยรอบ มีการสร้างแพร่หลายในช่วงสมัยสุโขทัย ที่เมืองกำแพงเพชรพบที่วัดช้างรอบวัดพระแก้ว และวัดช้าง นอกตัวเมืองด้านทิศเหนือ

เจดีย์ประธานวัดอวาสใหญ่ ก่อด้วยศิลาแลงตั้งอยู่ด้านหลังวิหาร ส่วนยอดเจดีย์พังทลายจึงไม่ทราบรูปทรงที่แน่ชัด แต่จากลักษณะส่วนฐานที่เหลืออยู่พบว่า ฐานล่างเป็นแบบฐานหน้ากระดานแปดเหลี่ยม ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่อ้อมมุมไม่มีสลับ ตรงหน้ากระดานท้องไม้ของฐานบัว ได้มีการขยายให้สูงจนเป็นผนังปริมาตร ประดับแถบลูกแก้วอกไก่สองแถบ ซึ่งลักษณะฐานส่วนนี้จะมีความคล้ายคลึงกับฐานเจดีย์ประธานที่วัดเจดีย์สูง นอกเมืองสุโขทัยด้านทิศตะวันออก จึงอาจจะเป็นไปได้ว่ารูปทรงเดิมของเจดีย์ประธานวัดอวาสใหญ่มิลักษณะเช่นเดียวกับเจดีย์ที่วัดเจดีย์สูง คือส่วนยอดเป็นทรงระฆัง

นอกจากเจดีย์ประธานดังได้กล่าวข้างต้นแล้วยังมีเจดีย์รายที่มีรูปแบบแตกต่างออกไป เช่น เจดีย์ประจํามุมทั้งสี่ของมณฑปวัดพระสี่อิริยาบถ เป็นลักษณะที่เรียกว่าเจดีย์ทรงปราสาทยอดระฆัง ตรงเรือนธาตุทำเป็นห้องเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูป ส่วนยอดถัดขึ้นไปเป็นองค์ระฆัง และมีบัวประดับตรงปากระฆัง ที่ยังเหลือร่องรอยชัดคือเจดีย์ประจํามุมตะวันออกเฉียงใต้

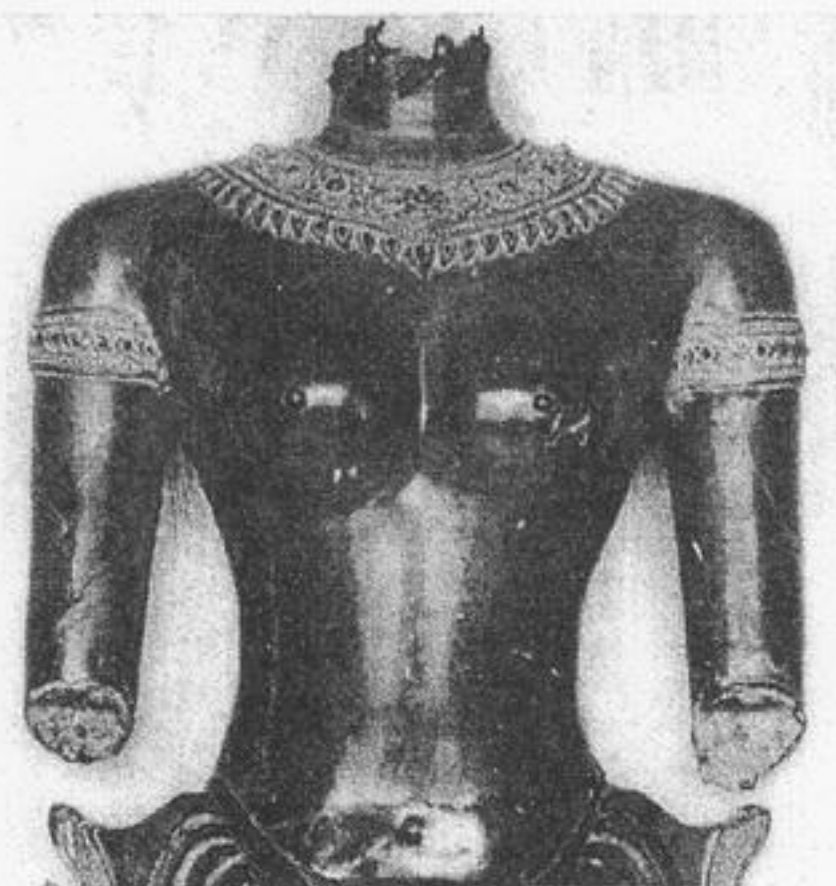
ได้พบหลักฐานเจดีย์แบบพิเศษอีกรูปแบบหนึ่งคือเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลีบบะเพืองที่วัดช้างรอบและวัดพระนอนปราสาทยอดกลีบบะเพืองที่วัดช้างรอบสร้างเป็นเจดีย์ประจํามุมทั้งสี่มุม บนฐานทักษิณของเจดีย์ประธาน สำหรับที่วัดพระนอน พบหลักฐานเฉพาะส่วน ยอดกลีบบะเพือง ไม่พบตำแหน่งก่อสร้างที่แน่ชัด

• **มณฑป** : มณฑปที่ทำหน้าที่เป็นเจดีย์ประธานอยู่หลังวิหารมีเพียงแห่งเดียวที่วัดพระสี่อิริยาบถ เป็นลักษณะมณฑปแบบจตุรมุข มีมุขยื่นออกมาทั้งสี่ด้าน ตรงกลางก่อเป็นแท่งทึบเพื่อรับส่วนยอดของหลังคา ผนังแต่ละด้านของแท่งทึบซึ่งหันออกตามทิศจะประดิษฐานพระพุทธรูป แตกต่างกันไป จึงมักจะเรียกมณฑปแบบนี้ว่ามณฑปพระสี่อิริยาบถคล้ายกับมณฑปที่วัดเชตุพน นอกเมืองสุโขทัยด้านทิศใต้

มณฑปที่ทำเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสก่อกำแพงหนาภายในประดิษฐานพระพุทธรูปเต็มคับอยู่ภายในห้องเช่นเดียวกับมณฑปวัดหนองพิกุล พบที่วัดพระนอนเพียงแห่งเดียว แต่ไม่ได้ทำหน้าที่แทนเจดีย์ประธาน

2.2.3 **ประติมากรรม** : ในเขตโบราณสถานเมืองกำแพงเพชรนอกจากสิ่งก่อสร้างทั้งที่เป็นอาคารต่าง ๆ และสถูปเจดีย์แล้ว ยังปรากฏงานประติมากรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาเป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่จะเนื่องในพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ งานประติมากรรมที่ปรากฏในเขตเมืองกำแพงเพชร ถึงแม้จะจัดเป็นแบบศิลปะสุโขทัย แต่ช่างท้องถิ่นได้พัฒนารูปแบบฝีมือจนก่อให้เกิดประติมากรรมหมวดกำแพงเพชรในศิลปะสุโขทัย ซึ่งจะปรากฏชัดเจนในงานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปทั้งที่เป็นปูนปั้นและสำริด โดยมีลักษณะที่แตกต่างจากศิลปะสุโขทัยคือ ลักษณะพระพักตร์ค่อนข้างพระหนุเหลี่ยม งานประติมากรรมของเมืองกำแพงเพชรมีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง บางชิ้นสะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสานของศิลปกรรมแบบอยุธยาและศิลปะกรรมแบบล้านนาอยู่ในศิลปะของเมืองกำแพงเพชรด้วย ประติมากรรมที่พบในเมืองกำแพงเพชรแบ่งได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ

• **ประติมากรรมสำริด** ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประทับนั่งขัดสมาธิราบ แสดงถึงลักษณะของหมวดกำแพงเพชรมีหลายองค์ ซึ่งส่วนใหญ่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกำแพงเพชร ประติมากรรมสำริดที่สำคัญองค์หนึ่ง ที่ค้นพบ ณ เมืองกำแพงเพชร คือ ทวารูปพระอิศวร

จารึกที่ฐาน ระบุว่าหล่อในปี พ.ศ. 2053 สมัยอยุธยา รายละเอียดขององค์เทวรูป แสดงให้เห็นถึงอิทธิพล ศิลปะเขมรแบบบาเยน เช่นพระพักตร์เป็นรูปเหลี่ยม กรองศอและสายรัดพระองค์มีอุบะสั้นๆ ห้อยอยู่ข้าง หน้า เครื่องประดับดังกล่าวไม่ปรากฏในเทวรูปสมัย สุโขทัย นอกจากนี้ยังมีเทวรูปสำริดอีกสององค์เป็น พระนารายณ์เพราะยังมี 4 กร ให้เห็น อีกองค์หนึ่ง เป็นรูปสตรี น่าจะเป็นพระอุมาหรือลักษมี เทวรูปทั้ง 3 องค์ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กำแพงเพชร

• **ประติมากรรมปูนปั้น** : งานประติมากรรมปูนปั้นที่เมืองกำแพงเพชรมีทั้งที่ปั้นเป็น แบบประติมากรรมลอยตัว เป็นพระประธานในพระวิหารหรือประดิษฐานในระเบียงคด กับที่เป็น ประติมากรรมประดับอาคาร พระพุทธรูปปูนปั้นส่วนใหญ่แกนในเป็นศิลาแลง มีทั้งที่ใช้ศิลาแลงแท่งเดียว และนำศิลาแลงแท่งเล็กๆ มาก่อให้เป็นองค์พระพุทธรูป แล้วใช้ปูนปั้นตกแต่งผิวด้านนอก ภายใน วัดพระแก้วกลางเมืองกำแพงเพชร ปรากฏแกนศิลาแลงของพระพุทธรูปนั่งหลายองค์ประดิษฐานเป็น พระประธานอยู่ภายในวิหาร ซึ่งจากลักษณะของพระพักตร์ค่อนข้างจะเหลี่ยมทำให้สันนิษฐานได้ว่าส่วน ใหญ่คงจะเป็นพระพุทธรูปปูนปั้นหมวดกำแพงเพชร

พระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ 3 องค์ ประดิษฐานอยู่ในวิหารหลังเดียวกัน ประกอบด้วยพระพุทธรูปปางมารวิชัย 2 องค์ และพระ พุทธรูปปางไสยาสน์ พระพุทธรูปดังกล่าวมี ลักษณะพิเศษคือ พระพักตร์ค่อนข้างเป็นสี่ เหลี่ยม พระเนตรเรียวยาวเล็ก ปลายพระเนตร แผลมขึ้นไปและเรียวออกไปมาก คล้ายคนจีน ลักษณะดังกล่าวเป็นแบบประติมากรรมศิลปะ

อู่ทองหรืออยุธยาตอนต้น และที่ฐานวิหารหลังนี้เดิมประดับรูปปูนปั้นแสดงเรื่องราวเกียรติ แต่ปัจจุบัน หลุดออกจนหมด ชิ้นส่วนปูนปั้นส่วนหนึ่งนำไปจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกำแพงเพชร ด้านหน้า เจดีย์ทรงระฆังช้างล้อมรอบภายในวัดพระแก้ว มีโคลนศิลาแลงเหลือเฉพาะพระบาทของพระพุทธรูปยืน และแนวฐานอาคารที่น่าจะเป็นซุ้มพระ ส่วนองค์พระพังทลายหมด เดิมคงจะเป็นพระพุทธรูปปั้นขนาด

ใหญ่อยู่ภายในอาคารที่สร้างเฉพาะองค์พระเท่านั้น ในสมัยสุโขทัยเรียก พระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่เช่นนี้ว่า พระอัฐารศที่วัดพระแก้วเมืองกำแพงเพชรคงจะมีลักษณะเช่นเดียวกับพระอัฐารศวัดมหาธาตุ

เศียรพระพุทธรูปยืนจากวัดพระแก้วที่จัดแสดงใน พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ มีลักษณะแบบกำแพงเพชร คือ พระนลาฏค่อนข้างใหญ่พระหูเสียม เป็นพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ภายในระเบียงคดล้อมรอบเจดีย์ทรงระฆัง พระพุทธรูปปูนปั้นในเขตอรัญญิกที่ยังคงเหลือให้เห็นมีเพียงแห่งเดียวคือพระพุทธรูปยืนที่ประดิษฐานภายในมณฑปด้านทิศตะวันตกวัดพระสี่อิริยาบถ พระพักตร์ขององค์พระพุทธรูปแสดงลักษณะแบบกำแพงเพชร มีขมวดพระเกศาเป็นรูปก้นหอย ส่วนพระประธานภายในวิหารของวัดต่าง ๆ พังทลายเหลือเฉพาะส่วนฐานหรือโกลนศิลาแลงเท่านั้น

เศียรพระพุทธรูปปูนปั้นพบที่วัดช้าง นอกเมืองด้านทิศเหนือ ปัจจุบันจัดแสดงใน พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติกำแพงเพชร ลักษณะพระพักตร์รูปไข่ พระหูเสียม พระขนงโก่ง พระนาสิกโค้ง พระเนตรเหลือบต่ำ ขมวดพระเกศาเป็นรูปก้นหอย นับเป็นประติมากรรมปูนปั้นอีกชิ้นหนึ่งที่แสดงรูปแบบสกุลช่างเมืองกำแพงเพชรชัดเจน

งานประติมากรรมปูนปั้นของเมืองกำแพงเพชร นอกจากจะสร้างเป็นพระพุทธรูปทั้งแบบลอยตัวและประดับอาคารแล้วยังพบงานปูนปั้นที่เป็นรูปสัตว์ต่างๆประดับโบราณสถาน เช่น ปูนปั้นรูปช้างครึ่งตัวประดับเจดีย์ทรงระฆังขนาดใหญ่ที่วัดช้างรอบ วัดพระแก้ว และวัดช้าง งานปูนปั้นรูปสิงห์และทวารบาลพบที่วัดช้างรอบ วัดสิงห์ วัดพระสี่อิริยาบถ วัดพระนอนและวัดพระแก้ว

ที่วัดช้างรอบยังปรากฏร่องรอยหลักฐานปูนปั้นนูนสูงรูปต้นไม้และสัตว์เล็กๆประดับหน้ากระดานท้องไม้ฐานทักษิณระหว่างช้างแต่ละเชือก และตรงส่วนฐานหน้ากระดานกลมที่ถัดจากฐานแปดเหลี่ยมบนลานประทักษิณ ได้พบร่องรอยปูนปั้นนูนสูงแสดงเรื่องราวพุทธประวัติประดับโดยรอบแต่ปัจจุบันกะเทาะหลุดจนเกือบหมด

ปฏิมากรรมดินเผาที่ใช้ประดับโบราณสถานที่ตั้งงามของเมืองกำแพงเพชรส่วนใหญ่พบที่วัดช้างรอบเขตอรัญญิก เช่นรูปหัวยักษ์ รูปกนิษฐ กนิรี และรูปหงส์ งานดินเผารูปหงส์แสดงลวดลายกระหนกวงโค้งที่งดงามมากสันนิษฐานว่าคงจะทำขึ้นในราวช่วงกลางของพุทธศตวรรษที่ 20 งานช่างศิลปกรรมของเมืองกำแพงเพชรทั้งงานสถาปัตยกรรมประติมากรรมหรืออื่นๆ ได้ดำรงสืบเนื่องมาจนถึงช่วงสมัยอยุธยาตอนกลาง จนเมื่อสมเด็จพระนเรศวรประกาศอิสรภาพไม่ขึ้นกับพม่าในปี พ.ศ. 2127 ภายหลังพระองค์ยกทัพไปตีันทสุราชสงครามที่เมืองกำแพงเพชร และตีเมืองสวรรคโลกได้แล้วเมื่อเสด็จถึงเมืองพิษณุโลก พระองค์ให้อพยพครอบครัวชาวเมืองเหนือ หรือหัวเมืองที่เคยอยู่ในแคว้นสุโขทัยทั้งหมดลงมายังกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2127 เมืองกำแพงเพชรและหัวเมืองเหนืออื่นๆจึงถูกปล่อยทิ้งร้างตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

โบราณสถานสำคัญของเมืองกำแพงเพชร

1. วัดพระแก้ว วัดพระแก้วเป็นวัดที่ใหญ่ที่สุดตั้งอยู่กลางเมืองกำแพงเพชร ด้านทิศเหนือติดกับบริเวณวังเจ้าเมือง หรือที่เรียกว่า สระมน จึงเป็นลักษณะวัดหลวงไม่มีพระสงฆ์จำพรรษา มีแต่เพียงพุทธาวาสเท่านั้น เช่นเดียวกับวัดมหาธาตุกรุงสุโขทัยและวัดพระศรีสรรเพชญ์กรุงศรีอยุธยา

ลักษณะผังวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางด้านตะวันออก การวางอาคารสิ่งก่อสร้างไม่ตรงตามแกนทิศตะวันออก-ตะวันตก แต่จะวางเป็นแนวยาวขนานกับกำแพงเมืองด้านทิศใต้ มี

กำแพงศิลาแลง เป็นขอบเขตวัด ลักษณะกำแพงวัดและขนาดวัสดุที่นำมาก่อสร้างจะแตกต่างกันเป็นบางช่วงบางตอน เช่น แนวกำแพงวัดด้านทิศเหนือบางตอนใช้เสาศิลาแลงขนาดใหญ่ปักเป็นแนวเรียงติดต่อกันไปและมีศิลาแลงรูปหกเหลี่ยมวางพาดด้านบนเป็นทับหลังอีกชั้นหนึ่ง กำแพงวัดด้านหน้าหรือด้านตะวันออก ใช้ศิลาแลงขนาดเล็กกว่าด้านทิศเหนือมาก ส่วนกำแพงวัดด้านทิศใต้ช่วงด้านหน้าใช้ศิลาแลงก้อนเล็กก่อเป็นแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ก่อก่อเป็นแบบฐานบัวคว่ำ-บัวหงาย ยึดส่วนหน้ากระดานทองไม้ให้เป็นผนังสูงแล้วประดับลูกแก้วอกไก่สองแถบ จากลักษณะรูปแบบและขนาดวัสดุที่นำมาก่อสร้างเป็นแนวกำแพงวัดพระแก้วเช่นนี้นับเป็นหลักฐานที่สำคัญชิ้นหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าโบราณสถานวัดพระแก้วไม่ได้สร้างขึ้นสมัยเดียว แต่คงจะสร้างเพิ่มเติมหรือมีการปฏิสังขรณ์หลายยุคสมัย สิ่งก่อสร้างภายในวัดส่วนใหญ่ใช้ศิลาแลงมีอิฐปนบ้างเล็กน้อย สถาปัตยกรรมที่สำคัญจากด้านหลังมาด้านหน้าประกอบด้วย

- เจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังแบบฐานเตี้ยตั้งอยู่ภายในระเบียงคด ก่อด้วยศิลาแลง รอบฐานสี่เหลี่ยมต่างระดับข้างปุนปั้นครึ่งตัวจำนวน 32 เชือก องค์เจดีย์ส่วนบนเหลือเพียงชั้นมาลัยเถาที่ทำเป็นลักษณะบัวถลาเพียงสองชั้น ถัดขึ้นไปชำรุดหักพัง บนฐานหน้ากระดานสี่เหลี่ยมที่ประดับข้างปุนปั้น มีเจดีย์ประจำมุมทั้งสี่มุม ปัจจุบันเหลือเฉพาะฐานหน้ากระดานกลม สภาพเดิมของเจดีย์องค์นี้จึงมีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงกลมหรือ ทรงระฆัง 5 ยอด มีช้างประดับที่ฐานโคจรรอบ นอกจากนี้ยังมีเจดีย์รายขนาดต่างๆ ทั้งเล็กและใหญ่อยู่รายรอบหลายองค์ จนทำให้พื้นที่ภายในระเบียงคดแน่นและแออัด ซึ่งคงเป็นเจดีย์ที่บรรจุอิฐของเชื้อพระวงศ์เจ้าเมืองกำแพงเพชร

- ระเบียงคด ลักษณะเหมือนศาลาเล็กๆ รูปสี่เหลี่ยมสร้างล้อมรอบเจดีย์ทรงระฆังขนาดใหญ่ประดับข้างปุนปั้นครึ่งตัวก่อด้วยอิฐและศิลาแลง โครงสร้างหลังคาเป็นเครื่องไม้มุงกระเบื้องดินเผาแบบตะขอแต่ได้พังลงหมดแล้ว เหลือเฉพาะเสาอาคารที่เป็นเสาศิลาแลงสี่เหลี่ยม ภายในระเบียงคดเปิดโล่งมีแท่นประดิษฐานพระพุทธรูปก่อด้วยอิฐเป็นแบบฐานบัวคว่ำ-บัวหงาย เดิมประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นประทับนั่งจำนวน 45 องค์ หันพระพักตร์ออกด้านนอก ปัจจุบันองค์พระพุทธรูปชำรุดหักพังเหลือเฉพาะส่วนโกถนศิลาแลง ด้านหลังองค์พระก่ออิฐเป็นผนังสูง

- พระอัฐารศ หรือพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่อยู่ด้านหน้าหรือด้านตะวันออกของเจดีย์ทรงระฆังข้างล้อม องค์พระประดิษฐานภายในซุ้มที่ก่อผนังหนาและสร้างขึ้นโดยเฉพาะสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปเท่านั้น สภาพปัจจุบันพระพุทธรูปและซุ้มหักพังลงหมด เหลือเฉพาะส่วนพระบาททั้ง 2 ข้างที่เป็นโกถนศิลาแลงยาว 1.65 เมตร สันนิษฐานว่าพระอัฐารศที่วัดพระแก้วแห่งนี้คงจะสูงใหญ่ไม่ต่ำกว่า 9 เมตร ในสมัยสุโขทัยนิยมสร้างพระอัฐารศหรือพระพุทธรูปยืนสูง 18 ศอก โดยรับคติความเชื่อมาจากลังกาว่าพระพุทธรูปองค์ทรงสูง 18 ศอกหรือ 9 เมตร ด้วยเหตุนี้ จึงนิยมสร้างรูปพระอัฐารศกันมาก

- วิหารด้านหน้าระเบียงคด ก่อด้วยศิลาแลง แผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีมุขทั้งด้านหน้าและด้านหลัง โดยมุขด้านหลังจะยื่นเข้าไปในระเบียงคดจนเกือบจะถึงฐานเจดีย์ทรงระฆังข้างล้อมรอบ

จากลักษณะแผนผังดังกล่าวเห็นได้ชัดว่าพระอัฐารสหรือพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ที่ประดิษฐานภายใน
ซุ้มจะอยู่ที่มุขด้านหลังของวิหารหลังนี้ ลักษณะฐานวิหารเป็นแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่ เสาอาคารเป็นเสา
แปดเหลี่ยม ส่วนเครื่องบนซึ่งเป็นไม้หักพังลงหมดแล้ว มุขด้านหน้าจะยกพื้นสูง ภายในโถงวิหารมีฐาน
ชุกชีหรือแท่นประดิษฐานพระประธานโดยก่อเป็นแบบฐานบัวคว่ำ-บัวหงายซ้อนกัน 2 ชั้น ซึ่งฐานชั้นบน
สูงจากระดับพื้นวิหารประมาณ 2.5 เมตร

- วิหารประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย 2 องค์ และปางไสยาสน์ 1 องค์
วิหารหลังนี้ตั้งอยู่บริเวณตอนกลางของวัด ก่อด้วยศิลาแลงแผนผังอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ฐานวิหาร
เป็นแบบฐานหน้ากระดานชั้นเดียวประดับลวดลายปูนปั้นเรื่องรามเกียรติ์ แต่ปัจจุบันปูนปั้นกะเทาะหลุด
ชิ้นส่วนปูนปั้นที่นำไปจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกำแพงเพชร ที่เป็นภาพบุคคลแสดงลักษณะ
การนุ่งผ้าแบบเขมร⁽³²⁾ ซึ่งแสดงถึงอิทธิพลศิลปะเขมรที่เข้ามาปะปนในงานศิลปะเมืองกำแพงเพชร แต่อาจ
จะไม่ใช่อิทธิพลที่รับมาจากประเทศเขมรโดยตรง คงจะสืบทอดมาจากแหล่งอื่นซึ่งอาจจะผ่านมาทางกรุงศรี
อยุธยา ภายในวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ 3 องค์ เป็นพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย
2 องค์ ขนาดหน้าตักกว้าง 4.40 เมตร และพระพุทธรูปปางไสยาสน์หรือพระนอนหันพระเศียรไปทางทิศใต้
อยู่ด้านหน้าพระนั่ง ขนาดองค์พระนอนยาว 9.50 เมตร ลักษณะพระพักตร์ของพระพุทธรูปปูนปั้นทั้ง
3 องค์ ค่อนข้างเป็นสี่เหลี่ยมตามแบบศิลปะอุททองหรืออยุธยาตอนต้น พระขนงจะต่อกันคล้ายกับรูปปีกกา
พระเนตรจะเรียวยาวเล็ก ปลายพระเนตรแหลมขึ้นไปและเรียวออกไปมาก ลักษณะดังกล่าวจะแตกต่างจากพระ
พุทธรูปแบบศิลปะสุโขทัยที่พบในเมืองกำแพงเพชร ด้านข้างและด้านหลังพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย
ทั้ง 2 องค์มีเจดีย์รายทรงระฆังก่อด้วยศิลาแลงรวม 7 องค์และมีพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดเล็กประดิษฐาน
บนแท่นรวม 18 องค์ แต่ปัจจุบันพระพุทธรูปดังกล่าวชำรุดหักพังจนเหลือเฉพาะ โกลนศิลาแลงเท่านั้น
วิหารหลังนี้เดิมก่อผนังสูงแล้วเจาะผนังระหว่างเสาเป็นซุ้มลูกกรงที่เรียกกันว่าผนังช่องลม

บริเวณตอนกลางของวัดพระแก้วนอกจากวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นแบบ
ศิลปะอุททองแล้ว ยังมีฐานวิหารที่สร้างเบียดชิดกันอีกสามหลัง และโดยรอบยังมีเจดีย์รายทั้งเล็กและใหญ่
อีกหลายองค์ ซึ่งเจดีย์รายเหล่านี้คงใช้บรรจุอัฐิของเชื้อพระวงศ์เจ้าเมืองกำแพงเพชรเช่นเดียวกับเจดีย์ราย ที่
อยู่ภายในระเบียงคด

- เจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆัง ตั้งอยู่ด้านหน้าหรือด้านตะวันออกของวิหารพระพุทธรูป
แบบศิลปะอุททอง ก่อด้วยศิลาแลง องค์เจดีย์ตั้งอยู่บนฐานไพทีที่มีวิหารอีกหลังหนึ่งอยู่บนฐานเดียวกัน ฐาน
สี่เหลี่ยมล่างทำเป็นซุ้มกุหา มีสิงห์ปูนปั้นอยู่ในซุ้มกุหาโดยรอบรวม 32 ตัว แต่ชำรุดหมดแล้ว ถัดขึ้นไปเป็น
ฐานแปดเหลี่ยมทำซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นจำนวน 16 ซุ้ม พระพุทธรูปส่วนใหญ่ชำรุดเช่นเดียว
กัน จากนั้นจึงเป็นชั้นมาลัยเถาที่ทำเป็นชุดบัวถลาลดหลั่นกันสามชั้นรองรับองค์ระฆัง ส่วนล่างขององค์
ระฆังยังปรากฏแนวบัวปูนปั้นที่ทำเป็นแถวกลีบบัวหงายและบัวคว่ำหรือที่เรียกว่าบัวปากระฆัง เหนือองค์

ระฆังเป็นบัลลังก์มีรูปแบบเป็นฐานบัว แต่บัลลังก์ของเจดีย์องค์นี้จะแปลกกว่าแห่งอื่นๆคือ ทำเป็นซุ้มออกมาทั้งสี่ทิศ ขึ้นไปเป็นแกนปล้องโถงที่มีลักษณะกลมและประดับลูกแก้วออกไก่อสองแถบ จากนั้นจึงเป็นปล้องโถงและปลีซึ่งเป็นกรวยยอดสุดของเจดีย์ทรงระฆังองค์นี้

- ด้านหน้าเจดีย์ทรงระฆังสิงห์ล้อมรอบเป็นวิหารซึ่งตั้งอยู่บนฐานไพทีเดียวกับฐานวิหาร ยกพื้นสูงจากฐานไพทีเล็กน้อย เสารับเครื่องบนมีทั้งเสาสี่เหลี่ยมและเสากลม วิหารหลังนี้เดิมก่อผนังสูงและเจาะผนังเป็นช่องลูกกรงที่เรียกว่าผนังช่องลม ซึ่งร่องรอยการก่อผนังสูงยังเห็นได้ชัดเจนเสาสี่เหลี่ยมที่อยู่ห้องสุดท้าย

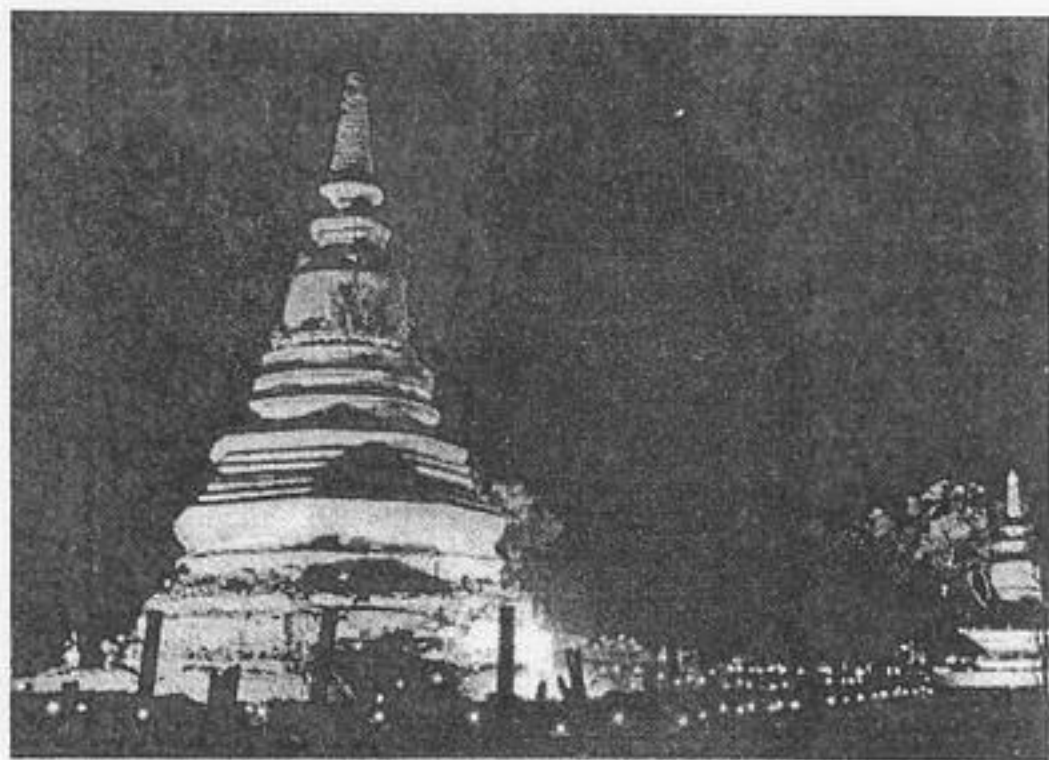
- ตอนหน้าสุดของวัดพระแก้วเป็นฐานไพทีขนาดใหญ่ ยกพื้นสูงก่อด้วยศิลาแลง กว้าง 32 เมตร ยาว 86 เมตร ลักษณะฐานเป็นแบบฐานบัวลูกแก้วออกไก่อมุมเฉพาะด้านหน้า มีบันไดขนานสองข้างย่อมุม ส่วนด้านหลังมีบันไดหนึ่งทาง บนฐานไพทีตอนหน้าทำเป็นฐานอุโบสถที่มีมุขเด็จทางด้านหน้าและมีบันไดขนานสองข้างมุขเด็จ พบใบเสมาหินชนวนล้อมรอบอุโบสถแห่งนี้ ภายในอุโบสถมีฐานชุกชีประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ซึ่งปัจจุบันเหลือเฉพาะ โกลนศิลาแลง เสาอาคารเป็นแบบสี่เหลี่ยม แต่ละช่องเสาก่อผนังสูงเพียงเล็กน้อย จากการขุดแต่งเมื่อปี พ.ศ. 2508-2511 ได้พบกระเบื้อง มุงหลังคาทั้งแบบตะขอและกระเบื้องแบบกาบกล้วยหรือที่เรียกว่ากระเบื้องแบบศิลปะอยุธยา ติดกับฐานด้านหลังอุโบสถก่อเป็นฐานหน้ากระดานสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ซ้อนสามชั้นไม่ทราบรูปทรงเดิมที่แท้จริง ถัดไปทางตอนหลังหรือทางตะวันตกเป็นฐานบัวย่อมุมงดงามมาก หน้ากระดานท้องไม้ประดับแถบลูกฟัก ส่วนยอดหักพังลงหมด

จากการศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรม อาจจะกล่าวได้ว่ากลุ่มโบราณสถานที่เก่าสุดของวัดพระแก้วที่น่าจะสร้างในช่วงสมัยสุโขทัยคือกลุ่มโบราณสถานที่อยู่ตอนหลัง ซึ่งประกอบด้วยเจดีย์ทรงระฆังฐานเตี้ยที่ประดับข้างปูนปั้นโดยรอบ พระพุทธรูปยืนหรือพระอัฐารสที่เหลือเพียงพระบาท 2 ข้าง และวิหารที่อยู่ด้านหน้า รวมทั้งกำแพงวัดในช่วงบริเวณนี้ซึ่งใช้เสาหินขนาดใหญ่ปักเรียงติดต่อกันไปและมีทับหลังศิลาแลงวางพาดด้านบน ส่วนโบราณสถานอื่นๆคงจะสร้างเพิ่มเติมในช่วงสมัยอยุธยา โดยเฉพาะฐานไพทีขนาดใหญ่ที่อยู่ตอนหน้าสุดน่าจะสร้างหลังสุด เนื่องจากในสมัยอยุธยานิยมที่จะสร้างอุโบสถให้มีขนาดใหญ่และเป็นแกนหลักของวัด

จากเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธรูปหินที่กล่าวไว้ในตำนานพระพุทธรูปหินของพระโพธิ์ธรรมาธิราชธิราชธิราช ในปี พ.ศ. 1994-2000 และในคัมภีร์ชินมาลีปกรณ์ซึ่งพระรัตนปัญญาเถระได้เรียบเรียงไว้ในปี พ.ศ. 2060-2071 ได้กล่าวถึงการอัญเชิญพระพุทธรูปหินมาประดิษฐานที่เมืองกำแพงเพชร ในสมัยพระยาญาณดิส (คิปปัญญาอำมาตย์) เป็นเจ้าเมือง ระยะเวลาดังกล่าวตรงกับช่วงสมัยพระเจ้าลิไทแห่งกรุงสุโขทัย และพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว) แห่งกรุงศรีอยุธยา พระพุทธรูปหินที่ประดิษฐานที่เมืองกำแพงเพชรน่าจะประดิษฐานที่วัดพระแก้วแห่งนี้

2. วัดพระธาตุ โบราณสถานวัดพระธาตุ อยู่ทางด้านหน้าหรือด้านตะวันออกของวัดพระแก้ว แผนผังบริเวณวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีแนวกำแพงเพชรวัดแสดงขอบเขตโดยรอบทั้งสี่ด้าน มีประตูวัดเฉพาะด้านหน้าด้านเดียว การวางผังอาคารสิ่งก่อสร้างไม่ตรงตามแกนทิศตะวันออก-ตะวันตก ด้านหน้าวัดจะหันไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ เพื่อให้สอดคล้องกับลักษณะผังเมืองที่วางไม่ตรงตามแกนทิศเช่นเดียวกัน การจัดตำแหน่งสิ่งก่อสร้างภายในวัดประกอบด้วยวิหารอยู่ทางด้านหน้า ถัดไปเป็นเจดีย์ประธาน ลักษณะเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังแบบศิลปปะสุโขทัย มีระเบียงคดรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าล้อมรอบเจดีย์ประธาน ฐานระเบียงคดด้านหน้าจะเชื่อมต่อกับฐานวิหารด้านข้าง ทำให้ส่วนหลังของวิหารอยู่ภายในระเบียงคด ด้านหน้าของวิหารมีเจดีย์รายเป็นแบบเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังเช่นเดียวกับเจดีย์ประธานตั้งอยู่ 2 องค์ เนื่องจากวัดพระธาตุตั้งอยู่ภายในเมืองและเป็นวัดกลางเมืองควบคู่กับวัดพระแก้วจึงมีเฉพาะเขตพุทธาวาสเท่านั้น ไม่ปรากฏเขตสังฆาวาสหรือเขตสงฆ์ การวางผังอาคารสิ่งก่อสร้างดังกล่าวข้างต้นอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นรูปแบบเฉพาะที่พบที่เมืองกำแพงเพชร ที่เป็นการผสมผสานระหว่างรูปแบบของผังวัดในศิลปปะสุโขทัยกับอยุธยา กล่าวคือ การกำหนดวิหารให้อยู่ด้านหน้าเจดีย์ประธานที่เป็นเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆัง เป็นรูปแบบที่นิยมแพร่หลายในสมัยสุโขทัย ส่วนการสร้างระเบียงคดรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าล้อมรอบเจดีย์ประธาน และเชื่อมต่อกับฐานวิหารด้านข้าง จนส่วนหลังของวิหารอยู่ภายในระเบียงคดนั้น เป็นรูปแบบที่พบทั่วไปในช่วงสมัยอยุธยาตอนต้น เช่น วัดพุทธไสยาสน์ วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ เป็นต้น

วิหารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ฐานก่อเป็นแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่มีมุขหน้าหลัง มีบันไดทางขึ้นด้านหน้าสองทาง และบันไดทางด้านข้างทั้งสองด้านที่เชื่อมต่อกับระเบียงคด เสารับเครื่องบนเป็นเสาศิลาแลงสี่เหลี่ยมเป็นลักษณะอาคารโถงหรือวิหารโถง ภายในมีแท่นประดิษฐานพระพุทธรูปหรือฐานชุกชี จากการขุดแต่งวิหารหลังนี้ในปี พ.ศ. 2527 พบว่าฐานชุกชีมีการสร้างซ้อนทับกัน 2 ครั้ง รูปแบบสมัยแรกก่อเป็นแบบฐานบัวคว่ำ-บัวหงาย ด้านหน้าย่อมุม สมัยหลังมีการก่อสร้างขยายฐานให้ใหญ่กว่าเดิม

เจดีย์ประธานเป็นลักษณะเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังแบบศิลปปะสุโขทัยสกุลช่างเมืองกำแพงเพชร องค์เจดีย์ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมและฐานแปดเหลี่ยมที่ซ้อนลดหลั่นกันขึ้นมา ภายใต้อันตรธานของระฆังทำเป็นแบบบัวกลีบสามชั้น องค์ระฆังค่อนข้างเล็ก ปากระฆังไม่พวยออกมากนัก ยังปรากฏร่องรอยปูนปั้นรูปกลีบบัวประดับปากระฆังหรือที่เรียกบัวปากระฆัง ถัดขึ้นไปเป็นบัลลังก์

แบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่ย่อเหลี่ยมไม้สิบสอง บัลลังก์ประดับลูกแก้วอกไก่ 2 แถบ แถบปล้องไฉนที่รอง

รับส่วนยอดจะประดับลูกแก้วออกไก่อสองแถบเช่นเดียวกัน จากนั้นจะเป็นส่วนยอดเจดีย์ซึ่งประกอบด้วย ส่วนที่เรียกว่าบัวฝ่าละมี ปล้องโฉนและปลียอด

ลักษณะเจดีย์ทรงระฆังที่ตั้งอยู่บนฐานแปดเหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกันหลายชั้นทำให้องค์เจดีย์สูงเพรียว องค์ระฆังค่อนข้างเล็กและอยู่ในตำแหน่งที่สูงจากระดับพื้นดินมาก รูปแบบเช่นนี้ไม่พบที่เมืองสุโขทัยแต่จะปรากฏทั่วไปที่เมืองกำแพงเพชร จนอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นรูปแบบเฉพาะที่มีการสร้างสรรค์ที่เมืองกำแพงเพชรแห่งนี้

เจดีย์รายด้านหน้าวิหารสององค์ลักษณะเหมือนกับเจดีย์ประธาน แต่มีขนาดย่อมกว่า องค์ที่อยู่บริเวณมุมตะวันออกเฉียงใต้สภาพค่อนข้างสมบูรณ์ มีข้อพิเศษประการหนึ่งของเจดีย์รายองค์นี้คือส่วนปลียอดมีการประดับลวดลายปูนปั้นรูปกลีบบัวเรียงซ้อนกันหลายชั้นที่เรียกกันว่าบัวกลุ่ม

ระเบียงคด เป็นอาคาร รูปสี่เหลี่ยมล้อมเจดีย์ประธาน ฐานด้านหน้าเชื่อมต่อกับฐานวิหารด้านข้าง ภายในระเบียงคดเปิดโล่งมีผนังก่อด้วยอิฐเฉพาะด้านหลัง ภายในมีแท่นประดิษฐานพระพุทธรูปเป็นแบบฐานบัวคว่ำ-บัวหงายก่อด้วยอิฐ เดิมประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นรวม 41 องค์ แต่ปัจจุบันพระพุทธรูปชำรุดหักพังจนหมด เสารองรับหลังคาเป็นเสาศิลาแลงสี่เหลี่ยมแท่งเดียวตลอด หลังคาจะใช้กระเบื้องดินเผาแบบตะขอ

เจดีย์ประธานที่ทำเป็นแบบเจดีย์ทรงระฆังฐานสูงที่วัดศรีพิจิตรกิตติกลารามนอกเมืองสุโขทัยด้านทิศใต้ ศิลาจารึกพบที่วัดแห่งนี้ระบุศักราชการก่อสร้างตรงกับ พ.ศ.1943 และกล่าวถึงการนิมนต์พระสงฆ์จากเมืองกำแพงเพชรมาดำเนินการสร้างวัด จึงอาจเป็นไปได้ว่าเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังแบบฐานสูงของวัดศรีพิจิตรกิตติกลารามรับอิทธิพลมาจากเมืองกำแพงเพชร ดังนั้นเจดีย์ทรงระฆังแบบทรงสูงของวัดมหาธาตุจึงน่าจะมีมาก่อนการสร้างวัดศรีพิจิตรกิตติกลาราม หรือก่อน พ.ศ. 1943 แล้ว อาจจะอยู่ในช่วงต้นของพุทธศตวรรษที่ 19

3. เขตวังโบราณหรือสระมน บริเวณที่เป็นเขตวังโบราณของเมืองกำแพงเพชรหรือที่เรียกกันว่าสระมนตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือของวัดพระแก้ว ใกล้กับกำแพงเมืองด้านทิศเหนือบริเวณประตูสะพานโคม ลักษณะผังบริเวณเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีแนวคันดินเป็นขอบเขตรอบนอก ภายในคันดินมีคูน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนานกับแนวคันดินด้านนอก คูน้ำจะแบ่งพื้นที่ออกเป็นสองส่วน คือเขตชั้นในกับเขตชั้นนอก ตรงกลางพื้นที่ที่มีสระรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่เรียกว่าสระมน

กรมศิลปากรได้ขุดลอกสระมนในปี 2508 และในปี พ.ศ.2526-2527 ได้ดำเนินการขุดคันดินและขุดแต่งเนินดินบริเวณทางด้านทิศใต้ที่อยู่ก่อนไปทางวัดพระแก้ว ได้พบฐานอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าก่อด้วยศิลาแลง เครื่องบนเป็นเครื่องไม้ มุงหลังคากระเบื้องดินเผาแบบตะขอซึ่งพบกระจัดกระจายอยู่ทั่วไป ส่วนแนวคันดินด้านทิศใต้หรือด้านติดกับวัดพระแก้วได้ขุดพบแนวกำแพงวังก่อด้วยอิฐและศิลาแลง

การขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณพื้นที่ ใกล้กับคูน้ำด้านทิศใต้ ได้พบเศษกระเบื้องดินเผาแบบตะขोเป็นจำนวนมาก เข้าใจว่าเป็นกระเบื้องมุงหลังคาของอาคารที่สร้างด้วยไม้ นอกจากนี้ยังพบโบราณวัตถุที่สำคัญ เช่น แหวนสำริด โชคล้องประตูลำริด เศษภาชนะดินเผาประเภทเครื่องถ้วยสังคโลก และเครื่องถ้วยจีนประเภทเครื่องลายครามแบบสมัยราชวงศ์หมิง

จากหลักฐานทางโบราณคดีดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ภายในคันดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหรือที่เรียกกันว่าสระมน เป็นเขตที่อยู่อาศัย และเนื่องจากอยู่บริเวณกึ่งกลางเมืองใกล้กับวัดศูนย์กลางคือวัดพระแก้ว บริเวณดังกล่าวจึงน่าจะเป็นที่ตั้งของวังเจ้าเมืองกำแพงเพชร

4. ศาลพระอิศวร อยู่ภายในกำแพงเมือง ทางด้านตะวันออกหรือด้านหน้าของวัดพระธาตุ เป็นศาสนสถานในศาสนาพราหมณ์ ฐานอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้าง 11 เมตร ยาว 29 เมตร ก่อด้วยศิลาแลงเป็นแบบฐานหน้ากระดานชั้นเดียว หันหน้าไปทางด้านตะวันออก มีบันไดเล็กๆ ขึ้นไปบนฐานชั้นบน ข้างบนมีแท่นประดิษฐานเทวรูป เสาและเครื่องบนลงเป็นไม้ปัจจุบันหักพังหมด ศาลพระอิศวรแห่งนี้เคยเป็นที่ประดิษฐานเทวรูปพระอิศวรสำริดขนาดใหญ่มีจารึกที่ฐานเทวรูปว่าเจ้าพระยาศรีธรรมมาโศกราช สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2053 หรือตรงกับสมัยกรุงศรีอยุธยา นอกจากเทวรูปพระอิศวรแล้วยังมีเทวรูป

พระนารายณ์และพระอุมา(หรือพระลักษมี)ประดิษฐานรวมอยู่ด้วย แต่อาจจะเป็นไปได้ว่านำไปประดิษฐานไว้ภายหลัง หรือนำมาจากที่อื่น เนื่องจากลักษณะทางปร (หรือพระลักษมี) เป็นลักษณะศิลปกรรมแบบสุโขทัย ปัจจุบันเทวรูปทั้งสามองค์ได้นำไปจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกำแพงเพชร การที่เมืองกำแพงเพชรซึ่งชาวเมืองนับถือพุทธศาสนาลัทธิหินยานอย่างแน่นแฟ้น แต่เจ้าเมืองได้หล่อเทวรูปพระอิศวรและประดิษฐานไว้ในเมือง ก็เพราะเหตุที่ว่าในสมัยนั้นเจ้าเมืองที่ทรงนับถือศาสนาพุทธจำต้องอุปถัมภ์ศาสนาพราหมณ์ด้วย เพราะพราหมณ์จะเป็นผู้ประกอบพระราชพิธีต่างๆ ให้กับราชสำนักและเป็นผู้รักษาคัมภีร์ธรรมศาสตร์ที่ใช้ในการปกครองบ้านเมือง

5. วัดกะโลทัย ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองทางด้านตะวันออก วัดหันหน้าไปทางทิศตะวันออก สิ่งก่อสร้างสำคัญภายในวัดประกอบด้วยวิหารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านหลังวิหารเป็นเจดีย์ประธานทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ซึ่งทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิงหรือฝั่งเมืองกำแพงเพชรมีเจดีย์ประธานทรงพุ่ม

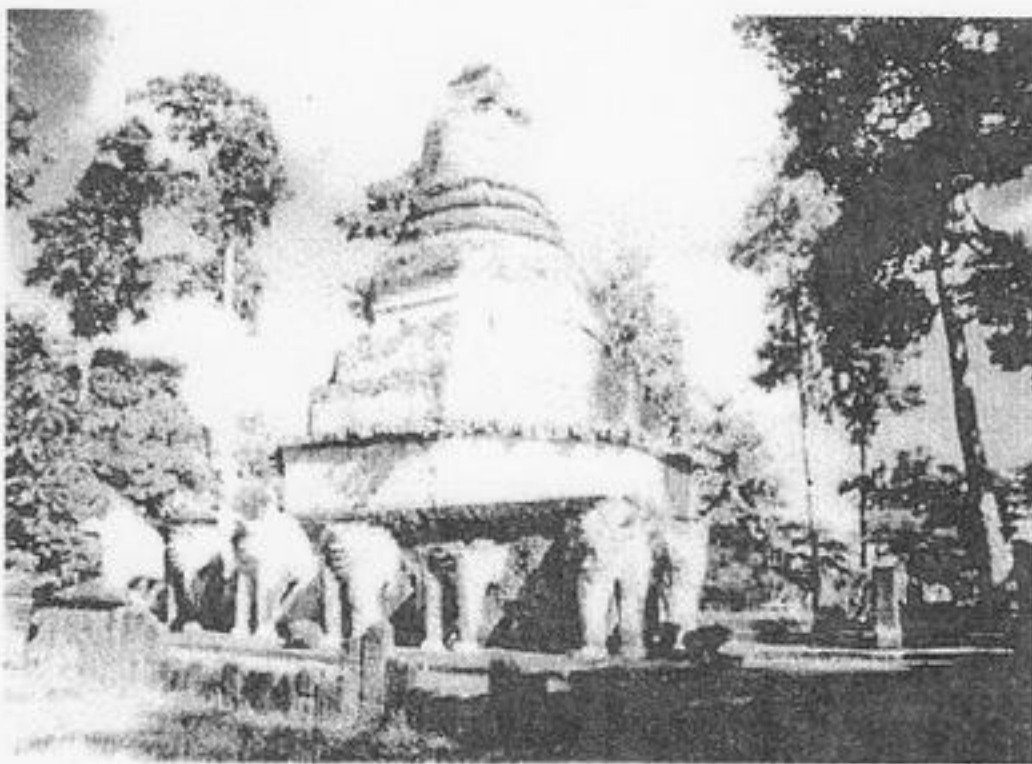
ข้าวบิณฑ์แห่งเดียว คือที่วัดกะโลทัยนี้ จึงอาจจะเป็นไปได้ที่เป็นโบราณสถานร่วมสมัยกับเมืองนครชุมก่อน
จะย้ายศูนย์กลางเมืองมาอยู่ฝั่งเมืองกำแพงเพชร

ลักษณะเจดีย์ทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ของวัดกะโลทัย ฐานล่างทำเป็นแบบ
ฐานหน้ากระดานซ้อนลดหลั่น 4 ชั้น ก่อด้วยศิลาแลง เฉพาะฐานหน้ากระดานชั้นที่ 4 จึงก่อด้วยอิฐ ถัดขึ้น
ไปเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ที่ปรับทรงให้สูงขึ้น โดยประดับลูกแก้วอกไก่ตรงส่วนท้องไม้สองแถบ ถัดขึ้น
ไปเป็นฐานแว่นฟ้าย่อเหลี่ยมยี่สิบซ้อนกันสองชั้นรองรับส่วนเรือนธาตุที่ทำย่อเหลี่ยมยี่สิบเช่นเดียวกัน จาก
นั้นเป็นส่วนยอดซึ่งเป็นทรงดอกบัวตูม ถัดจากดอกบัวตูมขึ้นไปเป็นกรวยเรียบอันเป็นส่วนยอดของเจดีย์ซึ่ง
ปัจจุบันส่วนยอดหักพังแล้ว

รูปแบบเจดีย์พุ่มข้าวบิณฑ์ของวัดกะโลทัยเป็นแบบที่ปรากฏทั่วไปทั้งที่เมืองนครชุมและที่
กรุงสุโขทัย เชื่อกันว่าเจดีย์แห่งนี้จะเก่ากว่าเจดีย์อื่นๆทางฝั่งเมืองกำแพงเพชร

6. วัดช้าง ตั้งอยู่นอกเมืองกำแพงเพชรด้านทิศเหนือ ลักษณะผังวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหันหน้า
ไปทางทิศตะวันออกตรงตามแกนทิศ บริเวณวัดล้อมรอบด้วยคูน้ำ ด้านในคูน้ำมีกำแพงวัดก่อด้วยศิลาแลง
อีกชั้นหนึ่ง สิ่งก่อสร้างสำคัญภายในวัดประกอบด้วยวิหาร เจดีย์ประธานทรงระฆังแบบสุโขทัยและเจดีย์
รายจำนวน 3 องค์ กำแพงแก้วก่อด้วยศิลาแลงเช่นเดียวกับกำแพงวัดสร้างล้อมรอบเจดีย์ประธาน แนว
กำแพงแก้วด้านหน้าจะเชื่อมกับฐานวิหารทั้งสองด้าน ส่วนหลังของวิหารจะอยู่ภายในกำแพงแก้วคล้ายกับ
แผนผังวัดพระธาตุ อุโบสถจะอยู่นอกคูน้ำด้านทิศใต้ปัจจุบันเหลือเฉพาะฐานก่อด้วยศิลาแลง

ลักษณะวิหาร เป็นอาคารแบบจตุรมุข ทำฐานหน้ากระดานเตี้ย มุขด้านหน้าทำเป็นโถงยาว
กว่ามุขด้านข้างและมุขด้านหลัง กำแพงแก้วจะเชื่อมต่อกับมุขด้านข้างทั้งสองด้าน ทำให้มุขด้านหลังอยู่ภายใน
กำแพงแก้ว เสารองรับเครื่องบนเป็นเสาศิลาแลงสี่เหลี่ยม ก่อผนังด้านข้างสูงมาเพียงเล็กน้อยเป็น
ลักษณะอาคารโถงหรือวิหารโถง

เจดีย์ประธานเป็นลักษณะเจดีย์ทรงระฆัง
แบบสุโขทัย ฐานสี่เหลี่ยม ตอนล่างประดับช้าง
ปูนปั้นไหลออกมาครึ่งตัวจำนวน 18 เชือก ด้าน
ตะวันออกทำเป็นซุ้มพระ ถัดขึ้นไปทำเป็นฐาน
หน้ากระดานแปดเหลี่ยมซ้อน 3 ชั้น แล้วจึง
เป็นฐานบัวแปดเหลี่ยม ชั้นมาลัยเถาเป็นแบบ
ชุดบัวดลา 3 ชั้น รองรับองค์ระฆังที่ยังปรากฏ
ร่องรอยปูนปั้นบัวปากระฆังให้เห็นบางส่วน
บัลลังก์เป็นแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ส่วนยอด

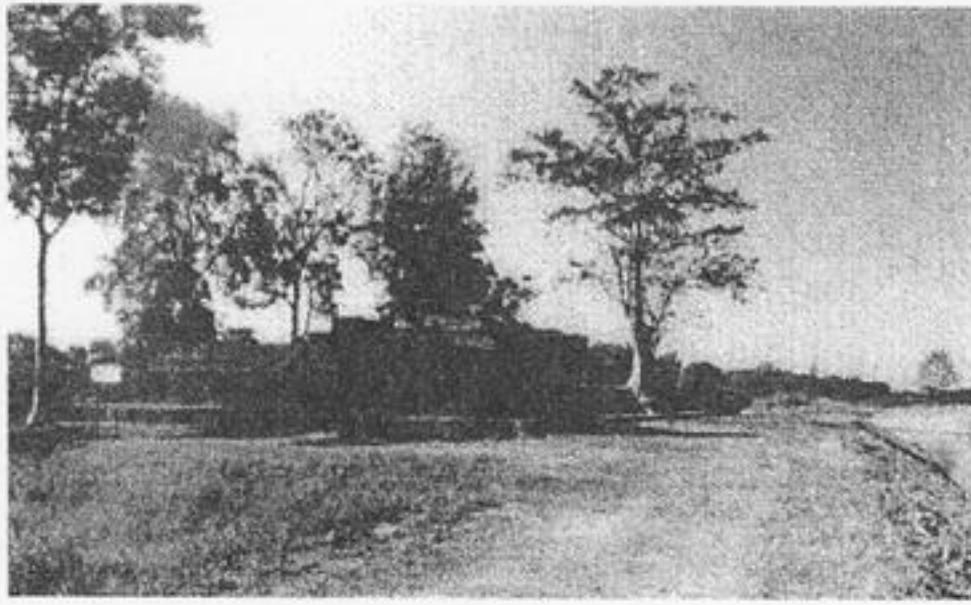
ถัดขึ้นไปชำรุดพังทลาย รูปแบบเจดีย์ประธานแห่งนี้เป็นแบบเจดีย์ทรงระฆังบนฐานแปดเหลี่ยมที่พบทั่วไปในเขตเมืองกำแพงเพชร

เจดีย์รายสามองค์อยู่ด้านหลังเจดีย์ประธาน เจดีย์องค์ที่ตั้งอยู่บริเวณมุมตะวันตกเฉียงใต้ส่วนที่เป็นมัลลยเถาสามชั้นรองรับองค์ระฆังไม่ได้ทำเป็นแบบชุกบัลลวลาในแบบศิลปะสุโขทัยดังเช่นเจดีย์ประธานแต่มีลักษณะเหมือนกับพวงมัลลยซ้อนกันสามชั้น หรือเป็นแบบมัลลยลูกแก้ว ซึ่งเป็นรูปแบบของมัลลยเถาที่รองรับองค์ระฆังของเจดีย์ในศิลปะอยุธยา เจดีย์รายองค์นี้จึงน่าจะสร้างในสมัยอยุธยาหลังเจดีย์ประธาน

7. วัดคงหวาย ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ ห่างจากประตูสะพานโคมออกมาประมาณ 500 เมตร อยู่ริมทางหลวงหมายเลข 101 (กำแพงเพชร - สุโขทัย) เจดีย์ประธานเป็นแบบทรงระฆัง ฐานล่างก่อด้วยศิลาแลง ถัดขึ้นไปจึงก่อด้วยอิฐมีซุ้มพระด้านหน้า ลักษณะเด่นของเจดีย์องค์นี้คือการเพิ่มส่วนฐานให้ซ้อนลดหลั่นกันหลายชั้นจนทำให้ทรงเจดีย์เพียวชะลูด องค์ระฆังเล็กลงมากเมื่อเปรียบเทียบกับเจดีย์ทรงระฆังวัดมหาธาตุภายในกำแพงเมือง องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมขององค์เจดีย์ ฐานล่างเป็นฐานหน้ากระดานแปดเหลี่ยมซ้อนสามชั้น ขึ้นมาเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่แปดเหลี่ยมซ้อนลดหลั่นสองชั้น ฐานบัวตอนล่างจะทำสูงประดับลูกแก้วอกไก่สองแถบ ฐานบัวชั้นบนประดับลูกแก้วอกไก่แถบเดียว ถัดขึ้นมาเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ที่ทำเป็นแบบฐานกลมอีกหนึ่งชั้นแล้วจึงเป็นมัลลยเถาที่ทำเป็นฐานบัวลวลา 3 ชั้นเพื่อรองรับองค์ระฆัง องค์ระฆังและส่วนยอดชำรุดหักพัง จากลักษณะการสร้างฐานแบบต่างๆซ้อนลดหลั่นกันหลายชั้นจึงบ่งชี้ให้เห็นว่าส่วนองค์ระฆังมีขนาดเล็ก

วิหารตั้งอยู่ด้านหน้าเจดีย์ประธาน ก่อด้วยศิลาแลงและอิฐเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าไม่ย่อมุม มีขนาด 5 ห้องหรือ 5 ช่วงเสา มีบันไดทางขึ้น - ลง ทั้งด้านหน้าและด้านหลัง เสาอาคารเป็นเสาศิลาแลงสี่เหลี่ยม ภายในอาคารมีฐานชุกชีประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นเป็นพระประธานของวัด องค์พระพุทธรูปเหลือเฉพาะส่วนพระวรกายที่ก่อศิลาแลงเป็นแกน รอบฐานพระพุทธรูปประดับลายปูนปั้นเป็นรูป กลีบบัวคว่ำและบัวหงายและมีเส้นเกสรบัวประกอบงดงามมาก ลายกลีบบัวปูนปั้นนี้คล้ายกับฐานกลีบบัวคว่ำบัวหงายของพระพุทธรูปสำริดแบบศิลปะเขียงแสนรุ่นแรก จึงอาจจะได้รับอิทธิพลจากศิลปะทางเหนือหรือล้านนาแล้วนำมาผสมผสานกับศิลปะสุโขทัย

8. วัดสระแก้ว ตั้งอยู่นอกเมืองทางด้านทิศเหนือ ระหว่างเส้นทางเข้าสู่เขตอรัญญิกของเมืองกำแพงเพชรบริเวณวัดมีคูน้ำล้อมรอบ ด้านทิศเหนือติดกับคลองส่งน้ำโบราณที่เรียกว่า คลองท่อทองแดง สิ่งก่อสร้างปรากฏหลักฐานเฉพาะอาคารที่เป็นอุโบสถตั้งอยู่บนฐานหน้ากระดานหรือฐานเขียงซ้อนลดหลั่นกันถึง 4 ชั้น ก่อด้วยศิลาแลงตลอด มีบันไดทางขึ้นอยู่ทางด้านหน้าอุโบสถซึ่งตั้งอยู่บนฐานชั้นที่ 4 ก่อด้วยศิลาแลงเสริมอิฐเล็กน้อย มีแท่นปักใบเสมาหินชนวนโดยรอบ ด้านข้างของตัวอุโบสถปรากฏแนวเสาที่เรียกว่าพะไลติดชิดแนวฐานทั้งสองข้าง เสดังกล่าวไว้รองรับชายคาที่ยื่นออกมาหรือที่เรียกว่าปีกนก

จากการที่ในบริเวณวัดปรากฏการก่อสร้างเฉพาะพระอุโบสถเท่านั้นไม่ปรากฏอาคารอื่นๆประกอบ จึงอาจจะเป็นไปได้ว่าอุโบสถแห่งนี้เป็นอุโบสถกลางที่ใช้ประกอบสังฆกรรมกรรมที่วัดในบริเวณใกล้เคียงไม่มีอุโบสถ

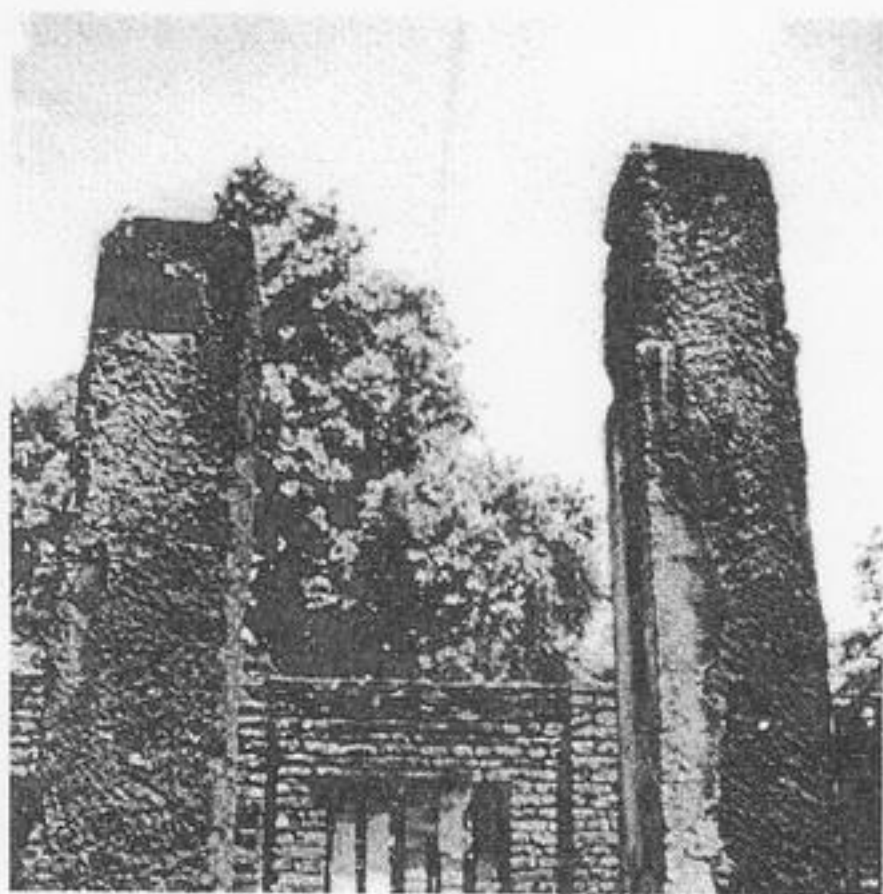
9. คลองส่งน้ำโบราณ (คลองท่อทองแดง) อยู่ทางด้านทิศเหนือของเมือง ชาวบ้านเรียกว่าคลองท่อทองแดง เริ่มต้นรับน้ำจากแม่น้ำปิงตรงบริเวณใต้หนองปลิงแล้วต่อไปจนถึงบริเวณเมืองบางพานในเขตอำเภอพรานกระต่าย

จารึกฐานรอบบาทเทวรูปพระอิศวรสำริด พบที่เมืองกำแพงเพชรกล่าวว่าเจ้าพระยาศรีธรรมมาโสกราชได้ประดิษฐานเทวรูปองค์นี้ในปี พ.ศ. 2053 ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 แห่งกรุงศรีอยุธยา ข้อความบางตอนในจารึกได้กล่าวไว้ว่า “...อนึ่ง ท่อปู่พระยาร่วงทำเอาน้ำไปถึงบางพานนั้นก็ถมหายล้น และเขาย่อมทำนาทางฟ้า และหาที่อนั้นพบ กระทำเอาน้ำเข้าไปเลี้ยงนาให้เป็นนาเหมือนนาฝ่ายมิได้เป็นนาทางฟ้า...”

จากการศึกษาภาพถ่ายทางอากาศปรากฏว่าแนวคลองที่จะนำน้ำจากกำแพงเพชรไปถึงเมืองบางพานได้ มีคลองส่งน้ำแห่งนี้เพียงแห่งเดียว จึงสันนิษฐานได้ว่า น่าจะเป็นเส้นทางน้ำเส้นเดียวกับที่กล่าวในจารึกฐานพระอิศวรที่เรียกว่า “ท่อบุ่พระยาร่วง” และการที่จารึกเรียกคลองส่งน้ำว่าท่อบุ่พระยาร่วงย่อมแสดงให้เห็นว่าท่อน้ำหรือคลองส่งน้ำนั้นได้สร้างมานานแล้วตั้งแต่สมัยปู่พระยาร่วงก็คือนับตั้งแต่สมัยสุโขทัย

กรมชลประทานได้ดำเนินการขุดลอกคลองท่อทองแดง โดยจัดทำเป็นโครงการพระราชดำริ พ.ศ. 2524 - 2528 เรียกชื่อว่า “โครงการพระราชดำริคลองท่อทองแดง” โดยขุดลอกคลองท่อทองแดงเพื่อนำน้ำจากแม่น้ำปิงให้น้ำไหลไปเชื่อมต่อกับคลองห้วยทรายไปจนถึงเมืองบางพานเขตอำเภอพรานกระต่าย ซึ่งน้ำที่ผ่านคลองส่งน้ำโบราณแห่งนี้ให้ประโยชน์ต่อพื้นที่ในเขตอำเภอเมืองกำแพงเพชรและอำเภอพรานกระต่ายได้ถึง 33,500 ไร่ ในระหว่างการขุดลอกที่บริเวณปากคลองท่อทองแดงเชื่อมต่อกับแม่น้ำปิง เจ้าหน้าที่โครงการพระราชดำริคลองท่อทองแดงได้ขุดพบชิ้นส่วนท่อน้ำที่เป็นท่อไม้สัก ส่วนที่พบเป็น 1 ใน 4 ของท่อ ลักษณะเดิมของท่อไม้สักนี้มี 4 ชั้นแบบสลับสับเปลี่ยนประกอบกันเหมือนกับแบบถังไม้ฉิน ผิวด้านนอกบริเวณด้านหัวและด้านท้ายมีรอยบากจากผิวเว้าลงไปเล็กน้อย ส่วนที่เว้าสันนิษฐานว่าเดิมคงจะมีสายโลหะรัดเพื่อให้ชิ้นส่วนไม้ทั้ง 4 ชั้นที่นำมาประกอบเป็นท่อแน่นไม่หลุดออกจากกัน ท่อไม้สักดังกล่าวน่าจะมีความเกี่ยวข้องกับคลองท่อทองแดงในลักษณะของท่อระบายน้ำ

10. วัดพระนอน อยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือห่างไปประมาณ 1 กิโลเมตร ตั้งอยู่ในบริเวณ อนุรักษ์ของเมืองกำแพงเพชร เป็นวัดขนาดใหญ่ก่อด้วยศิลาแลงมีอุโบสถน้อย แต่เพียงเล็กน้อย แผนผังวัด เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีกำแพงวัดเฉพาะด้านตะวันออกและด้านใต้เท่านั้น ลักษณะกำแพงวัดใช้ศิลาแลงแท่งสี่เหลี่ยมเลียนแบบเครื่องไม้ปักเรียงชิดเป็นแถวติดต่อกันไป บนแนว กำแพงมีศิลาแลงรูปหกเหลี่ยมวางพาดเป็นลักษณะทับหลัง

ด้านหน้าวัดมีกลุ่มโบราณสถานที่ ประกอบด้วย บ่อน้ำรูปสี่เหลี่ยม 1 บ่อ ศาลา โถง 1 หลัง และห้องน้ำอีก 1 หลัง สิ่งก่อสร้าง ดังกล่าวคงจะมีไว้สำหรับพุทธศาสนิกชนที่เดินทางเข้ามาในเขตอนุรักษ์ได้นั่งพักผ่อนหรือ อาบน้ำชำระร่างกายก่อนจะเข้าไปประกอบพิธีกรรมในวัด ภายในบริเวณวัดแบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 ส่วน โดยมีกำแพงแก้วซึ่งมีลักษณะ เหมือนกำแพงวัดแต่มีขนาดย่อมกว่าแสดง ขอบเขต ประกอบด้วย เขตพุทธาวาสหรือพื้นที่

ภายในกำแพงแก้ว เป็นที่ตั้งของเจดีย์ประธาน เจดีย์ราย วิหาร อุโบสถ และมณฑป สิ่งก่อสร้างต่างๆในเขต พุทธาวาสจะสร้างอยู่บนฐานขนาดใหญ่หรือบนไพทีขนาดใหญ่อีกชั้นหนึ่ง ฐานดังกล่าวจะก่อแนวฐาน เฉพาะด้านตะวันออกและด้านทิศใต้เท่านั้น เป็นการสร้างเพื่อต้องการปรับพื้นที่ให้ราบเรียบเนื่องจากพื้นที่ วัดจะเอียงลาดจากด้านเหนือและตะวันตกลงมาสู่ด้านตะวันออกและด้านใต้ บริเวณอีกส่วนหนึ่งของวัด เรียกว่าเขตสังฆาวาสหรือเขตที่อยู่ของสงฆ์ เป็นบริเวณด้านทิศเหนือและตะวันตกของเขตพุทธาวาส

ประตูวัดมีเฉพาะด้านหน้าหรือด้านตะวันออก 2 ประตู ประตูหนึ่งเข้าสู่เขตสังฆาวาส อีก ประตูหนึ่งเข้าเขตพุทธาวาสซึ่งมีทางเดินปูลาดด้วยศิลาแลงและมีเสาตะเกียงหรือเสาตั้งโคมไฟขนาดคู่สอง ข้างทางเดินไปจนถึงบันไดที่จะขึ้นไปยังเขตพุทธาวาส

พระอุโบสถเป็นอาคารที่ตั้งอยู่ตอนหน้าสุดของเขตพุทธาวาส ฐานอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยม ผืนผ้า มีมุขเด็จหน้าหลัง บันไดจะขนานมุขเด็จทั้งสองข้าง ลักษณะฐานเป็นแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ใช้ เสาศิลาแลงแปดเหลี่ยมเป็นเสาอาคารรับเครื่องบน นอกฐานอุโบสถมีเสาศิลาแลงแปดเหลี่ยมโดยรอบ สำหรับรองรับชายคาที่ยื่นออกมาเลขผนังหรือที่เรียกว่าพะไล อุโบสถหลังนี้เดิมก่อผนังสูงแล้วเจาะช่อง ผนังเป็นซี่ลูกกรงหรือเป็นช่องลม ที่เรียกว่าผนังช่องลม แม้ว่าผนังจะพังลงหมดแล้ว แต่ระหว่างช่วงเสาจะ ปรากฏร่องรอยการก่อผนังสูงซึ่งเห็นได้ชัดเจน มีฐานใบเสมาแปดฐานรอบอุโบสถ ใบเสมาหินชนวนของ วัดพระนอนที่นำไปจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกำแพงเพชร มีทั้งแกะสลักลวดลายประเภทลาย

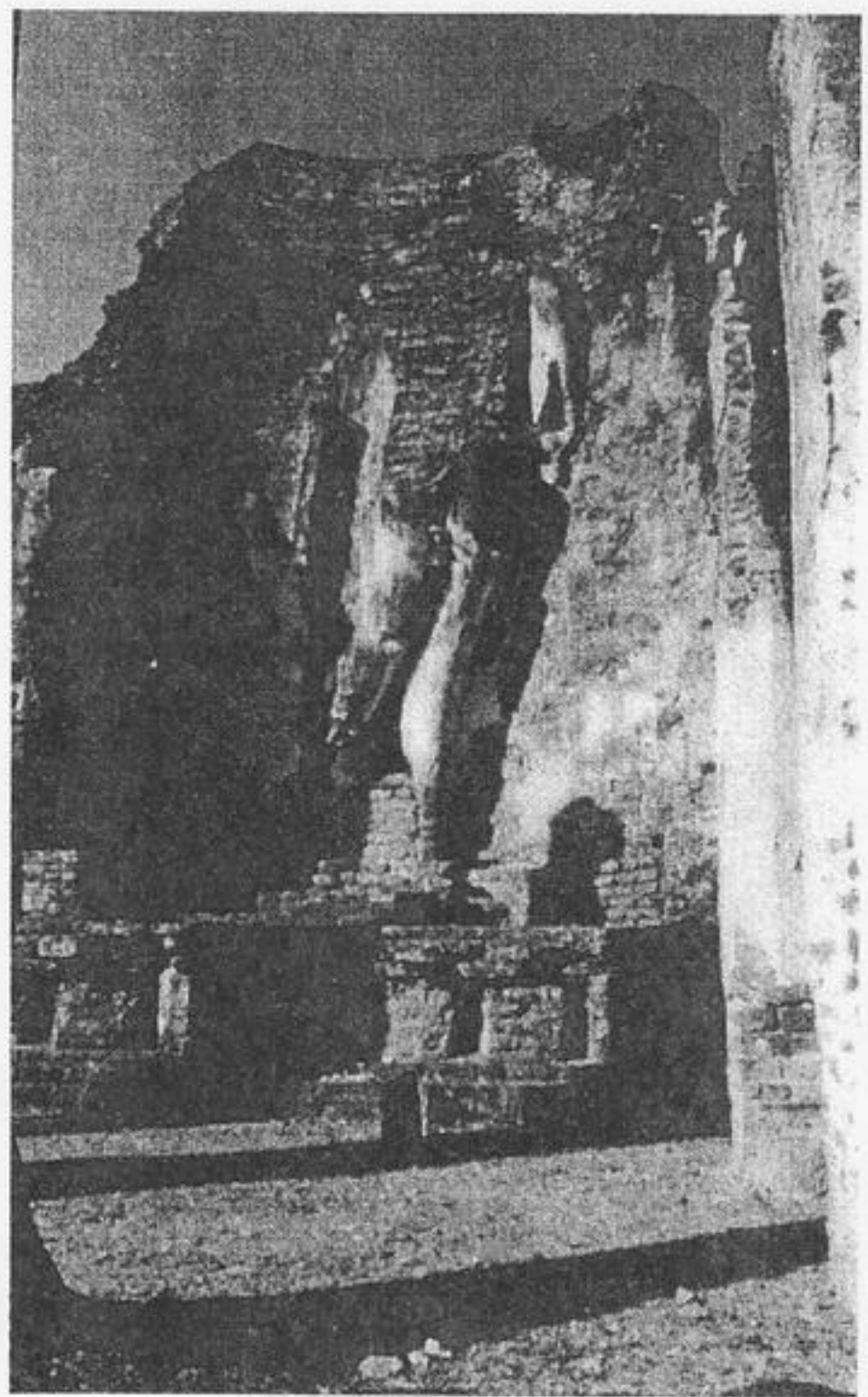
พรรณพฤกษามีลายรูปดอกไม้อยู่ท่ามกลางเถาไม้ใบไม้ และที่ขอบแกะสลักลายกระหนกปลายแหลม บางใบแกะสลักภาพเล่าเรื่องรามเกียรติ์ เช่นตอนทศกัณฐ์สู้กับพาลี ใบเสมาที่มีการแกะสลักแบบนี้ไม่เคยพบที่สุโขทัย อุโบสถวัดพระนอนน่าจะสร้างเพิ่มเติมในช่วงสมัยอยุธยา เพราะสุโขทัยไม่นิยมสร้างโบสถ์ให้มีขนาดใหญ่และเป็นแกนหลักของวัด นอกจากนี้การแกะสลักลายกระหนกปลายแหลมที่ขอบใบเสมาเป็นแบบอยุธยา วิหารตั้งอยู่ด้านหลังอุโบสถ ตัวอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ลักษณะฐานวิหารจะเป็นแบบฐานหน้ากระดานและบัวคว่ำ ต่างกับฐานอาคารแห่งอื่นๆที่นิยมทำฐานบัวลูกแก้วอกไก่ มีบันไดทางขึ้นด้านหน้า 2 ทาง ด้านหลัง 2 ทาง เสาวิหารใช้เสาศิลาแลงแท่งเดียวและมีขนาดใหญ่มาก แต่ละต้นกว้างไม่ต่ำกว่า 1 เมตร สูงกว่า 6 เมตร อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นเสาศิลาแลงแท่งเดียวตลอดที่ใหญ่ที่สุดเท่าที่ปรากฏในเขตกำแพงเพชรและสุโขทัย จนเป็นลักษณะเด่นของเมืองกำแพงเพชรที่สะท้อนถึงความก้าวหน้าในการใช้วัสดุขนาดใหญ่ในการก่อสร้างอาคาร ภายในวิหารปรากฏแท่นประดิษฐานพระนอนขนาดใหญ่แต่องค์พระนอนถูกทำลายมานานแล้ว ดังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานไว้ในหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วง เมื่อครั้งที่พระองค์เสด็จทอดพระเนตรโบราณสถานในเมืองกำแพงเพชรในปี พ.ศ. 2450 ว่า “...แต่มีความเสียใจที่องค์พระนอนนั้นไม่เป็นรูปเสียแล้ว เพราะมีนักเลงขุดหาทรัพย์ไปทำลายเสียเมื่อเร็วๆ นี้เอง ได้ความจากพระวิเชียรปราการว่าจับผู้ที่ทำลายได้ ได้ฟ้องในศาลฯ ได้ตัดสินจำคุกแล้ว...” (พระวิเชียรปราการ (ฉาย) ผู้ว่าราชการเมืองกำแพงเพชรภายหลังเลื่อนเป็นพระยาชัยนฤนาถ พระนอนองค์นี้สันนิษฐานว่ายาวประมาณ 13 เมตร ด้านหลังองค์พระนอนทำเป็นผนังทึบก่อด้วยศิลาแลง ด้านหลังผนังทางทิศตะวันตกมีพระพุทธรูปประทับนั่ง 3 องค์ หันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตก ปัจจุบันพระพุทธรูปทั้ง 3 องค์ถูกทำลายจนหมดสิ้นเหลือแต่ฐานเช่นเดียวกัน เสาวิหารขนาดใหญ่ที่ใช้รองรับเครื่องบนและหลังคา เดิมหลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผาแบบตะขอ ลักษณะอาคารจะมีหลังคาชั้นเดียวและมีปีกนกคลุมถึงสามชั้นที่เรียกว่าอาคารทรงโถง ผนังด้านข้างก่อด้วยศิลาแลงทึบแล้วเจาะผนังเป็นช่องแสงหรือเป็นช่องลมที่เรียกว่าผนังช่องลม

เจดีย์ประธานตั้งอยู่ทางด้านหลังหรือด้านตะวันตกของวิหารพระนอนเป็นลักษณะเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังขนาดใหญ่ ก่อด้วยศิลาแลงตลอด องค์เจดีย์ตั้งอยู่บนฐานหน้ากระดานสี่เหลี่ยมหรือฐานเขียง ด้านหน้าทำเป็นซุ้มพระหรือมุขเล็กๆยื่นออกมา ถัดจากฐานเขียงขึ้นไปเป็นแบบฐานหน้ากระดานแปดเหลี่ยมสามชั้นซ้อนลดหลั่น แล้วจึงเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่

แปลเหลี่ยม รองรับมาลัยเถาที่เป็นชุดบัวถลารับองค์ระฆัง บัลลังก์ทำเป็นฐานบัวสี่เหลี่ยมตรงหน้ากระดาน ท้องไม้ประดับอกไก่สองแถบ ส่วนยอดที่ถัดจากบัลลังก์ขึ้นไปหักพัง เจดีย์ประธานแห่งนี้เป็นเจดีย์ทรง ระฆังบนฐานแปลเหลี่ยมที่พบทั่วไปในเขตเมืองกำแพงเพชร ทางด้านทิศใต้เจดีย์ประธานมีแถวเจดีย์ราย เล็กๆ เป็นแบบเจดีย์ทรงระฆังเช่นเดียวกับเจดีย์ประธาน คงจะเป็นเจดีย์บรรจุอัฐิของเจ้านายหรือเครือญาติ ของผู้อุปถัมภ์วัดหรือพระสงฆ์องค์สำคัญ นอกจากนี้ยังพบส่วนยอดของปราสาทที่เรียกว่าปราสาทยอดกลีบ มะเฟืองบริเวณด้านทิศใต้ของอุโบสถ คงจะเป็นเจดีย์รายเล็กๆที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยา ปราสาทแบบนี้ได้พบ เป็นเจดีย์รายที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุจังหวัดลพบุรีและไม่เคยปรากฏในศิลปะสุโขทัยถัดจากเจดีย์ประธาน ไปทางด้านหลัง มีกลุ่มโบราณสถานอีกกลุ่มหนึ่งที่ตั้งอยู่ในแกนทิศเดียวกับเจดีย์ประธาน ประกอบด้วย ฐานวิหารรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มณฑปรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสแบบก่อผนังหนา ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปนั่ง ปูนปั้นขนาดใหญ่เต็มค้ำห้อง รูปแบบเดียวกับมณฑปวัดหนองพิกุลเมืองนครชุมและมณฑปวัดศรีชุม เมือง สุโขทัย ด้านหลังมณฑปยังมีเจดีย์รายเล็กๆหลายองค์ วัดพระนอนเป็นวัดขนาดใหญ่แห่งหนึ่งของเมือง กำแพงเพชร คงจะสร้างมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 20 จากนั้นคงจะมีการบูรณะและ ก่อสร้างเพิ่มเติมในช่วงสมัยอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 21 - 22

11. วัดพระสี่อิริยาบถ เป็นวัดขนาดใหญ่ อีกแห่งหนึ่งในบริเวณอรัญญิก ตั้งอยู่ทางด้านทิศ เหนือของวัดพระนอน ฝั่งวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางทิศตะวันออก สิ่งก่อสร้างภายในวัด ส่วนใหญ่ก่อด้วยศิลาแลง มีอุษณอยู่ข้างเล็กน้อย การวางผังอาคารใช้แกนตะวันออก - ตะวันตก ทั้งหมด มีกำแพงก่อด้วยศิลาแลงแสดงขอบเขตวัด ทั้ง 4 ด้าน ด้านหน้าวัดมีบ่อน้ำรูปสี่เหลี่ยมขุดตัดลง ไปในพื้นที่ศิลาแลง ไกลบ่อน้ำมีที่อาบน้ำหรือห้อง น้ำ 1 หลัง และมีศาลาปลูกสร้างคร่อมทางเดินที่จะ เข้าประตูวัดอีก 1 หลัง ติดกับแนวกำแพงวัดด้าน นอกยังมีคูน้ำที่เกิดจากการขุดตัดศิลาแลงไปใช้ในการ ก่อสร้าง ภายในวัดแบ่งพื้นที่ออกเป็นเขต พุทธาวาสและสังฆาวาสอย่างชัดเจน สิ่งก่อสร้าง สำคัญภายในเขตพุทธาวาสประกอบด้วยวิหารตั้ง อยู่ทางด้านหน้าใกล้กับแนวกำแพงวัดด้านหน้า หรือด้านตะวันออก วิหารสร้างบนฐานรองรับ

ขนาดใหญ่หรือฐานทักษิณ ลักษณะฐานล่างหรือฐานทักษิณเป็นแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่ก่อด้วยศิลาแลง ขอบมุมทั้งด้านหน้าด้านหลัง มีบันไดทางขึ้นทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ผนังด้านข้างฐานทักษิณใช้ศิลาแลงทำเป็นลูกกรงเตี้ยๆเลียนแบบเครื่องไม้ ฐานศาลาด้านหน้ามีแท่นสิงห์ปูนปั้นและทวารบาลรวม 8 แท่น

บนลานประทักษิณมีฐานวิหารสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีมุขเด็จทั้งด้านหน้า ด้านหลัง บันไดทางขึ้นวิหารสร้างขนานมุขเด็จทั้งสองฟากข้าง วิหารมีขนาด 7 ห้อง หรือ 7 ช่วงเสา ภายในมีแท่นอาสนสงฆ์ และฐานชุกชี มีร่องรอยพระประธานเป็นพระพุทธรูปปูนปั้นประทับนั่ง เสารับเครื่องบนหลังคาใช้เสาศิลาแลงสี่เหลี่ยม

ด้านหลังวิหารเป็นมณฑปขนาดใหญ่สร้างเป็นประธานวัดแทนเจดีย์ มีกำแพงแก้วล้อมรอบ แนวกำแพงแก้วก่อมาเชื่อมกับฐานทักษิณด้านข้างทั้งสองด้าน ทำให้ส่วนหลังของฐานทักษิณอยู่ภายในกำแพงแก้ว แบบแผนการวางผังวัดเช่นนี้ น่าจะได้รับอิทธิพลศิลปปะอยุธยาผสมผสานกับศิลปสุโขทัย พุทธศาสนิกชนที่มาประกอบพิธีกรรมภายในวิหาร สามารถเดินลงบันไดฐานทักษิณด้านหลังเข้าไปสักการะพระพุทธรูปในมณฑปได้อย่างสะดวก กำแพงแก้วจะมีซุ้มประตูทางเข้า 3 ด้าน ยกเว้นด้านตะวันออกที่เชื่อมต่อกับวิหาร

มณฑปวัดพระสี่อิริยาบถเมืองกำแพงเพชร มีผังเป็นแบบจตุรมุขตรงกลางทำเป็นแท่งทึบก่อด้วยศิลาแลงและอิฐเพื่อรับส่วนยอดของหลังคา จากนั้นจะทำเป็นมุขยื่นออกมาทั้ง 4 ด้านหรือ 4 ทิศ ผนังของแท่งทึบแต่ละด้านจะประดับหรือประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่างๆ คือ ด้านตะวันออกหรือด้านหน้าประดิษฐานพระพุทธรูปปางลีลา(เดิน) ด้านทิศใต้ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย (นั่ง) ด้านทิศตะวันตกประดิษฐานพระพุทธรูปปางประทานอภัย(ยืน)และด้านทิศเหนือเป็นพระพุทธรูปปางไสยาสน์ (นอน) ซึ่งหันพระเศียรไปทางทิศตะวันออก พระพุทธรูปทั้ง 4 ด้าน ที่ยังเหลือสภาพค่อนข้างสมบูรณ์มีเฉพาะทางด้านทิศตะวันตกหรือพระยืน พระพักตร์เป็นลักษณะพระพุทธรูปศิลปสุโขทัยหมวดกำแพงเพชร คือพระนลาฏกว้าง พระหนุ (คาง) เลี่ยม มณฑปพระสี่อิริยาบถแบบนี้ที่กรุงสุโขทัยปรากฏที่วัดเจตุพนนอกเมืองทางด้านทิศใต้

ภายในกำแพงแก้วรอบมณฑปพระสี่อิริยาบถ มีฐานเจดีย์รายหลายองค์ เจดีย์รายที่ตั้งอยู่ประจันมุมกำแพงแก้ว เป็นแบบเจดีย์ที่เรียกว่า เจดีย์ทรงปราสาทยอดระฆังแบบสุโขทัย เรือนธาตุทำเป็นซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูป ส่วนยอดเป็นองค์ระฆัง

อุโบสถอยู่ทางด้านทิศใต้ของเขตพุทธาวาสเกือบติดกำแพงวัด สร้างเป็นอาคารเล็กๆฐานเตี้ยชั้นเดียว เสาศิลาแลงสี่เหลี่ยม มีใบเสมาหินชนวนปักบนพื้นดินโดยรอบ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของโบสถ์มีน้อยกว่าวิหาร เขตสงฆาวาสเป็นบริเวณด้านทิศใต้และตะวันตกของเขตพุทธาวาส พบฐานอาคารขนาดต่างๆที่เป็นฐานศาลา กุฏิสงฆ์ บ่อน้ำ และเวจกุฏิ (ส้วม) วัดพระสี่อิริยาบถคงจะมีมาแล้วตั้งแต่สมัยสุโขทัย ตั้งแต่ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 20 (พ.ศ. 1900 - 1950)

12. วัดม้องชัย ตั้งอยู่ด้านหน้าหรือด้านตะวันออกของวัดพระสี่อิริยาบถในเขตอรัญญิกของเมืองกำแพงเพชร สิ่งก่อสร้างในวัดวางตรงตามแกนทิศตะวันออก-ตะวันตก หันหน้าวัดไปทางทิศตะวันออก กำแพงวัดก่อด้วยศิลาแลงมีเพียงสองด้านคือด้านทิศใต้และตะวันตก นอกกำแพงวัดด้านทิศตะวันตกปรากฏบ่อศิลาแลงยาวขนานไปกับแนวกำแพงวัด วิหารตั้งอยู่ด้านหน้า เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ฐานล่างก่อเป็นฐานหน้ากระดานมีบันไดทางขึ้นทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ฐานหน้ากระดานล่างของวิหารวัดม้องชัยจะแตกต่างจากแห่งอื่นๆคือทำเป็นหน้ากระดานสูงถึง 2.10 เมตร นับว่าเป็นฐานเขียงหรือฐานหน้ากระดานของอาคารที่สูงที่สุดเท่าที่ปรากฏในเขตเมืองกำแพงเพชร

ฐานวิหารด้านบนทำเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ หลังสร้างขนานมุขเด็จทั้งสองฟากข้าง รูปแบบเช่นนี้จะพบอยู่ทั่วไปในแบบอาคารของเมืองกำแพงเพชร โถงอาคารมีขนาด 7 ห้อง แต่เมื่อรวมมุขหน้าหลังด้วย จะเป็นอาคารขนาดใหญ่ 9 ห้อง เสารับเครื่องบนเป็นเสาศิลาแลงแปดเหลี่ยม บริเวณซาลามุขหน้าเดิมประดับมกรดินเผาหรือมกรสังคโลก ซึ่งจากการขุดแต่งในปี พ.ศ. 2525 ได้พบชิ้นส่วนมกรเป็นจำนวนมากที่บริเวณนี้ และสามารถนำไปประกอบจนได้เป็นตัวมกรที่เกือบสมบูรณ์ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกำแพงเพชร

เจดีย์ประธานตั้งอยู่ด้านหลังวิหารในแกนทิศเดียวกัน ลักษณะเป็นเจดีย์ทรงระฆังแบบศิลปะสุโขทัยสกุลช่างกำแพงเพชร องค์เจดีย์ตั้งอยู่บนฐานเขียงสี่เหลี่ยมและฐานหน้ากระดานแปดเหลี่ยมที่ซ้อนลดหลั่นกันขึ้นมา ฐานบัวลูกแก้วอกไก่แปดเหลี่ยมรองรับชั้นมาลัยที่ทำเป็นบัวถลา 3 ชั้น ปัจจุบันองค์ระฆังและส่วนยอดหักพัง จัดเป็นลักษณะเจดีย์ทรงระฆังฐานแปดเหลี่ยม องค์ระฆังเล็กทำให้รูปทรงขององค์เจดีย์สูงเพรียว ซึ่งเป็นรูปแบบที่พบทั่วไปในเมืองกำแพงเพชร ด้านหลังเจดีย์ประธานมีเจดีย์รายขนาดเล็ก 4 องค์ เขตสังฆาวาส ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้และตะวันตกของเขตพุทธาวาส มีฐานศาลา ฐานกุฏิสงฆ์และบ่อน้ำ จากการขุดแต่งโบราณสถานแห่งนี้ในปี พ.ศ. 2525 ได้พบเศษภาชนะดินเผาเป็นจำนวนมากที่เป็นเครื่องเคลือบมีทั้งเครื่องเคลือบสังคโลก เครื่องถ้วยจีนประเภทเครื่องลายครามสมัยราชวงศ์หมิง พบพระพุทธรูปสำริดฝีมือช่างพื้นเมืองที่ผสมผสานรูปแบบศิลปะสุโขทัยและอยุธยาเข้าด้วยกัน ทำให้สันนิษฐานได้ว่าวัดม้องชัยมา สร้างในช่วงสมัยสุโขทัยตอนปลายหรือในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 20

13. วัดสิงห์ โบราณสถานวัดสิงห์ตั้งอยู่ในบริเวณอรัญญิกของเมืองกำแพงเพชร ถัดจากวัดพระสี่อิริยาบถไปทางทิศเหนือประมาณ 10 เมตร มีกำแพงศิลาแลงโดยรอบทั้ง 4 ด้าน ประตูวัดมีอยู่ทาง

ด้านหน้าหรือทางด้านตะวันออก 1 ทางและทางด้านตะวันตก 1 ทาง ภายในบริเวณวัดแบ่งพื้นที่ออกเป็น เขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาสชัดเจน เช่นเดียวกับวัดอื่นๆในเขตอรัญญิก สิ่งก่อสร้างในเขตพุทธาวาสจะ วางไม่ตรงตามแกนทิศตะวันออก - ตะวันตก โดยจะเฉียงลงทางทิศตะวันออกเฉียงใต้เล็กน้อย จากการขุดแต่งโบราณสถานวัดสิงห์ในปี พ.ศ. 2525 พบหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการปรับปรุงซ่อมแซมอาคารและการเปลี่ยนแปลงหน้าที่ของอาคารกล่าวคือ อาคารขนาดใหญ่ที่อยู่หน้าสุดตั้งอยู่บนฐานทักษิณ สภาพในปัจจุบันคือพระอุโบสถ ด้วยมีฐานใบเสมาตั้งอยู่บนฐานทักษิณโดยรอบ แต่ภายในโรงอาศรมมีแนวอาสนสงฆ์ตรงผนังด้านทิศใต้ จึงทำให้ทราบว่าอาคารหลังนี้ดั้งเดิมคือวิหารที่สร้างให้เป็นแกนหลักของวัด ตามความนิยมในสมัยสุโขทัย ต่อมาในสมัยหลังหรือสมัยอยุธยาซึ่งนิยมสร้างโบสถ์ให้มีขนาดใหญ่ได้เปลี่ยนหน้าที่ของอาคารจากวิหารเป็นอุโบสถโดยการปักใบเสมาโดยรอบ ใบเสมาที่ค้นพบสลักจากหินชนวน บางใบประดับลวดลายพรรณพฤกษาในกรอบลายรูปสามเหลี่ยม และที่ขอบของใบเสมาสลักเป็นแถวลายกระหนกปลายแหลมซึ่งเป็นลวดลายแบบศิลปะอยุธยา ลวดลายบนใบเสมาจึงเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าการประดับใบเสมาเพื่อเปลี่ยนแปลงหน้าที่ให้สอดคล้องอาคารจากวิหารเป็นอุโบสถอยู่ในช่วงสมัยอยุธยา พระอุโบสถหรือวิหารตั้งอยู่บนฐานทักษิณขนาดใหญ่เช่นเดียวกับวิหารวัดพระสี่อิริยาบถ บันไดทางขึ้นฐานทักษิณด้านหน้าสร้างแปลกกว่าแห่งอื่นๆคือบันไดทำเจาะเข้าไปในฐานไม่ได้ก่อขึ้นออกมาจากฐาน ขานชาลาด้านหน้าบนฐานทักษิณก่อเป็นแท่นยกสูงขึ้นจากระดับพื้นระดับสิงห์ปูนปั้น ทวารบาลและนาครที่มีแกนเป็นศิลาแลง พระอุโบสถหรือวิหารเดิมที่อยู่บนลานประทักษิณ ลักษณะอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีมุขเด็จหน้าหลัง ฐานอาคารเป็นแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่ เสารองรับเครื่องบนเป็นแปดเหลี่ยม ใช้เขียนศิลาแลงรูปแปดเหลี่ยมวางซ้อนขึ้นไปภายในอาคารยังปรากฏแนวอาสนสงฆ์และฐานชุกชีหรือแท่นประดิษฐานพระประธาน กำแพงแก้วสร้างต่อจากฐานทักษิณไปทางทิศตะวันตก ฐานทักษิณด้านหลังจะอยู่ภายในกำแพงแก้วเช่นเดียวกับวิหารวัดพระสี่อิริยาบถ กำแพงแก้วแบ่งเป็น 2 ส่วนๆแรกมีเจดีย์ประธานและเจดีย์ประจำมุมเล็กๆอีกส่วนหนึ่งมีฐานอาคารขนาดเล็ก 1 หลัง

ปูนปั้นบัวปากระฆังรอบฐานเจดีย์ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญ ที่ชี้ให้เห็นว่ารูปทรงเดิมขององค์เจดีย์เป็นลักษณะเจดีย์ทรงระฆังฐานสี่เหลี่ยม คล้ายกับเจดีย์ประธานวัดกำแพงงาม ถือเป็นแบบเจดีย์ทรงระฆังฐานสูง

เจดีย์ประธานก่อด้วยศิลาแลงและอิฐ สภาพในปัจจุบันเหลือเฉพาะส่วนฐานหน้ากระดานสี่เหลี่ยมซ้อนกัน 3 ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวส่วนยอดหักพังลง มีซุ้มยื่นออกมาจากฐานล่างทั้ง 4 ด้านภายในซุ้มมีร่องรอยการประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นแกนศิลาแลงจากแกนชุดแต่งเมื่อปี พ.ศ. 2525 ได้พบชิ้นส่วน

โบราณวัตถุที่ค้นพบจากการขุดแต่ง ได้แก่เศียรพระพุทธรูปสำริด เศษภาชนะดินเผาทั้งไม้เคลือบและเคลือบ ที่เป็นเครื่องเคลือบมีเครื่องเคลือบสังคโลกและเครื่องถ้วยจีนแบบเครื่องลายครามสมัยราชวงศ์หมิง ตะปุดอกเครื่องไม้ ใบเสมาหินชนวนโบราณวัตถุ มีทั้งแบบสุโขทัยและอยุธยาปะปนกัน

14. วัดกำแพงงาม ตั้งอยู่ในเขตอรัญญิกของเมืองกำแพงเพชร แผนผังบริเวณวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางทิศตะวันออกมีกำแพงศิลาแลงโดยรอบทั้ง 4 ด้าน เขตพุทธาวาสมีกำแพงแก้วล้อมรอบ ส่วนเขตสังฆาวาสจะเป็นบริเวณด้านหลังและด้านข้างของเขตพุทธาวาส วิหารก่อด้วยศิลาแลง เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีมุขหน้าหลัง ลักษณะฐานเป็นแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่ เป็นแบบอาคารที่พบทั่วไปในเมืองกำแพงเพชร เจดีย์ประธานก่อด้วยศิลาแลงเป็นลักษณะเจดีย์ทรงระฆังฐานสี่เหลี่ยมองค์ระฆังและส่วนยอดหักพัง ส่วนที่ยังเหลืออยู่ประกอบด้วย ฐานหน้ากระดานสี่เหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกัน 3 ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวคว่ำ-บัวหงายสี่เหลี่ยมรองรับชั้นมาลัยเถาที่เป็นบัวกลา 3 ชั้น ลักษณะเจดีย์ประธานแห่งนี้จึงเป็นแบบเจดีย์ทรงระฆังฐานสูงเช่นเดียวกับที่วัดสิงห์ แต่ฐานที่ซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปเพื่อรองรับส่วนยอดเป็นฐานสี่เหลี่ยมไม่ใช่ฐานแปดเหลี่ยม รูปแบบดังกล่าวน่าจะมีมาก่อนเจดีย์ทรงระฆังที่ทำฐานแปดเหลี่ยม ด้านหน้าและด้านหลังเจดีย์ประธานมีเจดีย์รายรวม 7 อุโบสถตั้งอยู่นอกกำแพงวัดด้านตะวันออก

15. วัดช้างรอบ โบราณสถานวัดช้างรอบตั้งอยู่บนจุดสูงสุดของภูเขาสูงชันขนาดย่อมที่เป็นเขตอรัญญิกของเมืองกำแพงเพชร แผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีกำแพงศิลาแลงเฉพาะด้านตะวันออกและด้านใต้ สิ่งก่อสร้างสำคัญภายในวัดประกอบด้วยวิหารและเจดีย์ประธานซึ่งเป็นเจดีย์ทรงระฆังบนฐานสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ ด้านหน้าวิหารมีบ่อรูปสี่เหลี่ยมที่ขุดตัดลงไปในศิลาแลงเพื่อนำศิลาแลงมาใช้ในการก่อสร้าง ขณะเดียวกันได้ดัดแปลงให้เป็นสระน้ำด้านหน้าวัดด้วย อุโบสถเป็นอาคารขนาดเล็กตั้งอยู่เกือบติดกำแพงวัดด้านตะวันออก วิหารมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลักษณะฐานเป็นแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่ มีมุขเด็จหน้าหลัง บันไดทางด้านหน้าและด้านหลังสร้างขนานมุขเด็จ ภายในวิหารยังปรากฏแนวฐานอาสนสงฆ์ และฐานชุกชีหรือแท่นประดิษฐานพระประธาน องค์พระประธานหักพังไปหมดแล้ว เสาอาคารรับเครื่องบนและหลังคาเป็นเสาศิลาแลงสี่เหลี่ยม

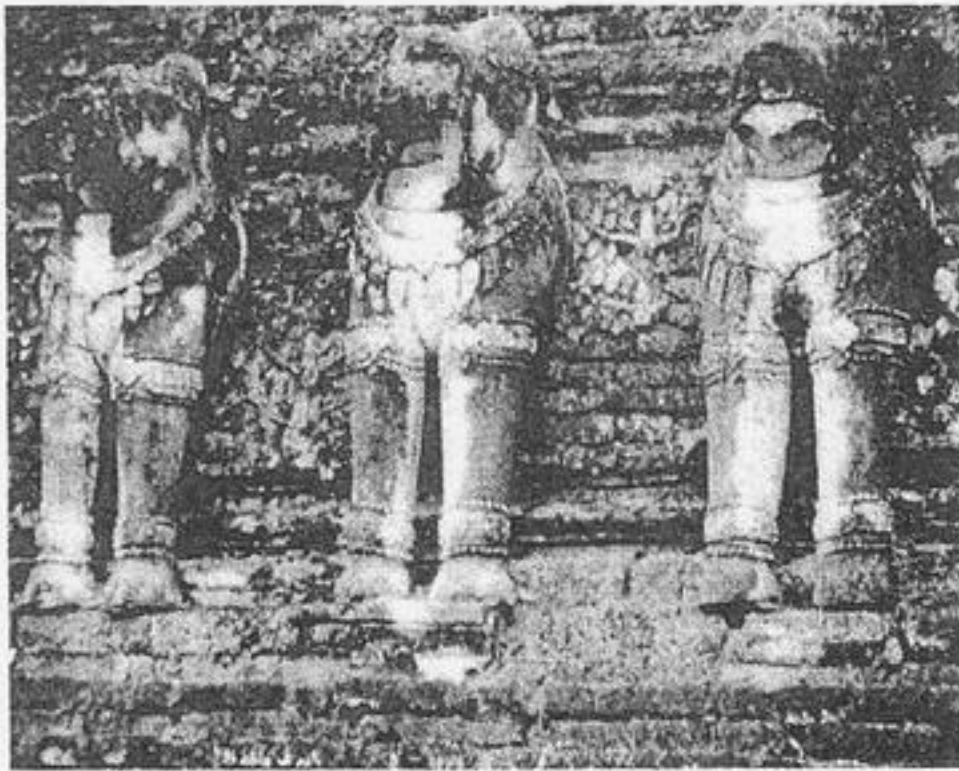

ติดกับวิหารด้านหลังเป็นเจดีย์ประธานที่ทำฐานล่างเป็นฐานสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่หรือจะเรียกฐานทักษิณด้วย ด้านบนของฐานมีลานสำหรับประทักษิณได้รอบองค์เจดีย์ ขนาดฐานกว้างด้านละ 32 เมตร ลักษณะฐานทักษิณทำเป็นแบบฐานบัวคว่ำ-บัวหงายสองชั้น ฐานบัวชั้นบนจะยึดส่วนหน้ากระดานท้องไม้ ให้เป็นผนังสูงประดับช้างปูนปั้นครึ่งตัวโดยรอบ

จำนวน 68 เชือก ลักษณะข้างเป็นแบบข้างทรงเครื่องประดับลายปูนปั้นตามส่วนต่าง ๆ ระหว่างข้างแต่ละเชือกตกแต่งลวดลายปูนปั้นนูนสูงเป็นลายต้นไม้ และปั้นเป็นสัตว์เล็ก ๆ เช่น กระรอก นก และงู เกาะเกี่ยวกิ่งไม้ บริเวณกึ่งกลางของฐานทักษิณมีบันไดขึ้น-ลงทั้ง 4 ด้าน เดิมคงจะทำราวบันไดเอาไว้ด้วย แต่ปัจจุบันหักพัง ฐานบันไดแต่ละด้านมีการประดับสิงห์และทวารบาลปูนปั้นอยู่บนแท่นเดี่ยวๆหันหน้าออกด้านนอกต้อนรับผู้ที่จะขึ้นไปยังองค์เจดีย์ จากบันไดที่จะขึ้นไปยังลานประทักษิณจะทำการเป็นซุ้มประตูหลังคาซุ้มมีเจดีย์ยอดระฆังขนาดเล็กตั้งอยู่ นับเป็นรูปแบบที่แปลกที่ไม่พบตามโบราณสถานอื่นๆ ในศิลปะสุโขทัย แต่รูปแบบดังกล่าวปรากฏตามโบราณสถานขนาดใหญ่ของกรุงศรีอยุธยา เช่น เจดีย์ยอดระฆังตั้งอยู่เหนือหลังคาตรีมุขปราสาทประธานวัดราชบูรณะและเจดีย์ยอดระฆังบนหลังคามุขทิศของเจดีย์ทรงระฆังสามองค์วัดพระศรีสรรเพชญ์ เป็นต้น บนลานทักษิณก่อผนังเดี่ยวๆ ด้วยอิฐเชื่อมต่อระหว่างซุ้มประตูแต่ละทิศ มีฐานเจดีย์ประจำมุมอยู่ทั้ง 4 มุม พบหลักฐานส่วนยอดเจดีย์มุมที่หักพังทำให้ทราบว่าเดิมเป็นเจดีย์ทรงปราสาทกลีบมาเฟืองที่มีรูปแบบคล้ายคลึงกับเจดีย์ทรงปราสาทกลีบมาเฟืองที่ทำเป็นเจดีย์รายวัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี องค์เจดีย์บนฐานทักษิณประกอบด้วยฐานหน้ากระดานแปดเหลี่ยม ถัดขึ้นไปทำเป็นฐานหน้ากระดานทรงกลม ฐานชั้นนี้จะประดับลวดลายปูนปั้นเล่าเรื่องพุทธประวัติโดยแบ่งออกเป็นช่องรอบองค์เจดีย์รวม 44 ช่อง ส่วนใหญ่ภาพปูนปั้นกะเทาะหลุด ที่ยังเหลืออยู่พอจะอธิบายเรื่องราวได้ คือ ภาพในพิธีการยกธนูศรของเจ้าชายสีหัตถะ ภาพพระนางพิมพาประทับอยู่ที่บรรทมกับพระราहुล และภาพเจ้าสีหัตถะออกบรรพชาโดยมีนายฉันทตามเสด็จ ที่เข้ามาทั้ง 4 ข้างมีเทวดากำลึงเหาะโดยใช้หัตถ์รองรับเข้ามา บางช่องที่ปูนปั้นกะเทาะหลุดออกมาปรากฏเส้นร่างสีดำที่ช่างได้เขียนบนพื้นก่อนที่จะปั้นปูน ด้านล่างปูนปั้นพุทธประวัติประดับหงษ์คินเภาโดยรอบ นอกจากหงษ์คินเภาแล้วได้พบงานคินเภาอื่นๆทำเป็นรูปกนิกร กนิรี เสียรเทวดา แต่ไม่ทราบตำแหน่งประดับที่แน่ชัด ถัดจากฐานหน้ากระดานกลมที่ประดับภาพปูนปั้นพุทธประวัติขึ้นไป ทำเป็นฐานกลมแบบฐานบัวคว่ำ-บัวหงาย (ฐานปัทม์) ซ้อนลดหลั่นกันสองชั้น องค์เจดีย์ถัดจากฐานปัทม์กลมขึ้นไปหักพังหมดแล้ว ซึ่งประกอบด้วยชั้นมาลัยเถาที่ทำเป็นชุดบัวถลา 3 ชั้น องค์ระฆัง บัลลังก์ ปล้องไฉนและปลียอด

เจดีย์ทรงระฆังที่ประดับข้างปูนปั้นโดยรอบฐานหรือที่เรียกกันทั่วไปว่าเจดีย์ข้างล้อมเป็นที่นิยมสร้างกันมากในสมัยสุโขทัย ทั้งที่กรุงสุโขทัยและเมืองบริวารคือศรีสัชนาลัยและกำแพงเพชร สันนิษฐานกันว่ารับอิทธิพลมาจากลังกาโดยผ่านทางเมืองนครศรีธรรมราช ในประเทศลังกา เจดีย์ที่ทำข้างประดับฐานคือเจดีย์รุวันเวลิ เมืองอนูราชปุระ จากนั้นพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์เข้าสู่เมืองนครศรีธรรมราช เจดีย์ทรงระฆังขนาดใหญ่วัดพระบรมธาตุ เมืองนครศรีธรรมราช เป็นเจดีย์ทรงระฆังรุ่นเก่าที่มีการประดับข้างปูนปั้นภายในซุ้มรอบฐานล่าง เมื่อสุโขทัยรับพุทธศาสนาจากเมืองนครศรีธรรมราชคงจะรับคติการสร้างเจดีย์ข้างล้อมจากเมืองนครศรีธรรมราชด้วย หลักฐานในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 ได้กล่าวถึงการ

นิมนต์พระสังฆราชที่มีความรอบรู้พระไตรปิฎกจากเมืองนครศรีธรรมราชให้ขึ้นมาเผยแผ่พระพุทธศาสนา
ที่กรุงสุโขทัย

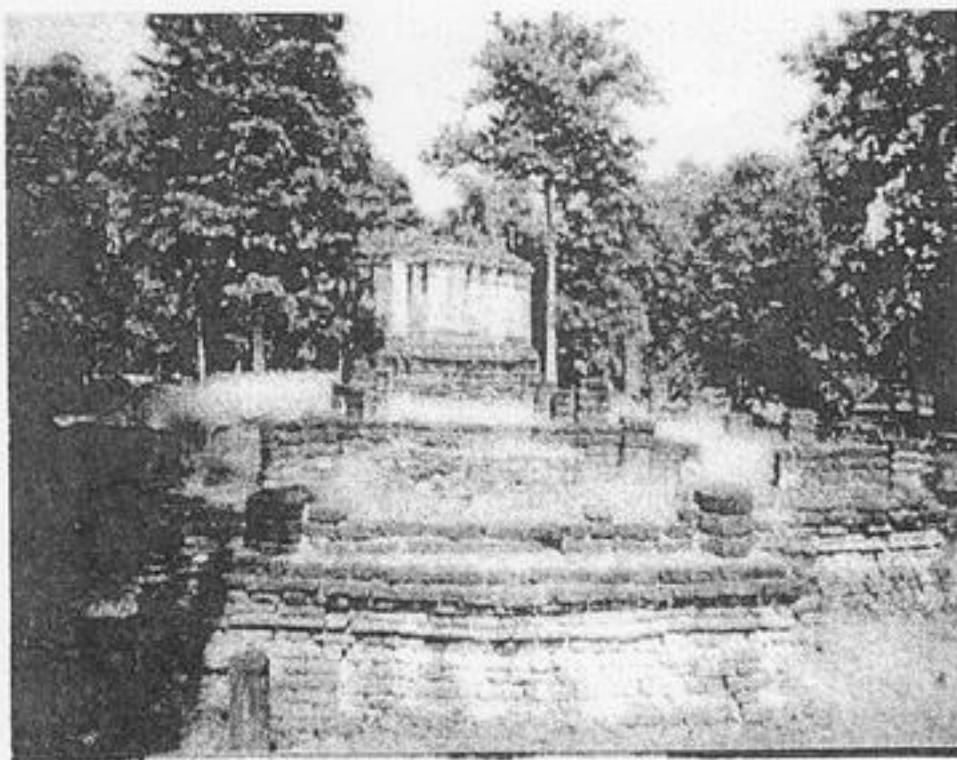

เจดีย์วัดช้างรอบเมืองกำแพงเพชรนับเป็น
เจดีย์ทรงระฆังที่ประดับช้างปูนปั้นโดยรอบ
ฐานที่ใหญ่ที่สุดในแคว้นสุโขทัย คงจะสร้างมา
ตั้งแต่สมัยสุโขทัยด้วยคติการสร้างเจดีย์แบบนี้
เป็นที่นิยมแพร่หลาย ต่อมาในสมัยอยุธยา
กลางพุทธศตวรรษที่ 21 น่าจะมีการบูรณะ
ปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ตามที่กล่าวไว้ในจารีกรอบ
ฐานพระอิศวรเมืองกำแพงเพชรว่า “..และซ่อม
แปลงพระมหาธาตุ และวัดบริวารในเมืองนอก

เมือง...” การปฏิสังขรณ์ในช่วงสมัยอยุธยาน่าจะรวมไปถึงการสร้างเจดีย์ประจำมุมที่เป็นเจดีย์ทรงปราสาท
กลีบมะเฟือง และเจดีย์ยอดระฆังบนหลังคาซุ้มประตูที่จะขึ้นสู่ลานประทักษิณ

16. วัดอวาสใหญ่ เป็นวัดขนาดใหญ่อีกหนึ่งแห่งที่ตั้งอยู่ในเขตอรัญญิกของเมืองกำแพงเพชร มี
สิ่งก่อสร้างขนาดต่าง ๆ มากมาย ห่างจากตัวเมืองหรือจากประตูสะพานโคมไปทางทิศเหนือประมาณ 2
กิโลเมตร ปัจจุบันมีทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 101 (กำแพงเพชร - สุโขทัย) ดัดผ่านด้านหน้าวัด

วัดหันหน้าไปทางทิศตะวันออก สิ่งก่อสร้างต่างๆใช้ศิลาแลงเป็นวัสดุหลักมีอิฐน้อยมาก และวาง
ตามแกนทิศตะวันออก-ตะวันตก หน้าวัดมีบ่อน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดใหญ่ที่ขุดเจาะลงไปใตศิลาแลง
ขนาดกว้าง 11 เมตร ยาว 18 เมตร ลึกประมาณ 8 เมตร ชาวบ้านเรียกว่าบ่อสามแสน วัดแห่งนี้ไม่มีกำแพง
วัดคงมีเฉพาะกำแพงแก้วที่ก่อด้วยศิลาแลงล้อมรอบเขตพุทธาวาส แนวกำแพงแก้วช่วงหลังจะหักมุมเข้ามา
ทำให้บริเวณพุทธาวาสแคบลง

สิ่งก่อสร้างสำคัญในเขตพุทธาวาส
ด้านหน้าก่อเป็นฐานรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าทำมุม
ฉาก จำนวน 2 ฐาน บนฐานมีเจดีย์รายแบบ
ต่างๆฐานละ 8 องค์ ถัดไปเป็นวิหารซึ่งตั้งอยู่
บริเวณเกือบกึ่งกลางของเขตพุทธาวาส ตัว
วิหารตั้งอยู่บนฐานขนาดใหญ่หรือฐานทักษิณ
ลักษณะฐานทักษิณเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง
25 เมตร ยาว 50 เมตร สูง 1.5 เมตร มีบันไดทาง
ขึ้น 3 ทาง คือทางด้านหน้าและบริเวณกึ่งกลาง

ด้านข้างทั้ง 2 ด้าน ผนังด้านข้างของฐานทักษิณ ใช้ศิลาแลงทำเป็นราวลูกกรงคล้ายกับฐานทักษิณวัดพระสี่อิริยาบถ วิหารที่อยู่บนลานทักษิณมีมุขทั้งด้านหน้าด้านหลัง โถงวิหารมีขนาด 7 ห้อง เมื่อรวมกับมุขหน้าหลังจะเป็นวิหารขนาด 9 ห้อง เสารองรับเครื่องบนเป็นเสาศิลาแลงที่เหลี่ยมวิหารหลังนี้ เป็นแบบก่อผนัง

สูง แล้วเจาะผนังแต่ห้องหรือแต่ละช่วงเสาเป็นช่องหรือเป็นซี่ลูกกรงที่เรียกว่าผนังช่องลม ซึ่งร่องรอยการก่อผนังสูงยังปรากฏที่เสามุมด้านหลัง

หลังวิหารเป็นเจดีย์ประธานขนาดใหญ่สร้างติดกับฐานทักษิณ ลักษณะเจดีย์ฐานแปดเหลี่ยมย่อมุมฐานล่างสุดทำเป็นฐานหน้ากระดานแปดเหลี่ยม ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวย่อมุมยี่สิบ นอกนั้นเป็นฐานบัวย่อมุมๆ ละ 5 เหลี่ยม หรือย่อมุมยี่สิบที่มีการยึดส่วนหน้ากระดานท้องไม้ให้เป็นผนังสูงแล้วประดับบัวลูกแก้วอกไก่ 2 แถว คล้ายกับส่วนเรือนธาตุของเจดีย์พุ่มข้าวบิณฑ์แบบสุโขทัย แต่คงไม่ใช่เจดีย์พุ่มข้าวบิณฑ์ เพราะฐานบัวส่วนนี้อยู่ในตำแหน่งที่ต่ำกว่าส่วนเรือนธาตุของเจดีย์พุ่มข้าวบิณฑ์มาก ส่วนยอดที่อยู่เหนือขึ้นไปหักหายจึงไม่ทราบรูปทรงเดิมที่แน่ชัด

จากการศึกษารูปแบบฐานเจดีย์ประธานวัดอวาสใหญ่เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับเจดีย์อื่นๆ พบว่าลักษณะฐานดังกล่าวจะมีความคล้ายคลึงกับฐานเจดีย์ประธานวัดเจดีย์สูงที่ตั้งอยู่นอกกรุงสุโขทัยด้านทิศตะวันออก เจดีย์ประธานวัดเจดีย์สูง เป็นลักษณะเจดีย์ทรงกลมที่มีการขยายส่วนหน้ากระดานท้องไม้ของฐานบัวชั้นล่างให้เป็นผนังสูง และยังมีฐานบัวด้านบนอีกชั้นหนึ่ง ฐานบัวทั้ง 2 ชั้นดังกล่าวย่อมุมๆ ละ 5 เหลี่ยมหรือย่อมุมยี่สิบเช่นเดียวกับฐานเจดีย์ประธานวัดอวาสใหญ่ ฐานบัวชั้นบนจะรองรับรูปแบบเจดีย์ทรงระฆังในศิลปะสุโขทัย คือชั้นมาลัยเถาที่ทำเป็นบัวถลา 3 ชั้น แล้วจึงขึ้นเป็นองค์ระฆัง บัลลังก์และปลียอด จากลักษณะรูปทรงเจดีย์ประธานวัดเจดีย์สูงอาจจะนำมาเป็นกรณีศึกษารูปทรงเดิมของเจดีย์ประธานวัดอวาสใหญ่ในส่วนที่หักพังได้คือ ถัดขึ้นไปจะเป็นฐานบัวคว่ำ-บัวหงายชั้นที่สองที่ย่อมุมยี่สิบเหมือนชั้นแรก แล้วจึงเป็นชั้นมาลัยเถาที่ทำเป็นชูดบัวถลา 3 ชั้น เป็นองค์ระฆัง บัลลังก์ และปลียอด จึงอาจจะกล่าวได้ว่า เจดีย์ประธานวัดอวาสใหญ่ คือเจดีย์ทรงระฆังแบบฐานสูงแบบเดียวกับเจดีย์ประธานวัดเจดีย์สูง นอกกรุงสุโขทัยด้านตะวันออก ด้านหลังเจดีย์ประธานมีฐานอาคารหรือฐานวิหารที่ก่อฐานหน้ากระดานสูงอีก 1 หลัง และบ่อน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดใหญ่เกือบเท่าบ่อสามแสนหน้าวัดอีก 1 แห่ง ถัดจากเขตพุทธาวาสไปทางด้านหลังหรือด้านตะวันตก ด้านเหนือและด้านใต้เป็นเขตสังฆาวาสของวัด มีกลุ่มอาคารที่เป็นกุฏิสงฆ์และศาลาจำนวน 31 แห่ง บ่อน้ำ 2 บ่อ และเวจกุฏิ (ส้วม) 1 แห่ง

วัดอวาสใหญ่เป็นวัดที่มีการจัดแผนผังสิ่งก่อสร้างได้อย่างงดงามและคงจะเป็นวัดที่มีพระสงฆ์ผู้ใหญ่ฝ่ายอรัญวาสีจำพรรษาอยู่ ด้วยปรากฏฐานอาคารที่คาดว่าเป็นกุฏิสงฆ์ขนาดใหญ่หลายแห่งในเขตสังฆาวาส เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จทอดพระเนตรโบราณสถานวัดอวาสใหญ่ในปี พ.ศ.2450 และได้พระราชนิพนธ์ไว้ในหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วงว่า “...สิ่งก่อสร้างสำคัญในวัดนี้คือพระธาตุใหญ่อยู่กลางลาน รอบลานมีกำแพงสูงประมาณ 5 ศอก บนกำแพงมีเจดีย์ย่อมๆก่อเป็นระยะไว้รอบเป็นบริวารพระมหาธาตุ ตัวพระมหาธาตุเองตั้งบนฐานทักษิณ มีบันไดขึ้น 4 ด้าน มีกำแพงล้อมรอบทักษิณ ทั้งที่กำแพงและที่ประตูมีรูปสลักงามๆ เป็นยักษ์บ้าง เทวดาบ้าง ฝีมือสลักงดงามน่าดูนัก...” เป็นที่น่าเสียดายว่า รูปสลักงามๆที่เป็นรูปยักษ์และเทวดา ตามที่กล่าวเอาไว้ใน ปัจจุบันไม่เหลือร่องรอยหลักฐานแล้ว

ในการขุดแต่งโบราณสถานวัดอวาสใหญ่เมื่อปี พ.ศ. 2509 ได้พบเศียรพระพุทธรูปทั้งที่เป็นแบบศิลปะสุโขทัยและอยุธยาปะปนกันแสดงว่า วัดแห่งนี้คงสร้างมาแล้วตั้งแต่สมัยสุโขทัย และมีการใช้สอยสืบต่อมาถึงช่วงสมัยอยุธยาเช่นเดียวกับวัดขนาดใหญ่อื่นๆในบริเวณอรัญญิกของเมืองกำแพงเพชร

17. ถนนพระร่วง เป็นถนนดินกว้างประมาณ 4-5 เมตร สูงประมาณ 0.50-1.20 เมตร ชาวบ้านที่อยู่อาศัยในบริเวณคันดินดังกล่าวเชื่อกันว่าคือถนนโบราณจากเมืองกำแพงเพชรถึงสุโขทัย และจากสุโขทัยไปยังเมืองศรีสัชนาลัย

ปัจจุบันแนวคันดินที่เชื่อกันว่าเป็นถนนพระร่วงปรากฏให้เห็นเป็นหย่อม ๆ และบางแห่งแนวยาวติดต่อกันจากเมืองกำแพงเพชรแนวถนนจะผ่านไปทางตะวันออกของอำเภอพรานกระต่าย จากนั้นจะโค้งถัดกับทางหลวงหมายเลข 101 (กำแพงเพชร - สุโขทัย) และจากบริเวณโค้งทางแยกไปอำเภอลานกระบือ แนวถนนพระร่วงจะทับทับกับทางหลวงไปจนถึงบ้านทุ่งเมือง จากนั้นจะเบนไปทางตะวันออกและวกตัดกับทางหลวงหมายเลข 101 อีกครั้งที่บริเวณสถานีพืชอาหารสัตว์ อำเภอกีรีมาศ จังหวัดสุโขทัย จากตำแหน่งนี้ถนนพระร่วงเป็นแนวทิศเหนือ - ใต้ ผ่านเมืองกำแพงเพชร (ศรีคีรีมาศ) และเข้าสู่เมืองสุโขทัยที่บริเวณมุมเมืองด้านตะวันออกเฉียงใต้

การศึกษาค้นคว้าเรื่องถนนพระร่วงได้ปรากฏในหนังสือจดหมายเหตุประพาสต้นในรัชกาลที่ 5 พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาบำราบปรปักษ์และหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ได้เสด็จทอดพระเนตรโบราณสถานเมืองกำแพงเพชร เมื่อ พ.ศ. 2450 ในหนังสือจดหมายเหตุประพาสต้น เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเมืองกำแพงเพชร เมื่อ พ.ศ. 2449 ได้กล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับถนนพระร่วงไว้ตอนหนึ่งว่าต่อไปอีกจนถึงประตูเขาเรียกไว้ว่าสะพานโคม ซึ่งน่าจะเรียกว่าประตูชัยเพราะเป็นทางและมากับเมืองสุโขทัยประตูนั้นก็ประตูใหญ่ลักษณะประตูเพนียดลพบุรี ลงไปลึกถึงถนนข้ามคูปลายคูเป็นที่ลุ่มลึกใหญ่มีเกาะอยู่กลาง ซึ่งเขายังไม่ได้แปลว่าอะไร

นั้น และเห็นได้ชัดว่าเป็นป้อมประจำประตูอย่างประตูกันแต่ใหญ่กว่า เมื่อไปพ้นป้อมจึงขึ้นถนนขุดดินเป็นร่อง 2 ข้างขึ้นพูนเป็นถนนสูง กว้างประมาณ 8 วา ตรงลี้เรียกว่าถนนพระร่วง ถนนพระร่วงชนิดนี้มีในระหว่างกรุงสุโขทัยกับสวรรคโลก เหมือนถนนสายนี้ ถนนสายนี้ไปสุโขทัย แต่ขาดเป็นหัวงพื้นตอนเชื่อแน่ว่าเป็นถนนพระร่วงจริง...

จากเอกสารจดหมายเหตุฉบับนี้มีการกล่าวถึงอย่างชัดเจนว่า ถนนพระร่วงจากเมืองกำแพงเพชรไปยังกรุงสุโขทัย เริ่มจากบริเวณประตูสะพานโคม ซึ่งในปัจจุบันบริเวณดังกล่าวทางหลวงหมายเลข 101 (กำแพงเพชร - สุโขทัย) ได้ก่อสร้างซ้อนทับไว้รวมทังได้ทำลายป้อมขนาดใหญ่หน้าประตูเมืองตามที่กล่าวเอาไว้จนไม่เหลือร่องรอยหลักฐานในปัจจุบัน หนังสือเที่ยวเมืองพระร่วง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ได้เสด็จตามแนวถนนพระร่วงจากเมืองกำแพงเพชรถึงเมืองสุโขทัย ทรงบรรยายลักษณะคันดินที่เชื่อว่าเป็นแนวถนนพระร่วงไว้หลายตอน ดังความบางตอนว่า "...ถนนที่มาทางนี้ทำเป็นคันสูงเหนือพื้นทุ่งข้างราว ๆ 2 สอก ทางกว้างเพียงไรก็กำหนดแน่วไม่ได้เพราะทำลายเสียมากแล้ว แต่เชื่ออย่างไร ๆ คงไม่เกิน 8 สอก หรือ 3 วา..."

"..บางแห่งเป็นที่ลุ่ม ถนนได้พูนขึ้นไว้สูงมาก ถ้าเดินไปข้าง ๆ สังกะเกตุเกือบท่วมหลังข้าง..."

"...ออกเดินทางจากบ่อชุมแสง ตามถนนเรื่อยไปแลเห็นถนนได้ถนัดดีเพราะพูนเป็นคันดินสูงขึ้นพื้นผิวดิน ทั้งมีคูไปข้างถนนทางด้านตะวันตกด้วย เข้าใจว่าได้ขุดดินจากคูนั้นเอามาถมถนน..."

จากพระราชนิพนธ์เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง นับเป็นเอกสารที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับถนนพระร่วงไว้มาก ยังได้ทรงสันนิษฐานยุคสมัยไว้อีกว่า ถนนเส้นนี้คงจะสร้างมาแล้วตั้งแต่สมัยสุโขทัย ภายหลังรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับถนนพระร่วงมาโดยตลอด จนกระทั่งถึงปัจจุบันได้มีการเสนอแนวคิดใหม่เกี่ยวกับถนนพระร่วงว่าแนวคันดินที่เข้าใจกันว่าเป็นถนนโบราณหรือถนนพระร่วงอาจจะไม่ใช่เป็นเส้นทางคมนาคมเพียงอย่างเดียว แต่อาจจะเป็นเส้นทางน้ำในระบบชลประทาน โดยสันนิษฐานจากหลักฐานตามที่ปรากฏ เช่น แนวคันดินหรือแนวถนนจะมาหยุดอยู่ที่ขอบบึงใหญ่ ด้านหนึ่งและมีแนวต่อออกไปจากขอบบึงอีกด้านหนึ่ง แนวถนนบางช่วงทำเป็นลักษณะของคูน้ำมีคันดินสองข้าง บางช่วงทำเป็นคันดินด้านเดียว เหล่านี้เป็นต้น

จากหลักฐานดังกล่าวจึงมีการตั้งเป็นข้อสันนิษฐานเอาไว้ว่า ถนนพระร่วงเป็นเส้นทางน้ำหรือระบบชลประทานที่เชื่อมโยงกับแม่น้ำปิงไปยังสุโขทัย เป็นระบบชลประทานรับน้ำนองโดยการอาศัยภูมิประเทศที่เอื้ออำนวยให้มีการขุดคลองเชื่อมกับคลองธรรมชาติ โดยต่อเนื่องจนถึงกรุงสุโขทัย

ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับถนนพระร่วง ทั้งที่กล่าวว่าถนนโบราณและที่กล่าวว่าเป็นเส้นทางน้ำจนถึงปัจจุบันยังไม่สามารถสรุปได้จนเป็นข้อยุติ แต่ไม่ว่าจะใช้ประโยชน์ในด้านใดก็ตาม แนวคันดินที่เห็นต่อเนื่องรวมไปถึงคูคลองส่งน้ำที่มีความสัมพันธ์กับคันดิน นับเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงถึงภูมิปัญญาอันก้าวหน้าในสุโขทัย และเป็นโบราณสถานสำคัญอีกแห่งหนึ่งที่ยังคงเหลือร่องรอยจนถึงปัจจุบัน

โครงการอบรมเยาวชนเพื่อการอนุรักษ์แหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร

ปีงบประมาณ 2542

อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร

1. หลักการและเหตุผล

จังหวัดกำแพงเพชรเป็นจังหวัดที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน จากหลักฐานโบราณสถานและโบราณวัตถุทำให้ทราบว่าได้มีชุมชนเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยบริเวณสองฟากฝั่งแม่น้ำปิงตั้งแต่ก่อนสมัยสุโขทัย จากนั้นได้พัฒนาขึ้นเป็นบ้านเมืองขนาดใหญ่ในฐานะเมืองหน้าด่านของอาณาจักรสุโขทัย และดำรงสภาพความสำคัญสืบต่อมาจนถึงสมัยอยุธยา จากโบราณสถานขนาดใหญ่มีจำนวนมากที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน เป็นสิ่งสะท้อนถึงความเจริญรุ่งเรืองในอดีต ตลอดจนเป็นสิ่งเตือนใจให้คนในปัจจุบันได้ระลึกอยู่เสมอว่า ความรู้ทางเทคนิควิทยา ควบคู่กับงานฝีมือช่างศิลปกรรม ได้ก่อกำเนิดและความเจริญรุ่งเรืองบนแผ่นดินเมืองกำแพงเพชรมาช้านานแล้ว โบราณสถานจึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันล้ำค่าที่เป็นสมบัติของมวลมนุษยชาติทุกคน และจะต้องร่วมกันรักษาให้คงอยู่สืบต่อไป เพราะหากถูกทำลายหรือสูญเสียไปแล้วก็ไม่สามารถจะสร้างให้กลับคืนขึ้นมาได้ดังเดิมอีก

กรมศิลปากรได้ดำเนินการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานเมืองกำแพงเพชรมาโดยตลอด ได้พัฒนาจัดตั้งเป็นอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร เพื่อให้เกิดประโยชน์ทั้งทางด้านการศึกษาและการท่องเที่ยว โดยมีพิธีเปิดอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 18 เมษายน 2534 และต่อมา คณะกรรมการมรดกโลกแห่งอนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติของโลก ได้ประกาศให้โบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชรอยู่ในบัญชีรายชื่อแหล่งมรดกโลก ในปีพุทธศักราช 2534 อันน่าซึ่งชื่อเสียงเกียรติภูมิของประเทศชาติเป็นอย่างยิ่ง

แต่ในสถานการณ์ปัจจุบัน เมื่อมีการมุ่งพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและเทคโนโลยีอุตสาหกรรมอย่างจริงจัง ประกอบกับการขยายตัวของชุมชนและประชากรเป็นไปอย่างกว้างขวาง การบุกรุกทำลายโบราณสถานเพื่อการอยู่อาศัยและค้นหาของมีค่าจึงเกิดขึ้นอย่างมาก และนับวันจะเป็นปัญหาที่รุนแรงมากขึ้นตามลำดับ ถ้าหากกรมศิลปากรเพียงหน่วยงานเดียวคงไม่สามารถแก้ปัญหาดังกล่าวได้ การเสาะแสวงหาแนวร่วมในชุมชนหรือในท้องถิ่นให้ตระหนักและเห็นคุณค่าความสำคัญของโบราณสถาน ตลอดจนช่วยกันรักษาให้คงอยู่สืบต่อไป น่าจะเป็นแนวทางที่ช่วยลดการทำลายโบราณสถาน ให้น้อยลง ตลอดจนจะเป็นแนวทางให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งจะช่วยให้เกิดการอนุรักษ์ที่ยั่งยืนสืบไป

ด้วยยุทธศาสตร์ดังกล่าวข้างต้น อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร กรมศิลปากร จึงได้จัดทำโครงการอบรมเยาวชน เพื่อช่วยอนุรักษ์แหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมของเมืองกำแพงเพชรขึ้น โดยคาดหวังว่าเมื่อเยาวชนได้ตระหนัก และเห็นคุณค่าความสำคัญของแหล่งโบราณสถานแล้ว จะได้ช่วยกันหวงแหน เป็นหูเป็นตาในการปกป้องรักษาให้คงอยู่สืบไป

2. วัตถุประสงค์

- 2.1 เพื่อเป็นกิจกรรมส่งเสริมสนับสนุนให้เยาวชนของจังหวัดกำแพงเพชรได้มีความรู้ความเข้าใจต่อโบราณสถานแหล่งมรดกโลกมากยิ่งขึ้น
- 2.2 เพื่อเป็นกิจกรรมที่จะกระตุ้นและปลูกจิตสำนึกให้เยาวชนของจังหวัดกำแพงเพชรเห็นคุณค่าความสำคัญของแหล่งโบราณสถาน และจะได้มีส่วนร่วมในการปกป้องรักษาให้คงอยู่สืบไป
- 2.3 เพื่อเป็นกิจกรรมปลูกฝังให้เยาวชนได้เป็นแนวร่วมทางสังคมมีส่วนช่วยเหลือทางราชการในการดูแลรักษาแหล่งโบราณสถาน
- 2.4 เพื่อให้เยาวชนที่ผ่านการฝึกอบรมได้ปฏิบัติตนให้เป็นเยาวชนที่ดีของสังคมและประเทศชาติ นำข้อมูลต่างๆและประสบการณ์จากการฝึกอบรมไปเผยแพร่ประชาสัมพันธ์เรื่องราวของแหล่งมรดกโลก ในสถานศึกษาหรือสถานที่อื่นๆ ต่อไป

3. เป้าหมายดำเนินการ

- 3.1 จัดการฝึกอบรมเยาวชนในระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา จำนวน 100 คน เวลาอบรม 2 วัน พร้อมทัศนศึกษาแหล่งโบราณสถานมรดกโลก
- 3.2 จัดการฝึกอบรมเยาวชนนอกระบบโรงเรียน (จากศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน) จำนวน 100 คน ใช้เวลาอบรม 2 วัน พร้อมทัศนศึกษาแหล่งโบราณสถานมรดกโลก

4. ขอบเขตของงาน

- 4.1 ดำเนินการอบรมในลักษณะของการเข้าค่ายเยาวชน
- 4.2 เนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ โบราณคดีที่เกี่ยวกับแหล่งโบราณสถานมรดกโลกทั้งสุโขทัย กำแพงเพชร และศรีสัชนาลัย
- 4.3 การอนุรักษ์แหล่งโบราณสถาน
- 4.4 การทัศนศึกษาแหล่งโบราณสถานที่สำคัญในจังหวัดกำแพงเพชร

5. วิธีการดำเนินงาน

- 5.1 จัดส่งรายละเอียดโครงการเพื่อขอรับการสนับสนุนงบประมาณไปยังสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม
- 5.2 จัดตั้งคณะทำงานเพื่อดำเนินการตามเป้าหมายโครงการ
- 5.3 ประสานงานกับหน่วยงานที่จะเข้าร่วมโครงการ ประกอบด้วยสำนักงานสามัญศึกษาจังหวัด ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน วิทยาลัยเทคนิคและสถาบันราชภัฏกำแพงเพชร
- 5.4 กำหนดหลักสูตร จัดหาวิทยากร และแจ้งรายละเอียดผู้เข้าอบรม
- 5.5 ดำเนินการฝึกอบรม
- 5.6 ติดตามผลการดำเนินงานและรายงานผล

6. ผู้รับผิดชอบโครงการ

อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร กรมศิลปากร

7. หน่วยงานสนับสนุนโครงการ

- 7.1 สำนักงานสามัญศึกษาจังหวัดกำแพงเพชร
- 7.2 ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดกำแพงเพชร
- 7.3 วิทยาลัยเทคนิคกำแพงเพชร
- 7.4 สถาบันราชภัฏกำแพงเพชร

8. ระยะเวลาดำเนินการ

- 8.1 รุ่นที่ 1 ระหว่างวันที่ 24-25 กรกฎาคม 2542 เขวชนนอกระบบโรงเรียน จากศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดกำแพงเพชร
- 8.2 รุ่นที่ 2 ระหว่างวันที่ 7-8 สิงหาคม 2542 เขวชนระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา

9. สถานที่ดำเนินการ

อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร

10. งบประมาณ

จากสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม

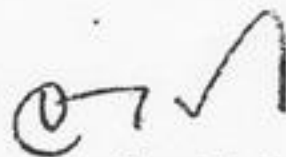
11. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

11.1 ชาวชนและผู้เข้ารับการอบรมรู้จักและเข้าใจแหล่งโบราณสถานมรดกโลกมากยิ่งขึ้น

11.2 ชาวชนและผู้เข้าอบรมที่ได้รับการปลูกฝังจะมีจิตสำนึกเห็นคุณค่าและความสำคัญแหล่งโบราณสถานมากยิ่งขึ้น อันจะก่อให้เกิดความรักความหวงแหนและจะเป็นแนวร่วมที่ดีของสังคมในการช่วยกันรักษาให้คงอยู่สืบต่อไป

11.3 ชาวชนและผู้เข้ารับการอบรมจะเกิดความภาคภูมิใจต่อโบราณสถานมรดกโลกอันเป็นสมบัติของทุกคน มากยิ่งขึ้น ก่อให้เกิดกิจกรรมที่สนับสนุนให้มีการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ให้แพร่หลายและต่อเนื่อง

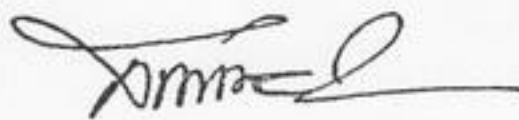
ผู้เสนอโครงการ

(นายอนันต์ ชูโชติ)

หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร

เห็นชอบโครงการ

(นายสมหมาย นิตรทอง)

รองผู้ว่าราชการจังหวัดกำแพงเพชร

อนุมัติโครงการ

(นายบงกช ตะโกพร)

ผู้ว่าราชการจังหวัดกำแพงเพชร

คำสั่งจังหวัดกำแพงเพชร

ที่ 1047/2542

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการจัดอบรมเยาวชนเพื่อการอนุรักษ์แหล่งมรดกโลก
ทางวัฒนธรรม จังหวัดกำแพงเพชร ปีพุทธศักราช 2542

ด้วยอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร ได้รับงบประมาณสนับสนุน จากสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม เป็นค่าใช้จ่ายในการอบรมเยาวชนเพื่อการอนุรักษ์แหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร อันเป็นกิจกรรมคุ้มครองมรดกโลกของไทย ตามพันธกรณีอนุสัญญามรดกโลก ประจำปีงบประมาณ 2542

ดังนั้นเพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย จังหวัดกำแพงเพชรจึงแต่งตั้งคณะกรรมการจัดอบรม ดังนี้

1. นายอนันต์ ชูโชติ	หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร	ที่ปรึกษา
2. นายสมเกียรติ บุญรอด	ผู้อำนวยการโรงเรียนวชิรปราการวิทยาคม	ที่ปรึกษา
3. นางศิริพร นันตา	นักวิชาการสิ่งแวดล้อม 7 สำนักงานนโยบายและแผน สิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี	ที่ปรึกษา
4. นายอิสระ อภัยราช	ผู้ช่วยผู้อำนวยการโรงเรียนวชิรปราการวิทยาคม	ที่ปรึกษา
5. นายสันติ อภัยราช	อาจารย์ 3 ระดับ 8 โรงเรียนวชิรปราการวิทยาคม	ประธานคณะกรรมการ
6. นายประวิทย์ แดงศิริ	อาจารย์ 2 ระดับ 7 โรงเรียนวชิรปราการวิทยาคม	รองประธานคณะกรรมการ
7. นายไพศาล เรียบทัพ	อาจารย์ 3 ระดับ 8 โรงเรียนกำแพงเพชรพิทยาคม	รองประธานคณะกรรมการ
8. นายเรืองศักดิ์ แสงทอง	อาจารย์ 2 ระดับ 7 โรงเรียนวชิรปราการวิทยาคม	รองประธานคณะกรรมการ
9. นางดาวรุ่ง ภูทอง	อาจารย์ 2 ระดับ 7 โรงเรียนวชิรปราการวิทยาคม	คณะกรรมการ
10. นางสุภาณี สายันต์	อาจารย์ 2 ระดับ 7 โรงเรียนวชิรปราการวิทยาคม	คณะกรรมการ
11. นายบุญรอด สุริยฉาย	อาจารย์ 2 ระดับ 7 โรงเรียนวชิรปราการวิทยาคม	คณะกรรมการ
12. นางดารารพ ชินาวลี	อาจารย์ 2 ระดับ 6 โรงเรียนวชิรปราการวิทยาคม	คณะกรรมการ

13. นางจรรยา อนุเพชร	อาจารย์ 2 ระดับ 7	โรงเรียนนวมิรุฑราการวิทยา	คณะกรรมการ
14. นายสัมพันธ์ จันทร์ผา	อาจารย์ 2 ระดับ 7	โรงเรียนนวมิรุฑราการวิทยา	คณะกรรมการ
15. นายพิรพงศ์ อัมเปรม	อาจารย์ 1 ระดับ 4	โรงเรียนนวมิรุฑราการวิทยา	คณะกรรมการ
16. นายสมเกียรติ พ่วงเลื้อ	ลูกจ้างประจำ	โรงเรียนนวมิรุฑราการวิทยา	คณะกรรมการ
17. นางนิชรา หรมประไพ	อาจารย์ 3 ระดับ 6	โรงเรียนนวมิรุฑราการวิทยา	คณะกรรมการ
18. นางสุปราณี แสงทอง	อาจารย์ 2 ระดับ 7	โรงเรียนนวมิรุฑราการวิทยา	คณะกรรมการและ
เลขานุการ
19. นางปองสุข แดงศิริ	อาจารย์ 2 ระดับ 7	โรงเรียนนวมิรุฑราการวิทยา	คณะกรรมการ
เลขานุการ
20. นางบุพิน เรียบนัท	อาจารย์ 2 ระดับ 7	โรงเรียนนวมิรุฑราการวิทยา	คณะกรรมการ
เลขานุการ
21. นางจันทร์ณี อภัยราช	อาจารย์ 2 ระดับ 7	โรงเรียนนวมิรุฑราการวิทยา	คณะกรรมการ
เลขานุการ

โดยให้มีหน้าที่รับผิดชอบ ในการจัดอบรมเพื่อการอนุรักษ์แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมจังหวัด
กำแพงเพชร ปี 2542 ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย ตามวัตถุประสงค์ของโครงการทุกประการ

ทั้งนี้ตั้งแต่วันที่ 14 มิถุนายน 2542 เป็นต้นไป

ตั้ง ณ วันที่ มิถุนายน พ.ศ. 2542

(นายขงยุทธ ตะโกพร)
ผู้ว่าราชการจังหวัดกำแพงเพชร

กำหนดการ

โครงการอบรมเยาวชนเพื่อการอนุรักษ์แหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร

รุ่นที่ 1 เยาวชนนอกโรงเรียน (จากศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน)

ในระหว่างวันที่ 24-25 กรกฎาคม พ.ศ.2542 จำนวน 100 คน

รุ่นที่ 2 เยาวชนระดับมัธยมศึกษาและระดับอุดมศึกษา

ในระหว่างวันที่ 7-8 สิงหาคม พ.ศ. 2542 จำนวน 100 คน

ณ ศาลาเอนกประสงค์ (หน้าวัดพระสี่อิริยาบถ) บริเวณอรัญญิก อุทยานประวัติศาสตร์

รุ่นที่ 1 วันเสาร์ที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ.2542

รุ่นที่ 2 วันเสาร์ที่ 7 สิงหาคม พ.ศ.2542

08.00-08.30 น.	ผู้เข้าอบรมรายงานตัว ลงทะเบียน
08.30-09.00 น.	กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ โดย นายเรืองศักดิ์ แสงทอง
09.00-09.30 น.	พิธีเปิดการฝึกอบรมและบรรยายพิเศษ โดยผู้ว่าราชการจังหวัดกำแพงเพชร
09.30-10.30 น.	คุณค่าและความสำคัญของอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร โดยนายอนันต์ ชูโชติ หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร
10.30-10.45 น.	อาหารว่าง - สังสรรค์
10.45- 10.45 น.	มรดกโลกและการอนุรักษ์ โดยนางศิริพร นันทา นักวิชาการสิ่งแวดล้อม 7 สำนักงานนโยบายและ แผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม
11.45-12.00 น.	อภิปราย-ซักถาม โดยนางสุปราณี แสงทอง
12.00-12.45 น.	พักรับประทานอาหารและกิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์
12.45-13.00 น.	กิจกรรม เพื่อการอนุรักษ์แหล่งมรดกโลก โดยนายประวิทย์ แดงศิริ ฐาน ละ 10 นาที 10 ฐาน

ฐานที่ 1 ประวัติเมืองกำแพงเพชร

ฐานที่ 2 สัญลักษณ์ และคำขวัญประจำเมืองกำแพงเพชร

ฐานที่ 3 สถาปัตยกรรมและสิ่งแวดล้อมเมืองกำแพงเพชร

ฐานที่ 4 มรดกทางธรรมชาติและวัฒนธรรมท้องถิ่น

ฐานที่ 5 หุ่นชนโบราณหรือเมืองประวัติศาสตร์

- ฐานที่ 6 โบราณวัตถุ โบราณสถาน คูเมืองกำแพงเพชร
 ฐานที่ 7 ภาษาและวรรณกรรมท้องถิ่นกำแพงเพชร
 ฐานที่ 8 ขนบธรรมเนียมประเพณีเมืองกำแพงเพชร ๒๕
 ฐานที่ 9 บุคคลสำคัญของท้องถิ่นกำแพงเพชร
 ฐานที่ 10 การดูแลรักษา เมืองกำแพงเพชร ๑๘

- 15.00-15.15 น. พักร่าง
 15.15-16.00 น. กิจกรรมถ่ายทอดความประทับใจ เลือกรุ่น 1 อย่าง
 - เขียนบทความ 1 หน้า กระดาษ
 - เขียนคำประพันธ์ตามถนัด
 - วาดภาพ
 - สุนทรพจน์
 ตัดสินชิงรางวัลพิเศษ อภิปราย แสดงความคิดเห็นโดยเยาวชน
 16.00-16.30 น. สรุปประจำวัน ประชุมนัดหมาย

กำหนดการ

โครงการอบรมเยาวชนเพื่อการอนุรักษ์แหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร

รุ่นที่ 1 เยาวชนนอกระบบโรงเรียน (จากศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน)

ในระหว่างวันที่ 24-25 กรกฎาคม พ.ศ. 2542 จำนวน 100 คน

รุ่นที่ 2 เยาวระดับมัธยมศึกษาและระดับอุดมศึกษา

ในระหว่างวันที่ 7-8 สิงหาคม พ.ศ. 2542 จำนวน 100 คน

ณ ศาลาอนคประสงต์ (หน้าวัดพระสี่อิริยาบถ) บริเวณอรัญญิก อุทยานประวัติศาสตร์

รุ่นที่ 1 วันอาทิตย์ที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2542

รุ่นที่ 2 วันอาทิตย์ที่ 8 สิงหาคม พ.ศ.2542

07.30 - 08.00 น. รายงานตัว ณ ศาลาอนคประสงต์ อุทยานประวัติศาสตร์ รถ 2 คัน

รถคันที่ 1 ผู้บรรยายพิเศษ

1. อาจารย์ประวิทย์ แดงศิริ อาจารย์ประวัติศาสตร์ โรงเรียนวชิรปราการวิทยาคม
2. อาจารย์ เรืองศักดิ์ แสงทอง อาจารย์ผู้สนใจานมรดกโลกโรงเรียนวชิรปราการวิทยาคม
3. อาจารย์ ชันทีนี้ อภัยราช อาจารย์ประวัติศาสตร์ โรงเรียนกำแพงเพชรวิทยาคม

รถคันที่ 2 ผู้บรรยายพิเศษ

1. อาจารย์ไพศาล เรือนทัพ ผู้อำนวยการวิชาสังคมศึกษา โรงเรียนกำแพงเพชร
2. อาจารย์นิชรา พรหมประไพ ผู้อำนวยการวิชาภาษาไทย โรงเรียนนครไตรตรึงษ์
3. อาจารย์สุปรางค์ แสงทอง นักค้นคว้าและวิจัยเรื่องมรดกโลกกำแพงเพชรหลายเรื่อง

08.00 - 10.00 น.

ทัศนศึกษาแหล่งโบราณสถานเมืองนครชุม

- แนวกำแพงเมืองโบราณนครชุม
- วัดพระบรมธาตุ ตำนานแห่งการนบพระเล่าเพลง
- วัดขุมก่อ ดินแดนแห่งพระเครื่องอันลือลั่น
- วัดหนองพิบูล เทวลัยแห่งความงาม
- วัดหนองลังกา เจดีย์ทรงลังกาที่สมบูรณ์ที่สุดในเมืองกำแพงเพชร
- เจดีย์กลางทุ่ง ศิลปกรรมเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ที่สง่างามที่สุดในกำแพงเพชร
- ป้อมทุ่งเศรษฐี สิ่งก่อสร้างมหัศจรรย์
- หลวงพ่ออุโมงค์ พระพุทธรูปเขี้ยวแสนที่ใหญ่ที่สุดในกำแพงเพชร
- ชมบ้านพะโป้ บ้านประพาสคันธกาสที่ 5

- 10.00 – 11.00 น. – ชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติกำแพงเพชร
– ชมพิพิธภัณฑ์สถานจังหวัดกำแพงเพชรเฉลิมพระเกียรติ
– ชมวัดคีรีวงศ์ ประวัติเมืองกำแพงเพชร
- 11.00 – 12.00 น. – ชมวัดพระธาตุวัดประจำเมืองกำแพงเพชร
– ชมวัดพระแก้ว พระแก้วมรกตและพระพุทธรูปสำคัญที่วัดสำคัญที่สุดในเมืองกำแพงเพชร
– ชมสะพานพระราชนิเวศน์โบราณเมืองกำแพงเพชร
– ไหว้ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง
- 12.00 – 12.45 น. – รับประทานอาหาร ณ ศาลาเอนกประสงค์อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร
- 12.45 – 13.30 น. – ขึ้นรถเลียบเมืองกำแพงเพชร ชมแนวกำแพงเมืองกำแพงเพชรทั้งภายในและภายนอก ทำไมได้ชื่อว่า “กำแพงเพชร”
- 13.30 – 15.00 น. – ชมวัดพระนอน เสาศิลาแลงที่ใหญ่ที่สุดในโลก
– ชมวัดพระสี่อิริยาบถ พระยืน เดิน นั่ง นอน
– ชมวัดช้างรอบ
– วัดสิงห์
– นั่งรถชมวัดโคกขจรอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร ภูเขา
- 15.00 – 15.15 น. – อาหารว่าง – สังสรรค์
- 15.15 – 15.45 น. – แนวคิดในการอนุรักษ์มรดกโลก โดยนายสุภศักดิ์ แก้วขาว หัวหน้าหน่วยศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อมจังหวัดกำแพงเพชร
- 15.45 – 16.15 น. – สรุปแนวคิดในการอนุรักษ์แหล่งมรดกโลกโดยนายสันติ อภัยราช ผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร
- 16.15 – 16.30 น. – พิธีปิดและมอบเกียรติบัตร โดยผู้ว่าราชการจังหวัดกำแพงเพชร
-

ข้อมูลจำเพาะ

สำหรับผู้เข้าอบรมเยาวชนเพื่อการอนุรักษ์แหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร

ชื่อโครงการ การอบรมเยาวชนเพื่อการอนุรักษ์แหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรม

ผู้จัด อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร และศูนย์พัฒนาการเรียนการสอนวิชาภาษาไทยจังหวัดกำแพงเพชร

ผู้สนับสนุนงบประมาณ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม

ผู้ร่วมโครงการ

1. ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดกำแพงเพชร	100 คน
2. สำนักงานสามัญศึกษาจังหวัดกำแพงเพชร	
โรงเรียนกำแพงเพชรพิทยาคม	15 คน
โรงเรียนวชิรปราการวิทยาคม	20 คน
โรงเรียนวัชรวิทยา	15 คน
โรงเรียนนครไตรตรึงษ์	10 คน
รวม	60 คน
3. สถาบันราชภัฏกำแพงเพชร	10 คน
4. วิทยาลัยเทคนิคกำแพงเพชร	10 คน
5. โรงเรียนพณิชยการกำแพงเพชร	10 คน
6. วิทยาลัยเกษตรกำแพงเพชร	10 คน
รวมทั้งสิ้น	100 คน

ระยะเวลา

รุ่น 1 วันที่ 24-25 กรกฎาคม พ.ศ. 2542

เยาวชนนอกระบบโรงเรียน จากศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน จำนวน 100 คน

รุ่นที่ 2 วันที่ 7-8 สิงหาคม พ.ศ. 2542

เยาวชนระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา จำนวน 100 คน

สถานที่ ศาลาอเนกประสงค์ อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร

ค่าใช้จ่าย ไม่เสียค่าใช้จ่าย มีอาหารกลางวันและอาหารว่างให้ตลอดการอบรม

สิ่งที่ได้รับ 1. เครื่องเขียน 1 ชุด

2. เอกสารประกอบการอบรม เรื่องมรดกโลก หนาประมาณ 100 หน้า

เรื่องแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร

3. เกียรติบัตรจากจังหวัดกำแพงเพชร

4. ค่าพาหนะ คนละ 40 บาท

ครูอาจารย์ที่นำนักเรียนและร่วมโครงการทั้ง 2 วัน ได้รับเกียรติบัตรวิทยากรร่วม จาก
จังหวัดกำแพงเพชร

เนื้อหา ในการอบรม แหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร

รูปแบบการอบรม

- บรรยายโดยผู้เชี่ยวชาญเฉพาะเรื่อง
- อภิปราย ชักถาม
- นำชมมรดกโลก
- กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์

การแต่งกาย

แต่งกายสุภาพชน

บัญชีรายชื่อนักศึกษา สบอ.เมืองกำแพงเพชร โครงการอบรมเยาวชนอนุรักษ์มรดกโลก

วันที่ 24 - 25 กรกฎาคม 2542

ที่/	ชื่อ-ชื่อสกุล	ลายมือชื่อ	ที่	ชื่อ-ชื่อสกุล	ลายมือชื่อ
1.	นายจเร เรืองวงศ์		30.	นายจักรชัย บัวทอง	
2.	น.ส.ฉันทนา เนียงกันทา		31.	นายจักรกฤษ ทองมี	
3.	น.ส.สุนันทา เชื้อมชิด		32.	นายสมเกียรติ เขียนตัน	
4.	น.ส.วิภาพร เกิดผล		33.	นายสิทธิเว กระต่ายทอง	
5.	น.ส.จุฑามาศ สุริยนต์		34.	นายพรศักดิ์ พุกญา	
6.	น.ส.อนุสรณ์ วงศ์ศรี		35.	นายทงกัฒน์ พุ่มรอด	
7.	น.ส.พิทยา พิเล็ก		36.	นายค้อม จันทา	
8.	นายภิญโญ มหาสนิท		37.	นายขวัญทิพย์ อุ่นตลาด	
9.	นายอนันต์ พันธวงศ์		38.	นายประทุม สาเร้า	
10.	นายวรกร คำมูล		39.	น.ส.สาวตรี สงค์คุ้ม	
11.	นายบัณฑิต แสนคำ		40.	น.ส.ปาริชาติ อนุสร	
12.	นายสุทัศน์ ทับทิมศรี		41.	น.ส.โสริยา สุริยนต์	
13.	นายจเล จงวงษ์สุข		42.	น.ส.สุภาดา ประเวทจำนงสังข์	
14.	นายรัตน์ ทองสุระวิโรจน์		43.	น.ส.วารีย์ สิงห์สกล	
15.	นายไสว ลายทอง		44.	น.ส.สุจิต ใจปานน้ำ	
16.	นายมนต์เชียร สารรัตน์		45.	นายพนพล เครื่องตัน	
17.	นายทวี ภิญโญคม		46.	นายโชคชัย สิงห์รอ	
18.	นายทวี เหลางาม		47.	น.ส.วัชร ทองสุระวิโรจน์	
19.	นายมนต์จล สารรัตน์		48.	น.ส.วารินทร์ แม่นอุดร	
20.	นายคณิต สายแวว		49.	น.ส.สาคร ศรีเพชร	
21.	นายอาทร เหลางาม		50.	น.ส.พิสมัย วงษ์หนู	
22.	นายวิชา จันทา		51.	น.ส.จิราวรรณ แจ่มจันทร์	
23.	นายหัด บุญวงศ์		52.	น.ส.ธัญญารัตน์ โคธัญญะ	
24.	นายสุเมธ ใจแสน		53.	นายอเนก พุ่มจักร	
25.	นายชาญชัย บุญมูล		54.	นายสุริยา ช้างหล่อ	
26.	นายอำนาจ ปาสาริกัง		55.	นายถาวร แสงทอง	
27.	นายเชิดชัย ไตรศรีรัตน์		56.	นายนิวัฒน์ วันพิญ	
28.	นสพ.พงษ์ศักดิ์ ขศปัญญา		57.	นายรุ่ง เจริญพร้อม	
29.	นายจำเนียร หอมวัน		58.	นายอุทัย ศรีสงคราม	

บัญชีรายชื่อนักศึกษา ศบอ.เมืองกำแพงเพชร โครงการอบรมเยาวชนอนุรักษ์มรดกโลก

วันที่ 24 - 25 กรกฎาคม 2542

ที่	ชื่อ-ชื่อสกุล	ลายมือชื่อ	ที่	ชื่อ-ชื่อสกุล	ลายมือชื่อ
59.	นายสมชาติ รุ่งศิริ		89.	น.ส.เจนจิรา ชื่นเรือง	
60.	นายจักรพงษ์ เกษี		90.	น.ส.ณิ่ง เรือนใจมั่น	
61.	นายณรงค์ อินม่น		91.	น.ส.มิ่งขวัญ สระทองจันทร์	
62.	นายประมิน แก้วอมร		92.	นายณที นุ่มศรีวัง	
63.	นายทศพร ไทยเจริญ		93.	นายทรงศักดิ์ วัคแพง	
64.	นายสมศักดิ์ ฤทธิเต็ม		94.	นายรุ่งโรจน์ มากอินทร์	
65.	นายวิชัย รอดคุ้ม		95.	นายอดุลย์ รุ่งวิจิตร	
66.	นายไกรรณ ภูบุตร		96.	นายศักดิ์ชัย ศรีสวัสดิ์	
67.	นายเดชา วังศิริ		97.	น.ส.พาฝัน สาบเสือ	
68.	นางสาว บุญมูล		98.	น.ส.ลัดดา เกือบลิ้ม	
69.	นายสมเกียรติ ทอนสูงเนิน		99.	น.ส.วิภาวดี เกือบลิ้ม	
70.	นายอนุวัช อยู่พันธ์		100.	นายหันนา รักษาดี	
71.	นายชัยวัฒน์ วุฒิ				
72.	นายณรงค์ศักดิ์ สายพิน				
73.	นายกิตติศักดิ์ อ่อนสองชั้น				
74.	นายชัยลักษณ์ เส้นเศษ				
75.	นายวิชัย พิมพ์ทอง				
76.	นายวันชัย เพชร				
77.	นายภาณุภูมิ ขุนพิลึก				
78.	นายหน่อช ป้อมตุล				
79.	นางวันเพ็ญ บุญมาก				
80.	น.ส.สายฝน สุริยะมณี				
81.	น.ส.กาญจนา เกี่ยมผล				
82.	น.ส.ทองใบ สีทา				
83.	นายชล หันอัน				
84.	นายไพรัตน์ อินทรนา				
85.	นายประเมิน หักกาหลง				
86.	นายอำนาจ นาคปณคำ				
88.	นายณรงค์ คุ้มกล้า				